

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра розвитку дитини раннього й дошкільного віку

Захарченко Тамара Миколаївна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ
МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ЗВО

Кваліфікаційна робота здобувачки вищої освіти
другого (магістерського) рівня
за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта»

Науковий керівник

професор

докторка педагогічних наук,

Бадер Світлана Олександрівна

Завідувачка кафедри

докторка педагогічних наук, професор

Бадер Світлана Олександрівна

Полтава -2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ЗВО	10
1.1. Феномен «виразне мовлення» як наукова категорія.....	10
1.2. Мовні та немовні засоби виразності мовлення.....	27
1.3. Стан дослідження проблеми формування виразного мовлення у наукових розвідках учених.....	38
1.4. Формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у сучасній практиці ЗВО.....	44
Висновки до I розділу.....	59
РОЗДІЛІІ. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ЗВО.....	62
2.1. Характеристика рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів (костатувальний етап).....	62
2.2. Лінгводидактична модель формування професійного виразного мовлення вихователів закладів дошкільної освіти у ЗВО.....	72
2.3. Етапи реалізації експериментальної роботи з формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.....	79
2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості професійного виразного мовлення вихователів у ЗВО на прикінцевому етапі роботи.....	95
Висновки до II розділу.....	101
Висновки.....	103
Список використаних джерел.....	109
Додатки.....	119

ВСТУП

Модернізація сучасної системи вищої освіти України передбачає якісно нові підходи до підготовки фахівців дошкільної галузі, в основі яких формування компетентної особистості, здатної до активної, творчої професійної діяльності.

Концептуальні положення щодо вдосконалення та подальшого розвитку вищої педагогічної освіти закладено в сучасних нормативних документах: законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Стандарті вищої освіти галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 012 «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Базовому компоненті дошкільної освіти України.

Одним з провідних завдань підготовки майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти є формування національно свідомої особистості, яка відзначається високим рівнем комунікативної компетентності, здатна до творчої реалізації різних освітніх програм, використання в професійній діяльності інноваційних технологій; готової до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з вихованцями.

Складником педагогічної майстерності вихователя є його мовлення, оскільки у професійній діяльності він виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від дітей, колег і батьків, установлює контакти з ними, будує взаємовідносини на основі діалогу, розуміє і сприймає внутрішній світ дитини, прагне до максимальної реалізації здібностей кожного дошкільника та забезпечення його емоційного комфорту в освітньому процесі. Специфіка роботи вихователя закладу дошкільної освіти полягає в тому, що саме за допомогою слова дитина в дошкільному віці отримує та засвоює всю інформацію, а тому від того, якою мовою буде спілкуватися вихователь з дитиною, чи прищеплюватиме їй любов до рідного слова, залежатиме в подальшому мовний і мовленнєвий розвиток особистості.

Однією із провідних якостей професійного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти є його виразність.

Психологічні та лінгвістичні аспекти професійного мовлення педагогів висвітлювались у працях В. Артемова, Ф. Бацевича, М. Жовтобрюха, І. Зязюна, А. Коваль, В. Русанівського та ін. Проблеми формування професійної компетентності фахівців дошкільної освіти, зокрема окремих аспектів професійного мовлення, присвячені праці Л. Артемової, Г. Беленької, І. Дичківської, Л. Загородньої, Т. Котик, К. Крутій, В. Ляпунової, З. Плохій, І. Рогальської-Яблонської та ін. Питання виразності мовлення фахівців дошкільного профілю розглянуто у наукових розвідках А. Богуш, Н. Гавриш, Ю. Руденко, О. Трифонової, Т. Швець та ін.

Проте проблема формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО залишається актуальною.

Аналіз наукових джерел і педагогічного досвіду в контексті досліджуваної проблеми засвідчив, що не розв'язаними залишаються суперечності між:

- необхідністю забезпечення етнокультурної та культурологічної спрямованості мовної освіти майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти і невідповідністю змісту етнолінгвістичного, етнокультурного, культурологічного складників їх мовної підготовки;

- вимогами щодо розвитку виразного професійного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти як складника їхньої професійно-мовленнєвої компетентності та недостатнім теоретико-методологічним і методичним обґрунтуванням його формування;

- потенційними можливостями змістових і процесуальних характеристик організації навчально-мовленнєвої діяльності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти щодо увиразнення їхнього мовлення

та відсутністю відповідного науково-методичного забезпечення його розвитку.

Актуальність поданої проблеми щодо увиразнення мовлення майбутніх вихователів у ЗВО та наявні суперечності зумовили вибір теми магістерської роботи «Формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО».

Мета дослідження полягала в науковому обґрунтуванні та експериментальній апробації педагогічних умов щодо методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.

Завдання дослідження:

1. Визначити й науково обґрунтувати теоретичні засади методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.
2. Розкрити сутність понять «професійне виразне мовлення майбутніх вихователів ЗДО»; уточнити поняття «виразність мовлення», «виразне мовлення».
3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО.
4. Визначити та науково обґрунтувати педагогічні умови формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.
5. Розробити, обґрунтувати й апробувати лінгводидактичну модель та експериментальну методику формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.

Об'єкт дослідження – навчально-мовленнєва діяльність майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Предмет дослідження – зміст та експериментальна методика формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.

Гіпотеза ґрунтується на припущенні залежності формування професійного виразного мовлення від моделювання процесу професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів на засадах діяльнісного, культурологічного, системного та компетентнісного підходів і передбачає поетапну реалізацію експериментальної методики.

Гіпотеза буде ефективною, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- інтеграція мовознавчих дисциплін та дисциплін фахової спрямованості в процесі формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО;
- забезпечення позитивної мотивації майбутніх вихователів до увиразнення власного мовлення засобами культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів;
- занурення майбутніх вихователів в активну самостійну діяльність з розвитку власного виразного мовлення.

Методологічні засади роботи передбачають використання законів, принципів, закономірностей, взаємозв'язок і взаємодію методологічних підходів, що є підґрунтям формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО, а саме праці психологів про процес розвитку виразного мовлення як цілісну, комплексну, поетапну, логічно вибудовану систему (Л. Калмикова, Г. Калмиков, І. Лапшина, В. Садовський, Н. Харченко, Ю. Шабанова та ін.); лінгводидактів, педагогів про спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток виразного мовлення та формування у вихователів відповідних умінь і навичок увиразнення власного мовлення, ключових мовних, мовленнєвих компетенцій і професійно-комунікативної компетентності (Н. Бібік, А. Богуш, О. Ковтун, М. Пентилюк, О. Савченко, Т. Степанова та ін.); про спрямування освітнього процесу щодо розвитку виразного мовлення на ґрунті національно-культурного фундаменту українського народу: глибоке знання українського

мистецтва, творів усної народної творчості (В. Андрущенко, Н. Голуб, О. Горошкіна Л. Губерський, С. Караман, В. Кононенко, О. Кучерук та ін.).

Теоретичні засади роботи визначили праці лінгвістів, психологів, психолінгвістів із таких проблем, як-от: структура пізнавальної і мовленнєвої діяльності, психологічне підґрунтя розвитку мовлення, зокрема його виразності (І. Аксьонова, Ф. Бацевич, І. Домрачева, С. Куранова та ін.); формування мовленнєвих умінь і навичок у майбутніх фахівців (А. Капська, Р. Мартинова, Л. Мацько, А. Михальська, Л. Скуратівський та ін.); характеристика образного мовлення (Г. Коваль, О. Селіванова та ін.); психолінгвістичні засади виразності мовлення (Г. Баєв, І. Синиця та ін.); лінгводидактичні проблеми виразного мовлення особистості (Н. Бабич, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Т. Маркотенко, М. Пентилюк, К. Пономарьова, Г. Ткачук та ін.).

Методи дослідження. Відповідно до гіпотези, мети, завдань роботи було використано такі дослідницькі методи: теоретичні – системний аналіз сучасної науково-методичної, психолого-педагогічної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури з проблем професійно-мовленнєвої діяльності майбутніх вихователів з метою визначення й обґрунтування феномену «професійне виразне мовлення майбутніх вихователів», розкриття його структури, визначення педагогічних умов його формування; емпіричні – діагностичні (анкетування, опитування), педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, прикінцевий етапи) з метою визначення ефективності поетапного впровадження експериментальної методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО; статистичні та порівняльні щодо отриманих експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження: навчально-науковий інститут педагогіки і психології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та заклад дошкільної освіти «Червона шапочка» м.Пирятина. На різних етапах експериментально-дослідної роботи,

що проводилась упродовж 2023–2025 р. р., було охоплено 14 студентів та 6 вихователів.

Наукова новизна роботи. Науково обґрунтовано теоретичні засади формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти; схарактеризовано лінгводидактичні принципи формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів; розкрито сутність феноменів «професійне виразне мовлення вихователів ЗДО»; визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО; визначено критерії із відповідними показниками та схарактеризовано рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО (креативний, продуктивний, базовий, низький); розроблено, обґрунтовано й апробовано лінгводидактичну модель формування професійного виразного мовлення (когнітивно-збагачувальний, мовленнєво-продуктивний, мовленнєво-креативний, оцінно-рефлексивний етапи); уточнено поняття «виразне мовлення», «виразність мовлення».

Практична значущість роботи: розроблено діагностувальну та експериментальну методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО; систему комунікативно-мовленнєвих ситуацій, мовленнєвих вправ, комунікативно-мовленнєвих тренінгів із формування професійного виразного мовлення вихователів.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки фахівців за ступенями вищої освіти «бакалавр» напряму підготовки «Дошкільна освіта»; в освітньому процесі ЗДО, системі підвищення кваліфікації та перепідготовки вихователів закладів дошкільної освіти, при розробці програм виховання та розвитку дітей дошкільного віку, організації різних видів педагогічної практики здобувачів освіти.

Упровадження результатів дослідження було здійснено в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у

Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та заклад дошкільної освіти «Червона шапочка».

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати роботи висвітлено у виступах автора й обговорено на I Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Початкова освіта в контексті НУШ: сучасні підходи, виклики, перспективи» (Полтава, 2024) та на Міжрегіональному науково-методичному семінарі «Формування особистості молодшого школяра: сучасні підходи до організації освітнього процесу в НУШ». Отримано сертифікат учасника конференції.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатку. Основний зміст викладений на 108 сторінках. Список використаних джерел містить 104 найменування. Загальний обсяг роботи 157 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ЗВО

1.1. Феномен «виразне мовлення» як наукова категорія

Звернення до проблем виразного мовлення знаходимо у працях ще з XVIII століття, де «виразність» фактично ототожнюється з поняттям «декламація», «художнє читання».

Виразність мовлення є полікомпонентне, багатоаспектне, ємне поняття, і має практичне значення в житті кожної людини. Цей аспект виразного мовлення було відзначено в працях минулих сторіч. Вчені писали про наявність професій, які існують лише завдяки мистецтву слова: артистична діяльність, вчителювання, професорська діяльність, судова, адвокатська тощо... «від того чи того виголошеного слова залежить успіх та існування... Вчителю, який бажає оволодіти мистецтвом виразного читання, недостатньо обмежуватися знанням та виконанням нормативних правил, необхідною є особлива попередня підготовка в цій справі...» [88, с. 235]. Натомість мистецтво виразного мовлення, як і будь-яке мистецтво, відкриває для людини простір для вираження особистого чи суб'єктивного.

Звернімося до дефініції поняття «виразний». За термінологічними джерелами означене поняття визначається як: «яскравий за своїми якостями і властивостями, за зовнішнім виглядом» [31, с. 102]; «який зовнішніми ознаками передає внутрішні якості, почуття, переживання, вимовний промовистий» [104, с. 331].

Як бачимо, здебільшого поняття «виразний» пов'язується із зовнішніми яскравими проявами внутрішнього стану людини. Найбільш докладно трактується поняття «виразність» у психологічних джерелах, як-от: «зовнішнє вираження психічних станів, особливо емоційних, що виявляється в міміці, пантоміміці, динамічному боці мовлення (інтонація, тембр, ритм, голос), в

експресії, що може бути вирішальною в інтерпретації висловлювань мовця» [42, с. 56].

Звернімося до тлумачення феномена «виразність мовлення» в працях учених-лінгвістів (О. Аматьєва, Н. Бабич, М. Пентилюк, Л. Сікорська та ін.). Виразність мовлення є однією з комунікативно-стилістичних ознак мовленнєвої культури особистості. У словнику-довіднику філолога «Основні лінгвостилістичні поняття і категорії» виразність визначається як комунікативна якість усного або писемного мовлення, яка здатна привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців [69, с. 22].

У мовознавстві виразність розглядається у трьох функційних аспектах: комунікативному, естетичному, емоційно-експресивному. З комунікативних позицій виразність мовлення, за А. Семеновою, С. Мельник, це властивість слова як одиниці мови і якість мовлення, які взаємопов'язані між собою, оскільки мовлення є втіленням і реалізацією мови (системи мови), що виявляється тільки в мовленні і через нього виконує своє комунікативне призначення [89, с. 255]. Подають своє визначення виразного мовлення М. Пентилюк, І. Маруніч, І. Гайденок, які розглядають його як «комунікативну якість мовлення, особливості його структури, що впливає не тільки на розум, але й на емоційну сферу свідомості людини підтримує увагу та інтерес слухача і читача [77, с. 143]; «якість писемного чи усного мовлення, що полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), які найточніше, оригінально, переконливо передають думку висловлюваного, привертають увагу читачів і слухачів» [77, с. 128].

Ряд учених (О. Аматьєва, С. Саяпіна та ін.) акцентують увагу на чуттєво-емоційному аспекті виразності мовлення, тому, що це: «складне, неоднозначне явище, що містить естетичну та емоційну складові», при цьому естетичний складник, за О. Аматьєвою, С. Саяпіною відповідає за прояви в мовленні художньої та образної виразності, емоційний – виражає

експресивність засобів виразності [2, с. 27]; «якість мовлення, що забезпечує вплив на слухача переважно емоційного та естетичного характеру ... та посідає важливе місце в структурі професійно значущих якостей» [2, с. 104]; «здійснює вплив на інтелектуальні емоції та почуття мовців, формування їхніх мотивів діяльності в процесі педагогічного спілкування» [2, с. 53].

Учені віддають перевагу емоційності в трактуванні виразного мовлення. На думку А. Богуш, виразність виражається в «емоційності, яскраво вираженому ставленні до того, кому адресоване мовлення, досягається вмінням добирати точне слово, побудовою фраз, використанням літературних художніх засобів (епітет, метафора, персоніфікація, прислів'я, приказки, різноманітність інтонацій) [17]. Окремі вчені (О. Горошкіна, А. Нікітіна та ін.) визначають виразність і образність мовлення як рівнозначні за своїм змістовим і функційним аспектом, а саме: виразність і образність «комунікативні якості мовлення, що забезпечують вплив мовця на співрозмовника, розкривають мовленнєві здібності першого й зацікавленість у розмові другого» [52, с. 36]. Виразність містить і образність мовлення, яка передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає змогу образно, художньо відтворювати дійсність [52].

Так, виразність, за А. Капською, є такою комунікативною функцією, завдяки якій здійснюється вплив на емоції, почуття співрозмовника. Виразності мовлення, можна досягти, якщо виділити найважливіші місця свого висловлювання, виражаючи власне ставлення до предмета мовлення, використовуючи засоби художньої образності (порівняння, епітети, метафори), цитати, афоризми, синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, інверсія, градація, повтор [41].

Натомість, за Н. Бабич, виразним є таке мовлення, яке за допомогою відповідних засобів, прийомів викликає особливий інтерес, посилену увагу співрозмовника до змісту і форм мовлення, формує відповідну інтелектуальну, психологічну чи емоційну реакцію на почуте [6, с. 191]. На

думку ученої, виразність формується ситуацією спілкування і структурними стилями мовлення. Ситуація спілкування сприяє формуванню індивідуальності, самобутності мовлення конкретного мовця у типовій для всіх членів суспільства життєвій сфері (емоційній, професійній, педагогічній, політичній, театральній) [6, с. 191]. На переконання вченої, виразним мовлення може бути тільки за певних умов, яких буде дотримуватись мовець, як-от: «мовлення – свідомість», що передбачає самостійне мислення мовця в процесі мовлення, не за шаблоном і мовними штампами, при цьому мовець змушує власну свідомість постійно працювати; виявляє щирий, відвертий інтерес до того, про кого чи про що говорить, коли поважає і тему, і тих, для кого її повідомляє; добре обізнаний з нормативними правилами мови, якою він говорить, усіма її рівнями, стилістичними ресурсами, засобами виразності і якщо в його мовленні є достатній запас (вибір) потрібних засобів; коли мовець цілеспрямовано, свідомо добирає найбільш виразні саме в конкретній ситуації чи конкретному стилі мовні засоби [6, с. 192]. Виразність, на думку Г. Сагач, виконує естетичну функцію, задовольняє креативні потреби особистості, потреби особистості у творчості як мовця, так і слухача [88, с. 273].

Зазначимо, що в науковій літературі «виразність» розглядається в єдиному термінологічному полі з близько семантичними, подекуди синонімічними поняттями, як-от: експресивність, емоційність, емотивність, образність, що в сукупності є компонентами культури мовлення особистості. Для більш докладної характеристики феномена «виразність» учені дослідили її складну ієрархічну терміносистему, виокремивши стилістичні різновиди виразності та її синонімічні елементи.

Отже, стилістичними різновидами виразності є: синтаксична, інтонаційна, стилістична, предметна, змістова, інформаційна, виразність чуттєвого вираження та впливу, структурна, образно-емоційна, змішана, експресивно-фонетична, експресивно-морфологічна (словотворча),

експресивно-лексична тощо), звукова. Розглянемо специфіку та структуру феномена «виразність».

Мовлення особистості наділене насамперед змістовою виразністю, під якою розуміють «словесний вплив на інтелектуальні і вольові сторони особистості завдяки номінативності, кумулятивності, естетичності мовленнєвого матеріалу» [38, с. 59]. На нашу думку, саме вплив на сприйняття особистістю дійсності через мовленнєву призму передбачає сформованість у неї умінь і навичок сприймати, розуміти, трансформувати мовні одиниці різної структури (слова, словосполучення, речення тощо) у свідомості мовця.

Дидактична виразність мовлення розглядається вченою як «уміння впливати на емоційні, інтелектуальні, вольові складники особистості засобами дидактичної виразності» [38, с. 59]. З-поміж дидактичних засобів виразності виділяють початкову настанову на сприйняття мовлення, збудження та підтримання допитливості, спрямування інтелектуальних емоцій, настанову на самостійну інтелектуальну діяльність, відкриту експресивність мовлення тощо; «мовленнєву виразність», що передбачає уміння впливати «мовними і мовленнєвими засобами на людину завдяки впливовій функції мовлення».

Означений вид виразності найяскравіше виявляється в усному розмовному мовленні, засобами логічного, фразового та словесного наголосу, пауз та стилістичних засобів виразності. Звукова виразність літературного (поетичного, прозового) мовлення виявляється в доречному використанні алітерацій, асонансів тощо. Інтонаційну виразність учені (І. Ріпко, Н. Середа) розуміють як «професійно значиму характеристику мовлення, сутність якої полягає у висловленні почуттів та емоцій за допомогою голосу, що виступає носієм семантичних знань та засобом прояву і передання емоційно-експресивного характеру висловлювання [81, с. 72]. Отже, інтонаційна виразність мовлення – це застосування в усному мовленні інтонаційних

засобів виразності задля підвищення впливу публічного мовлення на слухачів.

Синтаксичну виразність мовлення розглядаємо як уміння користуватися засобами виразності в писемному мовленні; використовувати в мовленні паузи та їх різновиди в усному / писемному мовленні; розставляти логічний та фразовий наголоси.

Фонетична виразність, за О. Трифоною, це вміння мовця використовувати виразні засоби звукового мовлення (вимовні, інтонаційно-акцентні, інтонаційно-мелодійні) з метою досягнення впливу на аудиторію [99, с. 152].

Учені виокремлюють мовну (мовні засоби виразності) і немовну виразність (знання, уміння і навички використання в усному мовленні невербальних, паралінгвістичних засобів виразності (жести, міміка, пантоміміка), що передбачають вплив мовця на свідомість та підсвідомість особистості за умов організації контакту з учасниками спілкування невербальними засобами. Мовлення мовця буде зрозумілим слухачам, якщо він дотримується логічної виразності, тобто вміння мовними та немовними засобами виразності будувати зв'язні, логічні висловлювання, володіти вміннями та навичками продукувати готові текстові одиниці, складати завершені за змістом, логічні за структурою тексти та вільно і невимушено використовувати їх у процесі спілкування.

Підтримуємо думку Ю. Руденко, що емоційність і експресивність не можна розглядати відокремлено від виразності мовлення. Отже, емоційну виразність розглядаємо як здатність використовувати в усному мовленні емоції, вдало поєднуючи їх із загальним контекстом мовлення; експресивна виразність передбачає знання експресивних засобів у мовленні, які підвищують впливовість усного слова на слухачів.

Поетичну виразність, яка здебільшого пов'язана з художніми текстами, розуміємо як обізнаність мовців з поетичними засобами виразності (поетична,

народно-поетична, фольклорна лексика), уміння використовувати її в усному мовленні. Фразеологічні звороти «пронизані враженнями, оцінками, почуттями, пристосовані до вербалізації семантики мови і слухача, наділені найширшою й деталізованою шкалою конотацій. Таке переплетення й становить їх експресивно-стилістичну виразність» [96, с. 13].

Синонімічна виразність передбачає знання, уміння і навички вживання в мовленні (усному /писемному, розмовному / професійному) синонімів. Синонімічний ряд утворюють «близькі або тотожні за значенням слова, що різняться смисловими та емоційно-експресивними відтінками» [80, с. 172]. З-поміж синонімів художнього стилю М. Пентилюк виокремлює контекстуальні синоніми (евфемізми та перифрази), що зрозумілі лише в певному контексті. Антонімічну (омонімічну) виразність учена розглядає як уміння добирати антоніми, омоніми, доречно вживати їх в активному мовленні (розмовному / професійному). Стилістичні можливості омонімів у художньому стилі, за М. Пентилюк, служать засобом створення комічних ситуацій, каламбурів [75, с. 171]. Пластична виразність передбачає вільне застосування мовцем в усному мовленні невербальних засобів виразності з метою підсилення емоційної, експресивної функції повідомлюваного.

Дотичними до категорії «виразність» є «поетичність», «експресивність», «образність», «милословність», «емоційність», «стилістична забарвленість», «емотивність», «стилістична маркованість», «зображувальність», «конотативність» мовлення (див. рис 1.1.).

Основними характеристиками виразного мовлення особистості є: експресивність, емоційність, виразність, образність, зображувальність, поетичність, емотивність, які, відповідно, є ознаками різних видів мовлення.

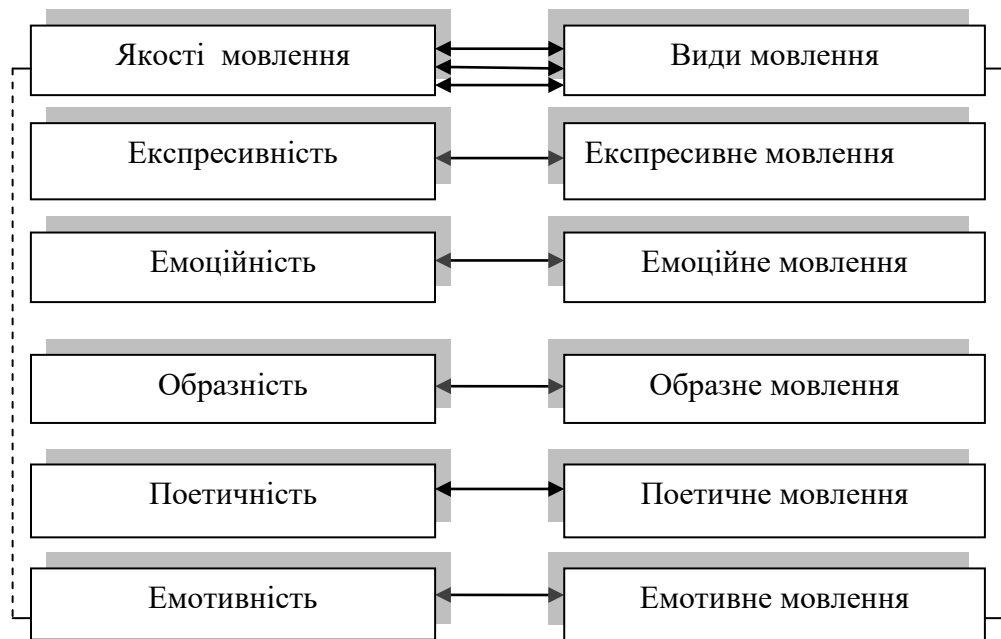

Рис. 1.1 Якості виразного мовлення особистості

Експресивне, емоційне, виразне, образне та зображувальне мовлення є передумовою словесної наочності мовлення особистості. Отже, представлені мовні категорії перебувають у тісному взаємозв'язку, є формоутворювальними у виразному мовленні. Психологічний аспект виразності мовлення представлено дослідженнями психологів.

Живе, розмовне мовлення, як зазначає С. Максименко, сприяє індивідуалізації мовця, відображенню його емоційності, невимушеності. «Чим більше виразності в мовленні, тим більше воно є мовою» [57, с. 45]. Мовленнєва виразність, на думку ученого, є характеристикою того, хто говорить. За сприяння виразності відбувається ідентифікація особистого складу мовленнєвої діяльності мовця. На думку С. Максименка, «зовнішній світ відображається в голові людини не тільки у вигляді наочних предметів чи явищ. Ми завжди висловлюємо своє ставлення до того, що діє на нас, і це ставлення передається всією своєрідністю нашої особистості [57]. Виразність мовлення, за С. Максименком, здійснює емоційний вплив на учасників

процесу спілкування та складається з певних взаємопов'язаних між собою елементів, які, утворюючи єдність мовленої системи, дозволяють виражати не тільки прямий а й переносний, прихований, емоційний зміст висловлювання [57]. Така структура виразності характеризує зовнішнє та внутрішнє мовлення. Структуру виразності можна подати схематично (див рис. 1.2).

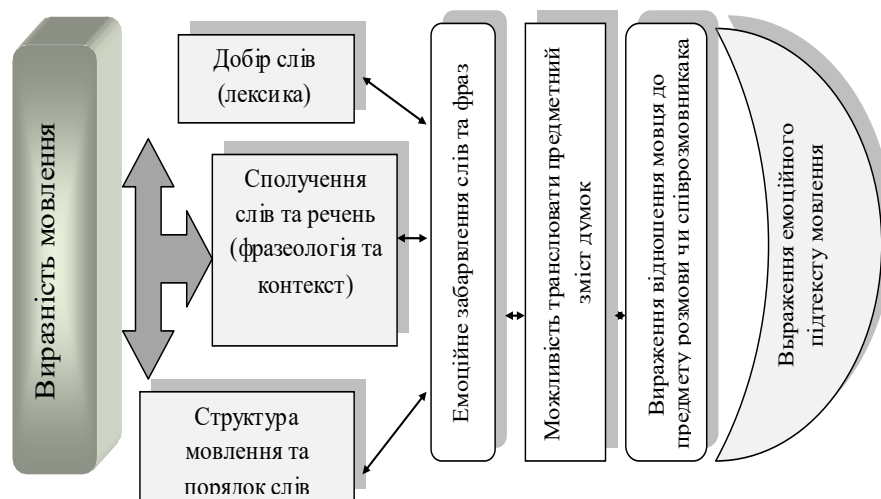

Рис. 1.2. Структура виразності

Як бачимо з рисунку 1.2, передумови виразності мовлення становлять: емоційне забарвлення окремих слів, словосполучень, фраз, речень, мікротекстів та мовлення в цілому.

Природа розмежування понять «виразність» та «образність» полягає в обґрунтуванні психологічних механізмів мовлення: виразність є результатом емоцій людини, образність – уяви. Виразність розглядається як комунікативна якість мовлення, що впливає на свідомість та підсвідомість особистості, збагачує її емоційний бік і на цій основі підтримує увагу тих, на кого розраховане мовлення .

Образність Т. Окуневич визначає як «контекстуальне лексичне значення слова, що реалізується в мовленні як вираження емоцій, реальної дійсності та залежить від об'єднання денотативного та конотативного значень», які містять у своїй структурі емоційну, оцінну, експресивну та функціонально-стилістичну конотації [66, с. 96].

Н. Бабич основним призначенням виразності називає передання комунікативного повідомлення співрозмовникові. Підтримуючи інтерес до повідомлюваного, виразність виступає засобом підсилення впливовості усного мовлення на слухачів «за рахунок впливу на емоційну сферу співрозмовника» [6, с. 22].

Стрижнем в образності мовлення є словесний образ як центральне поняття філософії, що тлумачиться ученими як суб'єктивна форма відображення дійсності, інтегральний конструкт пізнавальної сфери особистості (С. Смирнов). Словесний образ виявляється в образності мовлення .

Ейдетичні образи є якісною особливістю уяви людини та є одним із чинників виразного мовлення. Вчені-психологи виокремили чинники, які впливають на розвиток ейдетики людини: індивідуальність, вік, раса, місцевість, географічні умови. Нерозривний зв'язок ейдетичного й образного мислення з ейдетичним і образним мовленням. На думку Н. Гавриш, зв'язок образу з довколишньою дійсністю опосередковують асоціації, асоціативні інтенції мовця, що є «перехідним моментом від чуттєвого ступеня образного змісту предмета до раціонального» [22, с. 19].

У дослідженні А. Ткаченко художній образ визначається як відображення певної духовної сутності, що є важливою цінністю для людини. Специфіка образу, на думку автора, визначається тим, що він створюється не самим звучанням слова, не його виглядом у друкованому чи письмовому вигляді, а насамперед його змістовою насиченістю, «збагаченим смислом, якого він набирає в художньому контексті [97, с. 9].

З'ясуємо сутність понять «образність», «образне мовлення». Образність вчені розглядають як: комунікативну якість слова, якісну характеристику слова; внутрішню форму слова; «словесну наочність» у процесі мовленнєвої діяльності виступає; здатність викликати уявлення у свідомості людини та поступово перетворювати їх на наочно-образні уявлення; передання

загального поняття через конкретний словесний образ (О. Пономарів) [80].

Характеризуючи образність у лінгвістичному аспекті, М. Пентилюк розглядає категорію «образності» як «властивість слова та її комунікативну якість..., » [76, с. 42]. Щодо структури образності, то вчена розмежовує категорії «словесний образ» та «образне слово». За її словами, образне слово є «надзвичайно рухливою семантичною структурою, внутрішньою формою», тоді як «словесний образ» є узагальнювальним поняттям, до структури якого включені слово, словосполучення, речення, текст, що є приналежним до того чи того стилю мовлення [76, с. 45]. У комунікативному аспекті М. Пентилюк співвідносить образність із культурою мовлення, звужуючи її визначення до внутрішньої виразності мовлення, що, на нашу думку, характеризує лише змістовий бік мовлення. Умовами розвитку образності, як комунікативної ознаки мовлення, за М. Пентилюк, є: безпосереднє включення під час мовленнєвої діяльності процесів творчої уяви, самостійне створення нових образів, продукування власних творчих задумів; сформованість образного (асоціативного) мислення, що, поглиблює розуміння та усвідомлення семантичної структури слова; зацікавленість результатом процесу говоріння, підвищення якості процесу протікання мовленнєвої діяльності; розвиненість чуття мови; постійне (систематичне) тренування мовленнєвих навичок [76, с. 49-51].

Н. Гавриш визначає образність мовлення як «здатність мовних одиниць викликати наочно-чуттєві уявлення про щось, процес оволодіння засобами образності, які виконують у мовленні певне навантаження» [22, с. 24]. Образність є характеристикою образного мовлення.

Термінологічно поняття «виразність» і «образність» визначаються як взаємопов'язані між собою. Поняття «виразність» на лексичному рівні традиційно пов'язується зі стилістичною та емоційною зафарбованістю мовлення, образністю. Образність, у свою чергу, тісно пов'язана з багатозначністю слова. Образність, на думку вчених, є категорією

специфічною у стильовому відношенні і змінною в індивідуально-мовотворчому плані. Образність, як комунікативна якість мовлення, є «здатністю передавати інформацію, підтримувати належний рівень сприйняття та запам'ятовування інформації; є основою словесної наочності», що дозволяє поєднувати в мовленні наукове та художнє бачення реальності [95, с. 285]. Ряд учених розглядають образне мовлення як якість мовлення, що характеризує мовлення як «усвідомлене, цілеспрямоване використання мовцем підсилювальних мовних засобів» [89]; складне полікомпонентне утворення, що характеризується «суб'єктивним відображенням фактів, предметів, явищ довколишньої дійсності у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень»; усвідомленням і розумінням внутрішньомовленнєвих асоціативних зв'язків; здатністю, бажанням та можливістю мовців використовувати засоби образності в усному / писемному мовленні [94].

Отже, виразність мовлення є його зовнішнім вираженням, що розглядається в наукових дискусіях (Н. Бабич, М. Пентилюк та ін.) як така, що підвищує увагу, збуджує свідомість особистості, підтримує інтерес до висловленого. Образність як внутрішнє вираження виразності мовлення ґрунтується на вживанні в мовленні засобів виразності, їх проникненням до внутрішньої структури мовлення та на цій основі передання переносного значення, що характеризується впливом на емоційний стан слухачів (Н. Гавриш, М. Пентилюк та ін.).

Образне мовлення – це процес, який передбачає усвідомлення, розуміння, вживання слів у переносному значенні, на основі розуміння їх етимології, асоціативних зв'язків лексичного та семантичного значень, що трансформуються у свідомості особистості.

Необхідним складником «поетичного мовлення», учені визнають слова, що характеризуються незвичною звуковою організацією, розташуванням їх неформальною сполучуваністю. Одиницею поетичного мовлення, так само є образ, який виступає «одним з основних складників

концептуальної системи мислення людини є результатом особливого художньо-суб'єктивного пізнання дійсності. Поетичне мовлення, на думку вченого, слугує виразником тієї чи тієї семантичної інформації, має художню модальність» [80]. Поетичне мовлення, за О. Пономарівем, не тільки щось зображає, а ще й «висловлює певне ставлення до того, що зображується, володіє художньо-значущою модальністю» [80].

У термінологічних джерелах поетика мовлення тлумачиться як «система принципів певного літературного напрямку; вчення про композицію, образність, ритміку і строфу» [104, с. 162]. На думку літературознавця Г. Ключека, поетика складається з таких елементів: художність; художня форма; цілісність; майстерність мовлення. Більшість учених зголошуються до визначення поетики мовлення як системи художніх засобів, зважаючи на їх естетичну цінність, засіб вираження індивідуальності, можливість мовленнєвого самовираження засобами поетики.

Складниками поетичного мовлення, за вченими (А. Богуш, І. Попова), є «образне, емоційне мовлення творів художньої літератури, насичене мовними, мовнопоетичними, мовностилістичними одиницями й конструкціями, за допомогою яких створюються образи людей, процесів, передається зміст поетичного твору» [17]. Узагальнюючи наукові концепції щодо термінування поняття «поетичність», визначимо «поетичне мовлення» як неформально організоване вживання в мовленні засобів поетики, метафорично оформлене, вираження внутрішньої форми слова, що є основою поетичності мовлення. Поетичне мовлення пов'язано з експресивністю вияву художнього / літературного образу, що сприймається.

З'ясуємо сутність понять «експресивність», «експресивність мовлення», «експресивне мовлення». Емоційно-експресивне забарвлення мовлення є семантичною характеристикою слова, речення, мовлення. На думку К. Баюн, «слова в реченні перебувають у безпосередньому зв'язку між емоційним та інтелектуальним життям особистості. Експресивність у мовленні залежить від

сміслових відтінків та передбачає їх вибір та розміщення в загальній структурі висловлювання» [11, с. 58].

Експресія розглядається як засіб зовнішнього прояву та вираження емоцій; комунікативна якість мовлення. Експресивність тлумачиться у довідковій літературі як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови..., що забезпечують її здатність виступати в комунікативному процесі засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [11, с. 59]. Експресивність мовлення визначається М. Руденко як здібність чи якість твору, яка передає смисл з перебільшеною інтенсивністю та має за результат емоційний чи логічний наголо [21]. За словами автора, експресивність «виражає внутрішній стан мовця, має у процесі розвитку емоційне або логічне підсилення, що може бути, а може й не бути образним» [82].

У статтях О. Островської, Л. Поплавської подано триєдину структуру експресивності як семантичної, стилістичної та функційно-стилістичної категорії. Експресивність як конотативно-зумовлене явище автор розглядає як «підсилену, інтенсифіковану виразність, що загострює увагу до мовлення» [70, с.125]. З погляду стилістики, експресивність є вживанням слова в його незвичному, метафоричному значенні.

Учені, визначаючи категоріальні ознаки «експресивності», ототожнюють її з «виразністю», виходячи з етимологічного значення («expresio» – виразний) та розглядають означену категорію як кількісну інтенсифікацію, вторинне, похідне явище. Інші вчені відстоюють думку щодо неприпустимості змішування «експресивності» з категоріями «образності», «емоційності», «виразності», оскільки експресія не завжди є емоційною. М. Бахтін, розглядаючи типологію мовленнєвих жанрів та питання жанрової експресії слова, зауважує, що висловлювання завжди є експресивним, «випромінює експресію на кожне слово, емоція, оцінка народжуються лише в

процесі живого вживання в конкретному висловлюванні, оскільки саме по собі значення слова не є емоційним.

Ґрунтуючись на аналізі мовознавчих, стилістичних розвідок щодо первинності походження та самостійності досліджуваних понять, що становлять основу виразності мовлення, Ю. Єлісєвєнко визначає «експресивність» як самостійну специфічну категорію, яка виступає засадничою у формуванні категорій «образність», «виразність», «емоційність» [35, с. 16.]. Чинником створення виразності в мовленні вчена вважає конотацію, яка буває двох видів: мовленнєва та okazaльна. Мовленнєва є залежною та знаходить вияв у мовленнєвій діяльності, okazaльна – є незалежною від процесу спілкування, це емоційна складова мовлення людини [35, с. 107]. Отже, експресивність мовлення особистості – це комунікативна якість, що забезпечує його «виразність, впливовість, яскравість, зважаючи на емоційність виступу, образну манеру викладу думок» [35, с. 293].

Ототожнюючи «виразність» з емоційністю та експресивністю, В. Пасинок відводить їй у мовленні допоміжну функцію. На думку автора, виразність мовлення забезпечує раціональне поєднання «зовнішніх (педагогічних засобів), внутрішніх (морально-психологічних), навчально-виховних та театральних-артистичних вправ, постановки голосу й збагачення словниково-фразеологічних і граматичних надбань...» [44, с. 59]. Виразність мовлення, яка забезпечується мовними та немовними засобами, за Т. Ковалєвською, «включає до своєї структури категорію експресивності, що реалізується інтонаційними та немовними засобами та є за своєю природою емоційною» [45, с. 141]. Отже, експресивність мовлення будемо розуміти як якість усного мовлення, що характеризує емоційну презентацію викладу думок з емоційно-емотивним перлокутивним ефектом за участю мовних засобів виразності.

Зазначимо, що однією з характеристик виразного мовлення є милозвучність (евфонія), її засадами є певне врівноваження голосних і приголосних, певне їх впорядкування, заборона вживання у мовленні складних випадків збігу голосних і приголосних та запобігання повторення. Евфонія (милозвучність) мовлення, на думку вчених (М. Пентилюк, Г. Сагач - це «приємне, акустичне оформлення мовлення» (М. Пентилюк); «властивість усного публічного мовлення, що полягає у плавності, мелодійності, інтонаційній виразності мовлення»[75, с. 62 - 63].

Для розкриття сутності поняття «милозвучність» Н. Тоцька використовує два терміни: власне милозвучність та співзвучність. Згідно з Н. Тоцькою, милозвучність мовлення забезпечується такими фонетичними параметрами, як: гучність, вокалічність, широкий мелодійний діапазон. Зауважимо, що мелодійність є константою усного виразного мовлення особистості, оскільки входить до якісних характеристик виразного мовлення [100]. Характеристиками виразного мовлення особистості є також «емоційність» та «емотивність». Розглянемо спільні та відмінні риси у співвідношенні дихотомій «емотивність – емоційність», «емотивність – експресивність». Емоційність мовлення розглядаємо як прояв внутрішніх процесів людини, які виявляються у зовнішніх її характеристиках (вираз обличчя, міміка, жести, пантоніміка) та додатково увиразнюють мовлення людини. Емоційність сприяє розвитку поетичності мовлення мовця, характеризує його як «надмовлення», тобто мовлення, що наділене поетичними образами (фігурами, синестезіями), що створюють неповторний мовленнєвий портрет мовця – особистості та сприяють найповнішому вираженню думок, почуттів та її внутрішнього світу.

Виразність виступає ядром вираження емоційного підтексту мовлення, який, у свою чергу, базується на розумінні оточуючими основного смислу висловлювання. Виразність виступає зв'язком, ланкою між тим, «що говорять», та тим, «як говорять». Виразність розглядається психологічною

наукою як засіб передання емоцій у мовленні та поза ним, засобами виразності, експресивності, зображувальності; взаємозв'язок виразного мовлення та виразних рухів, експресії тіла та експресії мовлення, емоційності у доборі засобів виразності та емоційності в процес індивідуально-типологічних проявів експресивності поведінки особистості.

Як бачимо, «емотивність» ученими одночасно ототожнюється з поняттям «емоційність» і протиставляється йому. Експресивність є ширшою за емоційність, тоді як емотивність є більш змістовною за експресію, оскільки емоційність є різноманітною у своїх проявах, а експресивність зводиться лише до посилення основного значення слова в мовленні. Емоційна та експресивна функції слова разом з номінативною забезпечують, на думку М. Плющ, передання лексемами емоцій та почуттів мовця, його ставлення до висловленого, характеристику мовленнєвого процесу та самих мовців [95].

Емоційність та виразність виступають константами у формуванні емоційно-виразного мовлення, забезпечуючи сприймання, розуміння і використання в активному мовленні емоційно-виразних засобів. Стислий аналіз відношень між поняттями «виразність», «образність», «експресивність», «емоційність», «поетичність» доводить полікомпонентність поняття виразність.

«Виразність мовлення» трактується як комунікативна якість мовлення особистості, яка в процесі професійно-мовленнєвої діяльності дозволяє успішно реалізовувати комунікативні інтенції учасників процесу комунікації, значно покращуючи її характеристики; полягає в доборі, застосуванні в усному мовленні мовних і немовних засобів виразності; якість мовлення, що підвищує впливовість усного мовлення на учасників спілкування, надає мовленню експресивності, емоційності.

«Виразне мовлення» розглянуто як мовлення, що характеризується: милозвучністю, емоційністю, експресивністю, образністю, зображувальністю,

поетичністю, емотивністю, уміннями і навичками використання в мовленнєвій діяльності мовних та немовних засобів виразності; досконалим володінням технікою мовлення, сформованістю дидактичної, акцентологічної, інтонаційної, звукової, синтаксичної, фонетичної, логічної, емоційної, експресивної, поетичної, фразеологічної, синонімічної, антонімічної, пластичної виразності.

1.2. Мовні та немовні засоби виразності мовлення

Виразність мовлення забезпечується використанням мовних і немовних засобів виразності, види і характеристика яких розгалужуються в багатьох напрямках залежно від стилів мовлення і ситуації спілкування. Наукові проблеми щодо сутності і характеристики засобів виразності досліджувалися в різних галузях науки: лінгвістиці (О. Білодід, А. Бурячок, М. Жовтобрюх, О. Пономарів, О. Потебня та ін.), психології (І. Гаркуша, Г. Костюк, В. Моляко, Т. Піроженко та ін.), лінгводидактиці (О. Аматыєва, Н. Бабич, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Капська, А. Нікітіна та ін.). Засоби виразності розглядаються в науковій літературі як такі, що додають мовленню додаткового значення, конотативності, надзвучання, милозвучності, неповторності, сприяють підсиленню впливовості на свідомість та підсвідомість особистості мовця.

Наукові розвідки щодо класифікації засобів виразності мовлення засвідчили неоднозначність у класифікації, характеристиці та розподілі їх за видами мовлення. Це пояснюється насамперед розмитістю кордонів у термінуванні понять «виразність», «експресивність», «образність», що можуть бути схарактеризовані як основні в мовленні особистості та доповнені такими характеристиками як «емотивність», «емоційність», «поетичність». Розподіл виразних засобів на виразні та зображувальні є досить умовним, оскільки «зображувальні засоби виконують експресивну функцію, у свою чергу, виразні – можуть брати участь у створенні образу,

зображенні чогось» [24, с.71]. Виразні засоби в мовленні, слід розглядати в єдності, в контексті художнього тексту, оскільки «слово, звук, фраза – впливають на свідомість читача, в конкретній функції, у взаємозв'язку з конкретним макро- чи мікро- контекстом).

До засобів виразності відносять: інверсію, емфатичні конструкції, транспозицію, риторичне запитання, експресивність заперечення (літота), повтори (репризи). Серед синтаксичних засобів експресивності в мовленні вчена називає: метричні (вірш, стопа, строфа, анакруз, епикруз) та евфонічні елементи (рима, асонанс, дисонанс, рефрен) експресивності, хіазм, епіфору, коловий повтор, анадиплозис, тавтологію [88, с. 170 -200].

Констатуємо, що Ю. Єлісєвєнко намагається насамперед з'ясувати дефініцію засобів, які забезпечують виразність. На його думку, виникає необхідність розмежувати поняття «зображувально-виразні засоби», оскільки за смыслом термінів виходить, що одні засоби «зображують», а інші «виражають»; перші – співвідносяться зі світом речей (епітети, метафори, метонімія), інші – зі свідомістю (антитези, метафори, анафори). Учені по-різному класифікують засоби виразності мовлення: мовно-структурні (наголос, інтонація), стилістичні (алітерація, асонанс, розбиття слова на склади), синтаксично-стилістичні (еліпс, повтор, градація, антитеза, оксюморон, каламбур), тропи (епітет, метафора, метонімія, синекдоха, літота, гіпербола, порівняння, тощо; мовні, звукові (інтонація в усіх її проявах), невербальні засоби (міміка, жести, пантоміміка); мовні (лексичні, синтаксичні, морфологічні, інтонаційні тощо) та немовні (міміка, жести, хода, поза) [35].

Серед фігур мовлення, що забезпечують його виразність, А. Семенова, С. Мельник розглядає найуживаніші: фонетико-смыслові, графічно-смыслові, семантико-смыслові, структурно-смыслові. У свою чергу, фонетико-смыслові автори поділяють на такі: асонанс, алітерація, графон; графічно-смыслові: дефісація, фонетичний каламбур, анаграма, лапки; серед семантико-

сміслових – тропи. Учені відносять до структури тропів ще іронію, ампліфікацію, антитезу, перифразу, табу, каламбур, семантичний каламбур, паранімічну атракцію. До структурно-сміслових – епіфору, сімплоку, рондо, замовчування, пуант, градацію, паралелізм, пролепс, безсполучниковість, багатосполучниковість, хіазм та зевгму [89].

У науковій літературі виокремлюються «засоби образного мовлення», «засоби художнього мовлення», «засоби поетичного мовлення». Виразні засоби художнього мовлення та виразні засоби усного мовлення розглядають Н. Бабич і М. Пентиліук. До засобів художнього мовлення вчені відносять тропи та їх різновиди, емоційно-оцінну лексику, синтаксичні конструкції. До другої групи виразних засобів належать: голос в усіх його модифікаціях, темп, тембр, тональність звучання тощо. Класифікуючи стилістичні засоби української мови, М. Пентиліук особливе місце відводить багатозначним словам, омонімам, синонімам, антонімам. Багатозначні слова, за М. Пентиліук, утворюють «оригінальні і незвичні контексти та неповторні художні образи» [75, с. 170]. Отже, розуміння вченими феномена «засоби виразності» мовлення є неоднозначним.

З-поміж засобів виразності мовлення науковці виокремлюють: фонетико-словотворчі засоби (алітерація, асонанс, епіфора, анафора, префікси, суфікси з емоційним значенням); лексико-семантичні (багатозначні слова, слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми); інтонаційні, або ритміко-інтонаційні (темп, тембр, наголос, мелодика, паузи тощо); стилістичні, до яких належать переважно тропи та їх різновиди; синтаксичні фігури; стилістичні фігури; риторичні фігури, фонетичні засоби виразності. Отже, засоби виразності мовлення визначаємо як сукупність взаємопов'язаних між собою компонентів виразності, які підсилюють мовний вплив проголошеного слова на співрозмовника, сприяють увиразненню їхнього мовлення.

Розглянемо насамперед класифікацію **мовних засобів виразності** та їх характеристику. Схарактеризуємо стилістичні засоби виразності, які вчені розуміють як такі мовні одиниці, що наділені здібністю адекватно реалізувати свої семантичні, емоційно-експресивні та функціональні можливості в процесі обслуговування різних сфер спілкування» як стилістично нейтральні, стилістично забарвлені [69, с. 104]. До стилістично нейтральних належать мовні одиниці, що позбавлені емоційного забарвлення та можуть бути використані в різних сферах спілкування без «привнесення додаткової стилістичної ознаки». Стилiстично забарвлені (емоційно-експресивні) засоби виразності характеризуються наявністю стилістичного забарвлення (емоційно-експресивного чи функціонального) [Основні57]. Емоційно-експресивні забарвлені стилістичні засоби мовлення передають емоційний стан продуцента мовлення чи виражають його суб'єктивне (об'єктивне) ставлення до предмета мовлення, характеристики того, хто говорить, з мовного погляду. До стилістичних засобів виразності М. Пентилюк відносить: звукову анафору, алітерацію, асонанс, риму, ритміку [75, с. 157-165]. Ритміка, за М. Пентилюк, найчастіше виділяється у «фонетичній організації тексту, розташуванні наголошених ненаголошених складів, пауз» [75, с. 159].

Інтонація, як засіб виразності мовлення, виступила предметом дослідження ряду вчених (Л. Булаховський, А. Капська, Ю. Коченкова, Г. Олійник, Г. Сагач та ін.). Інтонологами інтонація визначається як «коливання мелодики голосу мовця для передання або зміни значення» (Ю. Ковалів); «складна єдність варіацій мелодики, наголосу в реченні, гучності, темпу та паузації» (В. Парашук); чинник, який змінює смисл висловлювання завдяки складній взаємодії частотних, динамічних та темпоральних характеристик» (Т. Ковалевська).

Інтонація, за М. Кочерганом, є системою, сукупністю «змін, модуляцій висоти, гучності, тембру, емоційного забарвлення, обертонів голосу за участі

темпу мовлення, пауз, ритму», метою застосування яких у мовленні є вираження думок, почуттів, настрою, ставлення до адресата, самого себе, співрозмовників [50, с. 233]. Інтонація, як система синхронно дієвих звукових елементів усного мовлення, сприяє активізації її комунікативної функції. Т. Ніколаєва розмежовує концепти «інтонація фрази» та «фразова інтонація».

У мовленні інтонація виконує такі функції: емоційну, граматичну, текстуальну, психологічну, індексальну, експресивності та дискурсивну.

Складниками інтонації є мелодика, наголос (логічний, фразовий, емфатичний, словесний), темп, паузи, тон, висота, тембр, ритм. Мелодична складова інтонаційної виразності мовлення є засобом вираження різних відтінків висловлювання. У довідковій літературі мелодика мовлення визначається як «зміна висоти голосу під час мовлення, що надає мовленню певного тонового забарвлення» [69, с. 169], її називають тональним контуром мовлення. Мелодика, за О. Сербенською, організовує фразу, «розмежовуючи її на синтагми, ритмічні групи, пов'язує між собою частини мовлення, розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання, спонування, розповідь, оклик), служить для вираження емоцій, модальних відтінків, іронії підтексту» [91, с. 182].

Тембр мовлення є «якісною ознакою звуків мовлення...» (О. Сербенська); «специфічним забарвленням голосу» (Ю. Пінчук). Він залежить від «джерела звучання, будови органів мовлення, величини резонаторних порожнин, психічного стану людини» [91]. Темброві забарвлення, на думку вченої, дозволяють розрізняти на слух голоси людей, звучання музичних інструментів, впливає на сприймання мовлення співрозмовника (втомлює чи надихає, відштовхує чи збуджує) тощо [73, с. 193]. Н. Тоцька характеризує тембр мовлення як спонтанний та креативний. Спонтанний тембр, на думку вченої, характерний для вираження емоційного стану людини та найяскравіше проявляється в ньому (хвилювання, радість, злість тощо). Креативний тембр характеризує

здебільшого «сформований, поставлений професійний голос (вокальний, педагогічний, командний, сценічний, ефірний, дикторський тощо» [100, с. 55].

Інтонаційною складовою виразного мовлення є паузи, що зумовлюються необхідністю: надати співрозмовнику можливість висловитися; зосередити увагу слухачів на найважливішому аспекті промови (уривку художнього твору); виразно змалювати психологічні моменти усного мовлення тощо. За тривалістю паузи бувають короткі, середні, тривалі. Учені виділяють такі види пауз: інтонаційна, граматична (реальна, нереальна, паузи хезитації), очікувальна ; інтонаційна, психологічна, логічна, фізіологічна, синтаксична, віршова (О. Олійник) [67]. Пауза – це не звуковий інтонаційний засіб, вона, за Ю. Руденко, є «міжгалузевим, темпорологічним поняттям, що відображає феномени і форми перерви, тимчасової зупинки, спокою в існуванні якогось об'єкта чи процесу... інтервал часу, заповнений існуванням чогось іншого порівняно з попереднім і наступним..., є скінченною й обмеженою своєю появою та зникненням, виконує логіко-граматичні та інтонаційно-конструюючі функції в мовленні [84].

Фізіологічна пауза у виразному мовленні /читанні пов'язана із фізіологічними особливостями мовця (вдих повітря, кашель, сухість у горлі тощо). Логічна пауза – пов'язана з дотриманням логіки викладу, під час читання / розповідання художніх творів, вона досягається в мовленні розстановкою в мовленні логічних наголосів та «пов'язана зі змістом, логікою мовлення» [100]. Психологічна пауза «емоційно інтерпретує зміст висловлюваного, розкриває психологічне навантаження думки» [100, с. 115]. Психологічна пауза є виразником почуттів, думок, змістового та смислового навантаження промови, емоційного стану читця (чи мовця) та вираження психологічного підтексту висловлення, що закладений його автором. О. Олійник розглядає такі різновиди психологічної паузи: настороженість, емоційне підсилення, пригадування, пошуку відповіді, замовчування,

емоційне порівняння, жаль, роздуми, стримування емоційних реакцій, залякування, спонукання, напруг [67, с. 80-86]. Віршована пауза – це «зупинка в кінці віршового рядка лише при перенесенні думки з одного мовного такту в наступний рядок» [67, с. 86]. Граматична пауза є засобом граматичного упорядкування мовлення. Синтаксична пауза забезпечує «членування тексту, промови на мовні такти та позначається розділовими знаками» [67, с. 86].

До лексичних засобів виразності мовлення традиційно відносять: багатозначність, омонімію, паронімію, синонімію, антонімію, фразеологічне багатство мовлення. Фразеологічними засобами виразності мовлення вважають: розмовно-побутові, народно-поетичні, книжні фразеологізми та фразеологічні синоніми, які М. Пентилюк, визначає як «самостійні звороти, що вживаються для позначування того самого поняття; близькі за смисловим значенням, але не тотожні, мають різну образну структуру, різний лексичний склад» [75, с. 192]. Стилістичними засобами виразності є фігури (тропи): порівняння, епітет, метафора, алегорія (іносказання), уособлення, гіпербола, літота. Вживання в усному (професійному / розмовному, усному / писемному) мовленні тропів, надає йому впливової виразності, експресивності, образності, підсилює емоційну впливовість проголошеного мовлення на співрозмовника.

Схарактеризуємо стилістичні та синтаксичні засоби виразності.

Тропи і фігури успадкувалися з риторики і поезики у стилістику, тому «мають однакові визначення, функції й досить широке використання в цих окремих науках» (Л. Мацько) [95].

Серед засобів посилення виразності мовлення М.Кочерган називає тропи – «слова, які вживаються в мовленні в переносному значенні», з-поміж них: епітет, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, метонімія, перифраза, антифразис, питання, ампліфікація, плеоназм, антитеза, корекція, градація, дісфемізм, іронія, евфемізм, антиметабола, антитеза, катахреза, кеннінг,

мейози, анафора, каламбур, оксюморон, повтор, кліше, контекст та ін [50]; засобами створення виразності мовлення є: ритм, темп, інтонація, мелодика мовлення, логічний наголос тощо.

Поряд із найпоширенішими класифікаціями засобів виразності в риториці вчені виокремлюють: фігури думки, словесні фігури та тропи. До фігур думки (логіко-семантичні засоби), що посилюють, увиразнюють мовлення належать: фігури звертання (риторичне запитання, риторичне звертання, гіпофора, дубітація, регресія); діалектичні фігури (концесія, пролепсис); семантичні фігури (антитеза, діафона, антиметабола, корекція, оксюморон, плеоназм, градація); афективні фігури (апосіопеза, просіопеза); композиційні фігури (дигресія, парантеза, мовчання). Серед словесних фігур виокремлюють: фігури додавання (лексичний повтор, синтаксичний паралелізм, період, епіфора, ланцюговий повтор [88, с. 35-55].

Отже, українське розмовне мовлення характеризується досить багатим розмаїттям мовних засобів виразності.

Немовні засоби виразності. Невербальні засоби виразності за каналом спілкування поділяються на візуальні, які партнери сприймають з допомогою зору (жести, міміка, постава (кінесика) та їх взаєморозташування у просторі ; акустичні – ті, які сприймаються на слух (голос, інтонація, темп, ритм, тембр, мелодика) та образні звуки (аплодисменти, свист тощо) і тактильні, що виникають у процесі доторкання при безпосередньому контакті спілкування (жести – доторкання, рукостискання та азбука Брайля для тих, хто не бачить). Засоби невербального спілкування є предметом вивчення невербальної семіотики, а саме таких напрямів, як: паралінгвістика (наука про коди невербальної комунікації), кінесика (наука про жести, жестові процеси та системи), окулесика (наука про мову очей і візуальну поведінку людей у процесі спілкування), аускультация (наука про слухове сприйняття звуків і аудіальну поведінку людей у процесі комунікації), гаптика (наука про мову доторкань і тактильну комунікацію), гастика (наука

про знакові й комунікативні функції їжі, напоїв), ольфакція (наука про мову запахів, смисли, що передають засобами запахів, роль запахів у процесі комунікації), проксемика (наука про простір комунікації) тощо. Основними з напрямів ученими вважається паралінгвістика та кінетика [64, с. 22].

Паралінгвістика вивчає універсальні невербальні засоби виразності, що є характерними для всіх людей незалежно від національної мови і культури. Специфічні властивості невербальних засобів виразності в процесі спілкування описує Н. Іполітова: невербальні засоби люди сприймають як знаки, невербальні сигнали, як спосіб виявлення загальної культури людини; невербальні засоби в цілому передають більш об'ємну інформацію, ніж вербальні, оскільки вони комплексно діють на всі канали: візуальний, акустичний і тактильний, хоч 80% інформації передається через візуальний канал; невербальні засоби найменше підлягають контролю мовця, тому ступінь істинності інформації, що передається, є значно вищим; несловесне спілкування не тільки не викликає більше довіри, якщо не збігаються вербальні й невербальні засоби спілкування, а й продовжується більш тривало за часом; несловесні засоби виразності подекуди більш точно і різноманітно виражають емоції, оцінки, ставлення [64, с. 30-39].

Здебільшого в процесі усного спілкування вербальні й невербальні засоби виразності використовуються мовцем у єдності, при цьому невербальні засоби доповнюють вербальні.

Невербальні засоби виразності, за визначенням учених, це своєрідна мова відчуттів, продукт суспільного розвитку...» (О. Олійник) [67, с. 199].

Дослідники розглядають три групи виразних засобів мовлення. Перша група – стилістичні, які виражають емоційність (повтори, інверсії, гіперболи тощо). Другу групу складають інтонаційні (емоційно-виразні, експресивні): ритм, пауза, голосова модуляція тощо Третя група – додаткові, вторинні за походженням виразні засоби, що виконують у мовленні допоміжну функцію (міміка, жести, пантоміма). З-поміж професійно-значущих для педагогів

виокремлюють такі невербальні засоби: витримана міміка й жестикуляція; відповідна інтонаційна тональність; вживання термінів та професіоналізмів у мовленні; правильна артикуляція, чітке і старанне промовляння не тільки слів та фраз, а й усного мовленнєвого продукту [73, с. 40].

Схарактеризуємо невербальні (паравербальні, немовні, паралігвістичні) засоби виразності, насамперед жести, які бувають: умовними й неумовними. Умовні – зрозумілі співрозмовнику лише в певному контексті, неумовні – зрозумілі поза контекстом, без попереднього пояснення. Неумовні жести поділяються на: вказівні та пояснювальні. Пояснювальні, у свою чергу, поділяються на зображувальні, емоційні, ритмічні [64]. Вказівні жести спрямовуються на предмет чи об'єкт процесу комунікації. Пояснювальні – відображають зовнішній вигляд об'єкта та його форму. Вказівні поділяють жести на: жести відкритості, захисту, оцінні, готовності, нервовості, нудьги, залицяння [46, с. 123]. Жести виконують у мовленні різні функції, зокрема: емоційні (плескають руками), зображувальні (показують розмір чи форму предмета), вказівні (показують напрям), регулювальні, жести-символи. Жести виконують і комунікативну функцію. З одного боку, вони експресивні, мовець намагається виразити себе, свої емоції, ставлення до того, про що він розповідає; з іншого боку, жести відтворюють спрямованість мовлення на адресата (вказівні, зображувальні).

Отже, жести як невербальні засоби комунікації є повноправними учасниками виразності мовлення, що сприяють взаєморозумінню мовців у відповідних ситуаціях. Водночас жести повинні бути доречними, виразними, точними, поєднуватися зі словесними засобами виразності. Жести тісно пов'язані з мімікою [46, с. 124].

Міміка мовця характеризується як «багатоманітний стан обличчя, що візуально сприймається, піддається управлінню при осмисленні поставленої мети комунікації» [46, с. 122], вона є допоміжним засобом у вираженні основної думки в ході спілкування та дозволяє оцінити емоційний стан

учасників спілкування. Міміка складається із мікрорухів м'язів обличчя і сприймається як процес вираження емоцій мовця, її оцінюють за двома критеріями: багата – бідна міміка та виразна – невиразна. Особлива роль міміки полягає у посмішці як символу радості, відвертості, щирості (чи навпаки).

До невербальних засобів виразності відносять погляд («очі – дзеркало душі»), який є не тільки засобом вираження різних смислів, але й виконує роль «таких, що керують впливами» (за термінологією Є. Петрової), забезпечуючи співрозмовникам інформацію про поведінку партнера та його учасників комунікації. Так, вченими було описано більше, ніж 85 відтінків поглядів, а К. Станіславський назвав спілкування поглядами «променисто-випромінюючим» та «променисто-сприймаючим».

Зазначимо, що контакт очима умовно поділяють на три групи: залякування, довіри, втягнення [46, с. 122]. Для втягнення до розмови, співпереживання зоровий контакт із партнером спілкування рекомендовано встановлювати в часовому інтервалі 3-5 секунд. Погляд довіри характеризується вченою як відкритий, довготривалий, неусвідомлений.

Дослідники з-поміж невербальних засобів виокремлюють ходу і поставу. Постава, як зазначає І. Горєлов, є «оцінкою високої сприйнятливості, відкритості оточуючих, здатності до швидкої активізації внутрішніх сил, свободи» [29, с. 124]. Отже, результати виразності мовлення оцінюються насамперед за тим враженням, яке було здійснено мовцем на слухачів: якщо позитивним є враження, то й мовлення визнається позитивним, якщо враження нейтральне чи негативне, мовлення не є виразним. При цьому оцінюється все мовлення в цілому у взаємозв'язку всіх використаних мовцем засобів виразності, як мовних, так і немовних.

1.3. Стан дослідження проблеми формування виразного мовлення у наукових розвідках

Проблемі формування виразності мовлення дітей дошкільного віку присвячено праці О. Аматьєвої. За словами вченої, виразне мовлення дітей характеризується: вільним володінням мовними та немовними засобами виразності, які доступні їх розумінню; використанням засвоєних засобів виразності в усному (діалог / монолог) мовленні; використанням засобів виразності задля передання чи вираження емоцій тощо.

Ефективним в розвитку виразного мовлення дошкільників О. Аматьєва вважає підвищення рівня спеціальної мовної підготовки вихователів, спрямованої на вдосконалення умінь і навичок володіння засобами виразності [2]. Підґрунтям розвитку виразного мовлення дошкільників у дослідженні Н. Гавриш виступили твори художньої літератури, усної народної творчості, малі фольклорні жанри (прислів'я, приказки, фразеологізми, загадки, скоромовки тощо). Дослідницею було обґрунтовано шляхи та закономірності засвоєння дошкільниками: прямого та переносного значення слова; з'ясовано особливості розуміння багатозначності слова, його смислових відтінків, переносного значення фразеологізмів, загадок, прислів'їв та приказок. Експериментальне навчання з розвитку виразності та образності мовлення дошкільників відбувалося шляхом використання мовних засобів для образного вираження словесного задуму. Лексичні, граматичні, інтонаційні вправи, розроблені та впроваджені в практику дослідницею, сприяли усвідомленому перенесенню сформованих у дітей уявлень про засоби виразності, особливості жанрів дитячої літератури до словесної творчості, розумінню доцільності та необхідності використання виражальних засобів у мовленні.

Проблема розвитку образності та виразності мовлення дошкільників має вирішуватись комплексно, в процесі оволодіння дітьми всіма аспектами мовлення (фонетичний, лексичний, граматичний). Зауважимо, що ключові

концептуальні засади експериментальної методики ученої можуть бути використовувані в розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів [22].

Педагогічними умовами ефективного розвитку образного мовлення є: врахування емоціогенності поетичного гумору; забезпечення повноцінного сприймання, розуміння й усвідомлення дітьми змісту поетичних творів гумористичного характеру. Успіх у розвитку образного мовлення, на думку К. Попової, забезпечує послідовне введення в лексичний запас дітей виразників образності й образних виразів у процесі їх занурення до «гумористичних ситуацій» за змістом художніх творів. Спонування дітей до мовленнєвої творчості, імпровізації у продукуванні усних висловлювань із використанням образних висловів поетичних творів сприяє підвищенню ефективності розвитку виразного та образного мовлення [52].

Г. Беленька доводить, що систематичне використання в мовленні невербальних засобів виразності, які виконують у мовленні експресивну функцію, є одним із ефективних прийомів оволодіння нормами та правилами культури мовлення та сприяє засвоєнню дітьми норм та правил мовленнєвого етикету [14].

Ефективність розвитку креативного мовлення молодших школярів, за О. Артемовою, досягається: відповідністю лінгвістично-дидактичного матеріалу віковим можливостям дітей; наявністю в процесі навчання емоційно-позитивних стимулів; систематичними навчально-тренувальними, конструктивними вправліннями; вдосконаленням лінгвістичних, мисленнєвих, показників креативності в умовах максимальної мовленнєвої активності, що значно прискорює темпи розвитку індивідуальних мовленнєвих здібностей, «креативно-мовленнєвого потенціалу» дітей. Дослідниця переконана, що на розвиток креативного мовлення впливає «ступінь розгалуженості і оригінальності думок, їхній творчий потенціал», що за умов раціонального поєднання різних видів, типів мовних та мовленнєвих

вправ стимулює самостійне звертання дітей до креативного навчання шляхом занурення в різні види художньо-мовленнєвої діяльності [5].

Дослідниками подано характеристику виразності мовлення майбутнього вчителя. Складниками цієї характеристики виступили когнітивний та операціональний. Когнітивний складник включає знання засобів і прийомів виразності та специфіки вживання засобів, що необхідні в педагогічному спілкуванні. Операціональний складник передбачає сукупність методичних умінь і навичок вчителя, який володіє виразністю мовлення. Підструктурними елементами операціонального складника виразності мовлення вчителя виокремлено комунікативний, перцептивний та інтерактивний, що зумовлено особливістю процесу педагогічного спілкування. Когнітивний складник передбачав збагачення знань майбутніх учителів щодо: основних засобів виразності; специфіки виразності мовлення педагога; особливостей застосування засобів і прийомів виразності з урахуванням компонентів педагогічного спілкування. Операціональний складник передбачав формування умінь: використовувати засоби виразності у педагогічному спілкуванні; «прогнозувати результат використання» засобів виразності у власному мовленні та в процесі педагогічного спілкування. Дієвими засобами розвитку виразного мовлення виступили: вокальна музика, живопис, кіномистецтво, театр. Використання музики сприяло «оволодінню паралінгвістичними та вербальними засобами виразності». Твори живопису використовувалися задля «автоматизації та вдосконалення у студентів умінь виразності мовлення». Кіномистецтво дозволяло використати засоби виразності в автентичних ситуаціях.

Значний вплив на розвиток технічної досконалості та виразності мовлення здійснюють інтонаційна змістовність, психологічна наповненість мовленнєвого звучання, розбірливість та емоційно-експресивне забарвлення мови, що створюють систему виразних засобів мовлення.

Проблемі розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів присвячені праці Т. Маркотенко, В. Тарасової, Г. Ткачук. Так, увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів засобами фразеології досліджувала Т. Маркотенко [59]. Ключовими в увиразненні мовлення майбутніх вихователів виступили фразеологізми соціально-обрядової групи, оскільки їм притаманні: семантична цілісність, відтворюваність, метафоричність, експресивність тощо [59]. У дослідженні визначено педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів, а саме: занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, віддзеркалених у фразеології; цілеспрямоване послідовне упровадження в початковий процес ЗВО системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту; забезпечення міжпредметних і внутрішньо-предметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів.

Увиразнення мовлення визначається Т. Маркотенко як процес «кількісного та якісного збагачення словника широкою палітрою образних засобів, фразеологізмів, прислів'їв, приказок, що забезпечують мовленнєве самовираження особистості, допомагають найточніше, найяскравіше висловити власні думки, почуття, стани» [59].

Ми погоджуємося з Т. Маркотенко в тому, що «вихователь дошкільного закладу є тією людиною, яка однією з перших транслює рідну мову й прищеплює елементи національної культури дітям, формує гарне мовлення своїх підопічних» [59, с. 31]. Мовлення вихователя потребує «постійного збагачення й увиразнення». Водночас, термінування дефініції «увиразнення мовлення майбутніх вихователів» як процесу кількісного та якісного збагачення словника, подане ученою, вважаємо дещо завузьким, оскільки увиразнення мовлення – процес, який не можна розглядати лише як один з аспектів словникової роботи, не враховуючи при цьому психолінгвістичні, нейролінгвістичні механізми породження та сприйняття мовлення.

Ефективність розвитку виразного мовлення залежить від застосування в навчальному процесі «лексичних, функціонально-стилістичних вправ, творчих робіт, професійно-зорієнтованих завдань», що забезпечує формування у студентів умінь і навичок вживати емоційну, експресивну, образну, виразну лексику у власному мовленні. Виконання професійно-зорієнтованих завдань у процесі увиразнення мовлення забезпечує «взаємозв'язок увиразнення мовлення емоційною лексикою і професійного становлення педагога» [98, с. 16]. Одним з основних засобів увиразнення майбутніх фахівців дошкільної освіти автор вбачає експресивну лексику. Слідом за Г. Ткачук, вважаємо, що експресивна лексика, яка, по суті, є основним джерелом увиразнення мовлення, має добиратись переважно із творів для дітей, які потім будуть відпрацьовуватися вихователем з дітьми дошкільного віку. Це твори, що є програмними для всіх груп закладів дошкільної освіти від молодшої до старшої групи (українські народні казки, байки, розповіді, малі фольклорні жанри (скоромовки, прислів'я, приказки, заклички тощо), загадки, дитячі пісні тощо. До цієї групи також слід відносити твори, що не завжди використовуються в дошкільному закладі, але з якими знайомлять своїх дітей батьки. Збагачення професійного мовлення українськими прислів'ями, приказками, фразеологічними зворотами дає, за А. Богуш, можливість «...із властивою українському народові влучністю, образністю оцінювати певну педагогічну ситуацію, виражати педагогічно доцільні почуття» [17, с. 10].

Ефективність у засвоєнні майбутніми педагогами засобів виразності й образності мовлення і увиразнення мовлення на цій основі, на думку вчених, залежить від рівня розуміння цих засобів виразності та доцільності і ролі їх у мовленні. Успішність процесу увиразнення мовлення майбутніх фахівців забезпечує використання професійно-зорієнтованих завдань, що виступають каталізатором між мовленнєвою та професійно-мовленнєвою діяльністю, які є фундаментом, підґрунтям у бажанні вдосконалення власного мовлення.

Одноголосні вчені й у використанні творів художньої літератури (оповідання, казки, вірші, пісні, байки), малих жанрів фольклору в процесі увиразнення мовлення. Методична затребуваність текстів спричинюється їх «практичною дієвістю», «унікальною здатністю засобами виразників образності й образних виразів викликати в уяві слухача конкретні, наочно-чуттєві образи предметів, ситуацій, персонажів, що посилюють емоційне враження від почутого» (І. Попова) та стимулюють вживання виражальних засобів в усному мовленні.

Констатуємо, що всі зафіксовані наукові розвідки з питань розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів стосуються лише окремих аспектів цього напрямку. Підсумовуючи, викладені в параграфі термінування поняття «виразність», виразність мовлення майбутніх вихователів розглядаємо як характеристику виразного мовлення, що включає: синтаксичну, інтонаційну, мовну, немовну, логічну, емоційну, експресивну, поетичну, фразеологічну, синонімічну, антонімічну, виразність.

Зауважимо, що виразним є мовлення вихователя, в структурі якого присутні пасивна та активна види виразності. Пасивну виразність розглядаємо як систему знань про засоби виразності в мовленні, їх класифікацію. Активна – це використання в активному мовленні (розмовному професійному) мовних та немовних засобів виразності з метою забарвлення, увиразнення власного мовлення.

Феномен «виразне мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти» визначаємо як професійно-комунікативну якість, що характеризується оригінальністю, емоційністю, образністю в поєднанні з його нормативністю і багатством словника; здатністю впливати мовними і немовними засобами, дотичними до ситуації спілкування, на мовлення дітей дошкільного віку як взірць для наслідування.

Увиразнення усного (діалогічного, монологічного) мовлення майбутніх вихователів розглядаємо, як процес, що передбачає формування в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти мовленнєвих умінь і навичок вживати

виразні засоби мовлення (вербальні, паравербальні, мовні, немовні, стилістичні, синтаксичні, фонетичні та ін.) на всіх рівнях конструювання усних висловлювань (породження, продукування, розуміння, відтворення та ін.).

Поняття «розвиток виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти» визначаємо як організований, керований, процес, що включає психологічний аспект – увиразнення мовлення як процес існування у свідомості комунікантів (адресант, адресат) явищ, предметів, що пов'язані між собою у свідомості та підсвідомості мовця та знаходять відображення у процесі усного чи писемного оформлення думки.

1.4. Формування виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у сучасній практиці

Метою констатувального етапу експерименту було: вивчення стану сформованості професійного виразного мовлення у вихователів-практиків; з'ясування характеру самооцінки здобувачів освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» щодо сформованості виразного мовлення; здійснення аналізу нормативно-правової бази (навчальних планів, програм, методичного забезпечення). Проведено анкетування вихователів-практиків з метою вивчення їхнього ставлення до проблеми формування виразного професійного мовлення. В анкетуванні взяли участь 6 вихователів (див. **Додаток А**). Проаналізуємо отримані результати.

На перше запитання анкети «Яким повинно бути професійне мовлення вихователя?» отримано такі відповіді: «правильним, красивим» – 22%; «без граматичних помилок» – 8%; «літературним» – 6%; «відповідати нормам літературної вимови» – 12%; «багатий різноманітний словник» – 10%; «вживати образні вирази і порівняння» – 12% , «вживати доречно прислів'я, примовки, приказки» – 20%; «лагідним і виразним» – 10% вихователів.

Відповіді на друге запитання «Як Ви розумієте поняття «виразне мовлення?» виявилися такими: «правильно інтонувати своє мовлення, щоб діти зрозуміли, чого чекає від них вихователь» – 24% ; «не кричати на дітей, розмовляти помірним голосом, більше лагідним» – 6%; «вміти наголошувати опорні слова в реченні» – 8%; «добре, коли вихователь використовує образні вирази, приказки, примовки, їх потрібно знати напам'ять» – 20%; «використовувати в мовленні уривки віршів як класиків, так і сучасних авторів доречно ситуації» – 22% респондентів; «використання в мовленні інтонаційних засобів виразності» – 10%; «не зловживати рухами, коли розмовляєш» – 4%; «володіти технікою мовлення» – 6% опитаних.

Відповіді на запитання «Які засоби виразності ви знаєте?» виявилися неочікуваними. Так, змогли назвати «тільки інтонацію» – 52% респондентів; «силу голосу, помірний темп» – (28%); «наголос» – (8%); «міміку, жести» – (4%); «різні засоби» – (4%), «не пам'ятаю, забула» – (4%).

На запитання «Як Ви працюєте над виразністю свого мовлення?», усі відповіді були негативними, при цьому вихователі посилались на те, що їм не вистачає часу на мовну самоосвіту.

У відповідях на запитання «Які методи та прийоми Ви використовуєте для розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку?» було зазначено таке: «скоромовки, чистомовки для виховання дикції і темпу мовлення» – 18% опитаних; «ігрові вправи для розвитку мовленнєвого дихання, сили голосу» – (22%); «вірші класиків і сучасних поетів вивчаємо напам'ять і працюємо над їх виразним читанням» – (24%); «малі жанри фольклору, пісні, мирилки, лічилки, голосилки» – (16%); «ігри-драматизації за змістом казок, імітація голосу казкових героїв» – (12%); «ігри на закріплення темпу, сили голосу, наголосів» – (8%) респондентів.

Щодо останнього запитання «Що Ви можете побажати студентам щодо розвитку їхнього виразного мовлення?», було висловлено такі пропозиції: «не приймати на спеціальність «Дошкільна освіта» молодь з мовними вадами» –

28% опитаних; «треба ввести навчальний предмет «Риторика» – 12%; «більше практичних занять з культури мовлення, техніки мовлення» – 40%; «потрібні мовленнєві тренінги» – 14%; «бути сумлінним студентом» – 6%.

Отже, аналіз відповідей вихователів-практиків щодо сутності виразного мовлення, засобів і методів його розвитку в дітей засвідчив, що не всі вони розуміють змістове наповнення поняття «виразне мовлення», тому не змогли правильно назвати і засоби виразності. З'ясувалося, що ніхто із вихователів не працює над виразністю свого мовлення, водночас вони висловили бажання відвідувати тренінги. Щодо роботи з дітьми з розвитку їхнього виразного мовлення, то майже всі опитані одностайні у використанні художніх текстів, малих жанрів фольклору, ігор за змістом художніх творів.

Наступний етап пошуково-розвідувального експерименту передбачав анкетування здобувачів освіти. В анкетуванні взяли участь 14 студентів.

Відповіді на перше запитання «Назвіть малі жанри українського фольклору, які рекомендовані програмою з навчання і виховання дітей дошкільного віку?» виявилися такими: «прислів'я, загадки» – 28% опитаних; «забавлянки, скоромовки, казки» – 32%; «загадки, прислів'я, казки, забавлянки, пісні, скоромовки» – 18%; «приказки, утішки, українські народні пісні, лічилки» – 12%; «заклички, байки» – 6%; «вірші, коротенькі оповідання, примовки» – 4% респондентів. Зазначимо, що такі жанри, як гуморески, надокучливі (нескінченні) казки, мирилки, дражнилки ніхто з студентів не згадав.

Друге запитання мало на меті з'ясувати обізнаність майбутніх вихователів з творами дитячих письменників, поетів. Студенти назвали серед письменників з-поміж письменників К. Ушинського, В. Сухомлинського, М. Коцюбинського – (58%) опитаних, Лесю Українку, Івана Франка – (22%); Оксану Іваненко – (10%); М. Вінграновського – (8%); В. Чухліба – (2%).

Щодо дитячих поетів, то всі студенти (100%) назвали Т. Шевченка, Л.Костенко, Н. Забілу, П. Воронька. З-поміж інших поетів і письменників у

відповідях згадали таких: Марійка Підгірянка, М. Стельмах, Д. Павличко, Л. Костенко – 44%; П. Глазовий, Євген Гуцало, М. Познанська, М. Сингаївський, Галина Малик – 26 %; М. Рильський, Олена Пчілка, Олександр Олесь, Н.Воскресенська – 12%; О.Дерманський, В. Симоненко, А. Костецький – 10%; В.Нестайко, Г.Пагутяк – 8% опитаних.

Відповідаючи на запитання «Чи підготували Ви для своєї професійної діяльності портфоліо з художніми текстами відповідно до програмових вимог закладу дошкільної освіти?», з'ясувалося, що окремі студенти зібрали записані в зошитах тематичні загадки, прислів'я й приказки – 18% респондентів; нескінченні казки, скоромовки, чистомовки – 6%; лічилки – 2% студентів. Відповіді інших студентів були такими: «немає сенсу сьогодні готувати портфоліо, все є в комп'ютері, можна дібрати до кожного заняття» – 44% респондентів; «у мене є збірки казок, прислів'їв, загадок, скоромовок» – 16%; 14% майбутніх вихователів не збираються виготовляти портфоліо чи купувати книжки, мотивуючи тим, що «мені це не потрібно» .

Відповідаючи на запитання «Назвіть художників (українських, зарубіжних), із картинами яких Ви будете ознайомлювати дітей у ЗДО», серед українських художників студенти назвали Т. Шевченка, Т. Яблонську, К. Білокур, М. Приймаченко – 28% респондентів; А. Куїнджі – (2%); І. Айвазовського – (12%). Інші студенти назвали тільки Т. Шевченка і Т. Яблонську – (38%). Щодо зарубіжних художників, студенти виявилися обізнаними з картинами І. Левітана (100%), І. Шишкіна (100%), В. Васнецова (82%), О. Саврасова (46%), В. Сєрова (32%), І. Рєпіна (20%).

На запитання «Що Ви розумієте під поняттям «виразне мовлення?» студенти відповіли таким чином: «красиве мовлення, без помилок» – 28%; «мовлення з чіткою інтонацією, помірним темпом, нормальним голосом, не тихе, не крикливе, відповідає літературним нормам» – 32%; «мовлення багате на образні вирази, порівняння, метафори, примовки, фразеологічні звороти» – 14%; «мовлення, яке приємно слухати, правильна інтонація й наголоси» –

16%; «це образне, естетичне мовлення з різними літературними вставками, примовками» – 10%.

Відповіді на останнє запитання за когнітивним блоком «Які Ви знаєте засоби виразності?» виявилися такими: «мовні й немовні» – 100%; з-поміж мовних назвали «силу голосу, темп, інтонацію» – 100%; з-поміж немовних – «міміку, жести» (100%). Інші засоби виразності майбутні вихователі не змогли назвати.

За мотиваційним блоком студентам пропонувалося відповісти на запитання «Для чого вихователю потрібне виразне мовлення?». Здобувачі, майбутні вихователі, висловили свої думки таким чином: «виразне мовлення – це професійне мовлення будь-якого педагога» – 38% опитаних; «вихователь працює з найменшими дітьми, які будуть наслідувати його мовлення» – (32%); «діти наслідують більше вихователя, ніж батьків» – (6%); «мовлення вихователя – основний засіб привернути увагу дітей, виразне мовлення відразу заспокоює дітей» – (4%); «дітям приємно слухати, вони повторюють образні вирази, порівняння, красиві слова із художніх текстів, краще їх запам'ятовують» – 20% респондентів.

Проаналізуємо відповіді за професійно-методичним блоком анкетування. На запитання «Яким чином Ви готувалися до занять з художнього читання?» вихователі відповідали: «добираю твір за програмою або відповідно до теми заняття та пояснюю незрозумілі слова» – 100% респондентів; «добираю ілюстрації, прислів'я, продумую ігрові прийоми» – (14%); «знайомлюся зі змістом твору, продумую проблемні запитання, розігрування окремих епізодів твору» – (16%); «добираю оповідання, складаю план-конспект, добираю вправи на розвиток різних психологічних процесів, завдання з інших розділів програми» – (40%); «художні оповідання подаю в складі комплексного заняття, пов'язую його зміст із вирішенням завдань з інших розділів програми» – (30%).

На запитання «Як Ви готуєтесь до заучування віршів з дітьми? Напишіть план заняття та пропозиції із заучування віршів» студенти відповіли так: «вірші читаю дітям 2 рази, уточнюю слова, вирази, а потім заучуємо хором з дітьми за стовпчиками» – 28% опитаних; «читаю один раз весь вірш, потім стовпчиками заучуємо з дітьми, викликаю одну дитину, підказую, промовляємо разом, а потім хором» – (24%); «даю завдання вивчити з батьками вдома» – 12% респондентів; «вивчаємо на прогулянці, в другу половину дня з групами дітей» – (8%); «на заняттях з розвитку мовлення» – (10%); «з художньої літератури» – (4%); «індивідуально з 1-4 дітьми» – (6%).

Аналіз відповідей майбутніх вихователів на запитання «Чи планували і чи проводили Ви тематичні заняття з розвитку виразного мовлення дітей?» засвідчив, що 70% респондентів «у закладі дошкільної освіти не проводили таких занять, не планували»; «проводили емоційні вправи, етюди на виявлення немовних засобів виразності» – 26% опитаних; «в ході інтегрованих занять залучали дітей до діалогічного спілкування звертали увагу на інтонацію» – 4%. Решта студентів не відповіли на запитання.

Отже, результати анкетування як вихователів-практиків, так і студентів-випускників засвідчили, що вони здебільшого байдуже ставляться як до виразного мовлення дітей, так і до свого власного. У процесі навчання майбутні вихователі не ставлять за мету завдання з увиразнення власного мовлення.

Наступний етап експерименту передбачав з'ясування характеру самооцінки здобувачів освіти щодо сформованості виразного мовлення. Задля цього студентам було запропоновано заповнити картки самооцінки. Результати самооцінки вихователів щодо обізнаності з художніми текстами подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Картка самооцінки щодо обізнаності студентів з художніми текстами

Художні тексти	Знаю напам'ять			Не знаю
	Кількість художніх творів			
	До 3	До 5	До 10	
Прислів'я, приказки	20%	60%	20%	
Вірші	86%	10%	-	4%
Байки	-	-	-	100%
Забавлянки	36%	64%	-	-
Загадки	10%	80%	10%	-
Мирилки	20%	-	-	80%
Лічилки	70%	10%	-	20%
Скоромовки	68%	20%	2%	10%

До 5 прислів'їв та приказок знають напам'ять 60% майбутніх вихователів, віршів – (10%), забавлянок – (64%), загадок – (80%), лічилок (10%), скоромовок – (20%). Власну обізнаність з 10 художніми творами різних жанрів студенти засвідчили так: прислів'я, приказки – (20%), загадки – (10%), скоромовки – (2%). Не знають напам'ять віршів – 4% майбутніх вихователів, байок – 100% вихователів, мирилок – (80%), лічилок – (20%), скоромовок – 10% майбутніх вихователів. Дані самооцінки майбутніми вихователями виразного професійного мовлення подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Картка самооцінки професійного виразного мовлення майбутніх вихователів

Види мовлення	Характеристика мовлення		
	Завжди (3 бали)	Подекуди використовую засоби виразності (2 бали)	Мовлення не виразне (0 балів)
Діалогічне	15,77%	22,55%	61,68%
Монологічне	12,88%	13,66%	73,46%

Як бачимо з таблиці, власне діалогічне мовлення оцінюють як виразне 15,77% респондентів, 22,55% подекуди використовують у діалогічному мовленні засоби виразності, 61,68% опитаних оцінюють власне діалогічне мовлення як таке, «що позбавлене виразності», «є звичайним». У монологічному мовленні засоби виразності використовують 12,88% опитаних, 13,66% лише подекуди увиразнюють власне монологічне мовлення, 73,46% респондентів оцінюють власне монологічне мовлення як невиразне.

Наступна картка самооцінки передбачала з'ясування того, які саме засоби виразності мовлення використовують у мовленні майбутні вихователі. Результати самооцінки використання засобів виразності в мовленні представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Картка самооцінки використання майбутніми вихователями засобів виразності

Ситуація спілкування	Мовні	Не використовую	Немовні	Не використовую
Діалогічне	26%	74%	45%	55%
Монологічне	13%	87%	34%	66%

Як засвідчив аналіз результатів картки самооцінки здобувачами освіти використання засобів виразності у своєму мовленні, в діалогічному мовленні використовують засоби виразності 26% опитаних, 74% – не використовують; у монологічному мовленні мовні засоби виразності використовують 13% майбутніх вихователів (87% – не використовують), немовні засоби виразності в розмовному монологічному вживають – 34% студентів, (66% – не вживають). Отже, отримані результати самооцінки не можна вважати об'єктивними, оскільки більшість здобувачів освіти не змогли адекватно оцінити виразність власного мовлення.

Оскільки в дослідженні ми звертаємося до мовознавчих та фахових дисциплін, які спрямовані на розвиток професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО, розглянемо в аспекті системного підходу інтегративність усіх нормативних і ненормативних дисциплін, що відповідно було використано в експериментальній роботі (див. рис. 1.3.).

Рис. 1.3. Інтеграція навчальних дисциплін у розвитку професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО на засадах системного підходу.

У процесі розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів було використано такі мовознавчі дисципліни, як: «Сучасна українська мова», «Культура мовлення та виразне читання», «Дошкільна лінгводидактика», Також в експерименті було задіяно фахові методики: «Література для дітей дошкільного віку», «Етнопедagogіка», «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у ЗДО», «Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку» тощо. Цей підхід, з урахуванням основних його принципів, дозволив побудувати чітку, логічну, цілісну систему з увиразнення мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Ефективність і доцільність використання системного підходу в дослідженні полягала у визначенні поняття «система розвитку професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО». У дослідженні під цим поняттям розуміємо цілісну, соціально-зумовлену, комплексну, поелементну, поетапну, логічно вибудовану систему, що орієнтована на кінцевий результат. Культуру професійно-педагогічного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти визначаємо як володіння нормами літературної мови; здатність та бажання вживати в розмовному та професійно-педагогічному мовленні синонімічне, фразеологічне, виразне, експресивне, емоційне багатство рідної, (національної) мови; вільне й невимушене володіння базовими мовленнєвими вміннями й навичками, що забезпечують успіх та сприяють досягненню поставленої мети у спілкуванні з дітьми дошкільного віку (дикція, артикуляція, голос, дихання); досконале володіння та використання в професійно-мовленнєвій діяльності мовних та позамовних засобів виразності; виразність мовлення (паузи, тембр, темп, мовлення, сила, швидкість, гучність, шумостійкість, гнучкість, адаптивність голосу).

У виразненні мовлення майбутніх вихователів ЗДО у царині культурологічного підходу передбачає опору на національно-культурний фундамент українського народу: глибоке знання творів українського мистецтва, усної народної творчості; опанування мовних засобів виразнення мовлення лексикою культурно-значеннєвих професійно -зорієнтованих творів із засвоєнням їх культурно-історичного й національно-культурного значення. Надання мовним одиницям «культуроносного сенсу спрощує процес їх засвоєння,... оскільки вони набувають емоційного та змістового забарвлення, сприяють формуванню бажання розуміти українську культуру, побут, звички,... розвивають потребу і готовність до вивчення літературної української мови...» [20, с. 21].

Рецептивні види діяльності забезпечують передання інформації. До продуктивних видів мовленнєвої діяльності належать говоріння (вираження думок в усній) та письмо (вираження думок у письмовій) формах.

Оскільки майбутні вихователі у своїй подальшій професійній діяльності будуть користуватися лише усним мовленням, а, отже, говорінням і слуханням як видами мовленнєвої діяльності.

До навчальних планів спеціальності «Дошкільна освіта» включено цикл дисциплін, які спрямовані на мовленнєву підготовку майбутніх вихователів. Так, студенти впродовж навчання опановують такі навчальні дисципліни: «Сучасна українська літературна мова», «Культура мовлення та виразне читання», «Література для дітей дошкільного віку», «Етнопедагогіка», «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у ЗДО», «Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку», «Дошкільна лінгводидактика» та ін.

У процесі вивчення освітнього компонента «Література для дітей дошкільного віку» здобувачі опановують такі вміння: здійснювати ідейно-змістовий аналіз творів, аналізувати систему образів, художню специфіку, мову, їхнє освітнє та виховне значення; інтерпретувати текст на сучасному науковому рівні, формулювати запитання до твору; анотувати твори для дітей; знати короткі відомості про авторів; висловлювати аргументовану думку про прочитане.

Робота майбутніх вихователів з текстами виступає підґрунтям організації їхньої мовленнєвої діяльності. Отже, інтеграція дисциплін мовознавчого та фахового циклу сприятиме успішності процесу розвитку виразного мовлення вихователів.

Зазначимо, що в робочих програмах усіх проаналізованих дисциплін мовознавчої та фахової спрямованості так чи інакше йдеться про розвиток культури мовлення, виразності й образності в дітей дошкільного віку. Вбачаємо, що завдання з формування професійного виразного мовлення

майбутніх вихователів насамперед мають відповідати змісту мовної освіти дітей дошкільного віку, отже, бути професійно-спрямованими.

Для розвитку виразного мовлення в дітей дошкільного віку майбутні вихователі мають бути: обізнані з текстами художніх творів, знати їх напам'ять, розуміти переносне значення слова та етимологічне значення фразеологічних зворотів, прислів'їв, приказок; розуміти, вживати в мовленні та вміти пояснювати дітям дошкільного віку переносне значення слів; володіти засобами мовної й немовної виразності тощо.

Отже, на нашу думку, процес формування професійного виразного мовлення вихователів ЗДО має спрямовуватись у двох проєкціях. Перша - передбачає розвиток виразного мовлення майбутніх вихователів, увиразнення їхнього мовлення засобами культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів, образною, виразною лексикою, готовими мовними кліше, формування в них мовленнєвих умінь, що сприяють розвитку виразності їхнього мовлення. Друга – передбачає організацію навчально-мовленнєвої діяльності майбутнього вихователя, що має за мету використання набутих мовленнєвих умінь у процесі педагогічної практики в ЗДО.

Критерії сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти розуміємо як показники (ознаки) сформованості виразного мовлення: його нормативність, чистота, естетичність, емоційність, образність, експресивність, наявність мовних і немовних засобів виразності; багатство словника за рахунок культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів (прислів'я, приказки, примовки, скоромовки, загадки, вірші, пісні, байки, оповідання тощо), здатність варіювати мовні і немовні засоби виразності в різних ситуаціях спілкування.

Відповідно до компетентнісного підходу в роботі було визначено такі критерії сформованості професійного виразного мовлення майбутніх

вихователів ЗДО: мотиваційна, когнітивно-народознавча, мовленнєво-комунікативна, експресивно-креативна, оцінно-рефлексивна компетенції.

Опишемо означені критерії.

Мотиваційна компетенція з показниками: усвідомлення вихователями необхідності увиразнення власного мовлення; наявність інтересу та вмотивованості майбутніх вихователів до збагачення власного мовлення лексикою культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів; позитивна налаштованість на використання культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів у власному мовленні як засобів виразності в професійно-мовленнєвій діяльності.

Когнітивно-народознавча компетенція з показниками: обізнаність із культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими текстами (малими жанрами фольклору) та їх лексичними особливостями; обізнаність з репродукціями художніх картин українських художників, ілюстраціями художників-ілюстраторів, що є методично-доцільними в розвитку виразного і образного мовлення дітей; обізнаність із текстами українських народних казок (казкові зачини, казкові кінцівки, безкінечні (надокучливі) казки, творами українських письменників і поетів різних жанрів (гуморески, оповідання, байки, вірші тощо) та образними виразами у їх змісті; обізнаність із текстами українських народних пісень (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки тощо).

Мовленнєво-комунікативна компетенція: вміння добирати засоби виразності відповідно до ситуації спілкування; вміння продукувати зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне) з використанням культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів відповідно до ситуації спілкування.

Експресивно-креативна компетенція: уміння знаходити у змісті культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів емоційно-забарвлену лексику, аналізувати її та здійснювати синонімічну заміну образних та фразеологічних зворотів для підсилення метамовного підтексту;

уміння пояснювати дітям зміст і переносне значення загадок, прислів'їв, фразеологізмів, образних виразів; уміння доречно використовувати невербальні засоби виразності відповідно до ситуації спілкування; уміння складати тексти-розповіді (описи) для дітей із використанням відповідних засобів виразності.

Оцінно-рефлексивна компетенція з показниками: уміння добирати мовленнєві вправи й ігрові прийоми для формування адекватної самооцінки і взаємооцінки виразності мовлення дітей; наявність умінь взаємооцінки виразного мовлення своїх однокурсників; наявність умінь самооцінки власного професійного виразного мовлення.

До кожного критерію було розроблено діагностувальні завдання на виявлення рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів. Проілюструємо прикладами завдань.

Завдання 1. Мета: з'ясувати, чи усвідомлюють здобувачі освіти необхідність виразності мовлення в майбутній професійно-мовленнєвій діяльності .

Процедура виконання. Студентам пропонується опис педагогічної ситуації: *«Мати збирає трирічного Іванка вранці до дошкільного закладу. Хлопчик вередує, не хоче йти в групу, не хоче бачити вихователя. Причину небажання відвідувати дошкільний заклад пояснює так: «Вона кричить на всіх, голосно розмовляє, в неї голос неприємний, і взагалі не зрозуміло, про що вона каже. А коли читає книжки, то дуже нецікаво, хочеться спати».*

Завдання: 1. Схарактеризувати мовлення вихователя зі слів хлопчика. 2. Визначити, які б поради Ви дали як методист вихователю щодо її мовлення? 3. Які вимоги ставляться до якостей мовлення вихователя, на Ваше переконання? 4. Яким має бути мовлення вихователя для того, щоб привернути до себе увагу дітей дошкільного віку?

Завдання 2. Конкурс «Знавці українського фольклору».

Мета: з'ясувати обізнаність здобувачів із малими жанрами фольклору – прислів'ями, приказками, лічилками, примовками та їх лексичними особливостями.

Процедура виконання. Студентам повідомляється, що оголошується конкурс з теми «Знавці українського фольклору». Конкурс буде проходити в сім турів. Завдання, з якими студенти попередньо не були ознайомлені, виконуються письмово в аудиторії під керівництвом членів журі. Майбутнім вихователям пропонується альбом «Український фольклор для дітей дошкільного віку», в якому є тестові аркуші, їх потрібно заповнити й кинути в скриньку.

Завдання першого туру вимагало написати 20 прислів'їв, 20 приказок, 10 примовок, 10 лічилок; другий етап – 20 загадок, 20 скоромовок, 10 гуморесок, 10 голосилок, 10 забавлянок (утішок).

Завдання 3. Мета: з'ясувати обізнаність студентів - вихователів з ілюстраціями українських художників-ілюстраторів, які є методично-доцільними в розвитку виразного й образного мовлення дітей дошкільного віку.

Процедура виконання. 1. Заповнити таблицю «Українські художники-ілюстратори та їхні твори для дітей дошкільного віку». 2. Зазначити, які ілюстрації до українських художників-ілюстраторів доцільно використовувати в розвитку образного та виразного мовлення дітей дошкільного віку. 3. До кожної ілюстрації вказати рекомендований вік. 4. У стовпчику «Примітка» вказати, які засоби виразності можна використати під час опису цієї ілюстрації.

«Українські художники-ілюстратори та їхні ілюстрації для дітей дошкільного віку»

Художник	Його картини	Рекомендований вік дитини	Примітка

Завдання 4. Мета: з'ясувати рівень обізнаності майбутніх вихователів із текстами українських народних казок та їх лексичними особливостями.

Процедура виконання. Завдання передбачає: 1. Заповнення таблиці «Види українських народних казок» (навести до 15 назв текстів українських народних казок за різними групами). 2. Визначення, які з українських народних казок можна використовувати з метою розвитку образного й виразного мовлення дітей дошкільного віку.

«Види українських народних казок»

Українські народні казки про тварин	Чарівні українські народні казки	Соціально-побутові українські народні казки	Докучливі (кумулятивні) казки

Завдання 5. «Незвичні співрозмовники». **Мета:** з'ясувати розвиток вміння здобувачів освіти продукувати власне мовлення відповідно до ситуації спілкування.

Процедура виконання. Вихователям пропонується: 1. Скласти діалог: а) між дитячими іграшками, які оживають вночі, коли діти сплять; б) між домашніми тваринами. 2. Діалог має містити мінімум 20 реплік. 3. Під час складання діалогу бажано використовувати експресивну лексику. 4. Класифікувати засоби виразності, які були використані під час складання діалогу.

Відповідно до розроблених критеріїв і показників було визначено й схарактеризовано рівні професійного виразного мовлення здобувачів освіти-майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Висновки до першого розділу

З'ясовано семантику та генезис дефініцій «виразність – образність», «виразність – експресивність», «виразність – поетичність», «виразність –

емотивність».

Вивчено сутність, специфіку та структуру феномена «виразність мовлення». На основі аналізу психолого-педагогічних, лінгвістичних, лінгводидактичних розвідок підтверджено, що різновидами виразності є: акцентологічна, синтаксична, інтонаційна, стилістична, предметна, змістова, інформаційна, структурна, образно-емоційна, змішана, експресивно-фонетична, експресивно-морфологічна, експресивно-лексична, звукова, дидактична, фонетична, пластична, мовна, логічна, емоційна, поетична, фразеологічна, синонімічна, антонімічна. Ключовими у виразному мовленні вважаємо: синтаксичну, інтонаційну, дидактичну, фонетичну (звукову), мовну, немовну, поетичну, фразеологічну, синонімічну, антонімічну види виразності.

Визначено виразність мовлення як комунікативну якість мовлення особистості, яка в процесі професійно-мовленнєвої діяльності дозволяє успішно реалізовувати комунікативні наміри учасників процесу комунікації.

Розкрито такі ключові поняття: «виразне мовлення», «виразне мовлення майбутніх вихователів», «формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів». «Виразне мовлення» розглянуто як мовлення, що характеризується: милозвучністю, емоційністю, експресивністю, образністю, зображувальністю, поетичністю, емотивністю, уміннями і навичками використання в мовленнєвій діяльності мовних та немовних засобів виразності; досконалим володінням технікою мовлення, сформованістю дидактичної, звукової, синтаксичної, фонетичної, логічної, емоційної, експресивної, поетичної, фразеологічної, синонімічної, антонімічної, пластичної виразності.

Визначено «виразне мовлення майбутніх вихователів ЗДО» як професійно-комунікативну якість, що характеризується оригінальністю, емоційністю, образністю в поєднанні з його нормативністю і багатством словника; здатністю впливати мовними і немовними засобами, дотичними до

ситуації спілкування, на мовлення дітей дошкільного віку як взірець для наслідування.

Розглянуто виразні засоби мовлення (вербальні, паравербальні, мовні, немовні, стилістичні, синтаксичні, фонетичні тощо) на всіх рівнях конструювання усних висловлювань (породження, продукування, розуміння, відтворення тощо).

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО - ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИРАЗНОГО МОВЛЕННЯ У ЗВО

2.1. Характеристика рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів (констатувальний етап)

За результатами виконання завдань, розроблених до кожного показника, було виокремлено рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів: креативний, продуктивний, базовий, низький. Опишемо їх.

Здобувачі освіти креативного рівня усвідомлюють необхідність увиразнення власного мовлення культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими текстами, виявляють інтерес, позитивно налаштовані на активне використання означених текстів у роботі з дітьми. У мовленні майбутніх вихователів цього рівня наявні культурно-значеннєві та професійно-зорієнтовані тексти різних жанрів (прислів'я, приказки примовки, скоромовки, загадки, мирилки, заклички, прозивалки, образні вирази із текстів українських народних і авторських казок, оповідань, гуморесок, байок, легенд, зачинів, кінцівок казкових текстів тощо). Студенти обізнані з програмами ЗДО: називають і продукують напам'ять по 20 прикладів малих фольклорних форм, 15 українських народних казок, пісень, називають 15 і більше творів письменників і поетів, 15 і більше репродукцій художніх картин українських художників-класиків, репродукцій художників сучасності (10 і більше). Уміють складати творчі розповіді за змістом картин. Окрім того, використовують у мовленні мовні та немовні засоби виразності. В їхньому мовленні наявні інтонаційні, фонетичні, лексичні, стилістичні, графічні, морфологічні, словотворчі засоби виразності. Доречно пояснюють переносне значення слів. Адекватно оцінюють виразність свого та мовлення однокурсників.

Здобувачі освіти продуктивного рівня усвідомлюють і позитивно налаштовані на увиразнення власного та мовлення дітей, натомість у них нестійкий інтерес до увиразнення мовлення культурно-значеннєвими текстами. В активному мовленні студентів цього рівня наявні культурно-значеннєві та професійно-зорієнтовані тексти. Вони добирають, аналізують засоби виразності, хоча і не завжди вдало. Водночас здобувачі недостатньо обізнані із програмами ЗДО (називають 10–12 творів малих фольклорних форм, 7–10 українських народних казок, пісень, 7–10 творів письменників та поетів), 10 і більше репродукцій художніх картин українських художників-класиків, художників сучасності (4 і більше). Уміють складати твори за змістом картин, використовуючи при цьому засоби виразності. Доречно вживають у мовленні мовні та немовні засоби виразності відповідно до ситуацій спілкування; використовують інтонаційні, фонетичні, лексичні, стилістичні, графічні, морфологічні, словотворчі засоби виразності. Натомість не завжди правильно пояснюють дітям переносне значення слів. Оцінка якості власного виразного мовлення і мовлення однокурсників не завжди адекватна.

Здобувачі освіти базового рівня усвідомлюють необхідність увиразнення власного та мовлення дітей дошкільного віку культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими текстами, водночас не виявляють інтересу до оволодіння ними. В активному мовленні майбутніх вихователів цього рівня наявна незначна кількість культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів. Водночас вони недостатньо обізнані з творами письменників і поетів різних жанрів; 4–5 репродукцій художніх картин українських художників-класиків та 2–3 художники сучасності. Складають розповіді за змістом художніх картин, але не завжди використовують засоби виразності. Епізодично застосовують у мовленні мовні і немовні засоби виразності, при цьому вони не завжди є доречними в ситуації спілкування.

Вони недостатньо обізнані з культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими текстами, картинами художників.

Майбутні вихователі низького рівня не відчують потреби в увиразненні власного мовлення. Здобувачі цього рівня не обізнані з лексичними особливостями малих жанрів фольклору, називають 3–4 твори українських поетів і письменників різних жанрів, 2–3 репродукції картин українських художників-класиків; називають українських народних казок 4–5, пісень 4–5, творів українських письменників і поетів 4–5; не знають, на яких заняттях їх можна використовувати. Студенти цього рівня обізнані з композиційними особливостями українських народних казок, водночас не знають їх лексичних особливостей. Складені ними тексти (описи, розповіді) для дітей позбавлені мовних засобів виразності. Не вміють добирати мовленнєві вправи та ігрові прийоми для формування адекватної самооцінки і взаємооцінки виразності мовлення дошкільників. Самооцінка і взаємооцінка виразного мовлення неадекватна (занижена або завищена).

Рівні сформованості професійного виразного мовлення за критерієм «мотиваційна компетенція» подано в таблиці 2.1.

Як засвідчує таблиця, креативний рівень сформованості професійного виразного мовлення за показником «Усвідомлення необхідності увиразнення власного мовлення» було зафіксовано у – 6% студентів ЕГ та 5,7% – КГ; продуктивний – виявлено у 18% студентів ЕГ та 16,9% – КГ; базовий – 31,2% – ЕГ та 35,7% – КГ. На низькому рівні перебувало 44,8% студентів ЕГ і 41,7% – КГ.

Таблиця 2.1.

Рівні розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів КГ та ЕГ за критерієм «мотиваційна компетенція»

Показник	Група	Рівні %			
		Креативний	Продуктивний	Базовий	Низький
усвідомлення майбутніми вихователями необхідності виразного мовлення	ЕГ	6	18	31,2	44,8
	КГ	5,7	16,9	35,7	41,7
наявність інтересу та умотивованості майбутніх вихователів до збагачення власного мовлення та мовлення дітей	ЕГ	5,3	15	34,2	45,5
	КГ	5,8	14,7	32,8	46,7
позитивна налаштованість на використання у власному мовленні засобів виразності у майбутній професійно-мовленнєвій діяльності	ЕГ	6,7	15	26	52,3
	КГ	5,7	14,7	29,8	49,8

Результати формування виразного мовлення за показником «Наявність інтересу та вмотивованості майбутніх вихователів до збагачення власного мовлення та мовлення дітей лексикою культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів» виявилися такими: 5,3% майбутніх вихователів ЕГ та 5,8% – КГ засвідчили креативний рівень; продуктивний – виявлено у 15% студентів ЕГ і 14,7% – КГ; базовий рівень засвідчили 34,2% студентів ЕГ та 32,8% – КГ. Більшість студентів 45,5% студентів ЕГ та 46,7% – КГ – були на низькому рівні розвитку виразного мовлення.

За показником «Позитивна налаштованість на використання культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів у власному мовленні як засобів виразності в майбутній професійно-мовленнєвій діяльності» на креативному рівні було 6,7% студентів ЕГ та 5,7% – КГ. 15% майбутніх вихователів ЕГ та 14,7% – КГ перебували на продуктивному рівні. 26% студентів ЕГ та 29,8% – КГ засвідчили базовий рівень налаштованості на використання КЗПОТ у майбутній професійній діяльності. Переважна

більшість здобувачів – 52,3% (ЕГ) і 49,8% – КГ засвідчили низький рівень налаштованості до використання культурно-значеннєвих текстів у майбутній професійно-мовленнєвій діяльності. Проілюструємо прикладами виконання завдань здобувачами освіти базового та низького рівнів сформованості виразного мовлення. Зазначимо, що студенти базового рівня уважали «виразність» не обов'язковою якістю мовлення вихователя, з-поміж якостей виразного мовлення виокремлювали лише «виразність», «тембр», «темп», при цьому не зазначаючи інші показники техніки мовлення, які є підґрунтям їхнього виразного мовлення. З-поміж комунікативних якостей мовлення вихователя здобувачі називали переважно 4-5 якостей культури мовлення: правильність, чистота, логічність, ясність, зрозумілість. Свої відповіді мотивували тим, що мовлення, звернене до дітей, *«має насамперед бути зрозумілим, чітким та правильним»*. Наприклад, студенти базового рівня зазначали: *«Мовлення вихователя має бути виразним. Я планую в подальшому працювати над увиразненням власного мовлення, для цього потрібно багато читати та користуватися словниками»*. До методично доцільних для розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку студенти базового рівня відносили малі фольклорні жанри (скоромовки, лічилки, загадки). Наприклад: *«Методично доцільними в розвитку виразного мовлення дошкільників, на мою думку, є скоромовки, оскільки вони сприяють відпрацюванню важких звуків в мовленні та розвивають їхнє мовлення»*. Майбутні вихователі базового рівня відзначали, що розвиток виразного мовлення має відбуватися лише на заняттях з художньої літератури, визначаючи їх як основний вид занять. Під час режимних моментів, на думку здобувачів цього рівня, доцільно використовувати лише прислів'я, приказки, віршовані твори та загадки. Студенти низького рівня не усвідомлювали необхідність увиразнення власного мовлення. Так, наприклад студенти низького рівня: *«На мій погляд, найважливішою комунікативною ознакою виразного мовлення для вихователя є ясність, щоб його розуміли діти, та нормативність. Головне, щоб діти*

любили вихователя та поважали, а він любив їх». Студенти означеного рівня, заповнюючи таблицю написали, наприклад, так: «Уважаю, що під час режимних моментів не завжди є час на використання художніх творів, оскільки є купа невідкладних справ (спілкування з батьками, колегами)»; «Використання художньої літератури в режимних моментах є бажаним, але необов'язковим, оскільки діти більше люблять спілкуватися з однолітками, аніж сидіти і слухати, як читає щось вихователь. Вони всі дуже непосидючі, їм цікавіше дивитися телевізор, грати в комп'ютерні ігри. Вважаю, що інтерес до художньої літератури мають виховувати батьки, а вихователі лише підтримувати. Розвиток виразного мовлення відбувається невимушено, за бажанням дитини».

Кількісні результати рівнів сформованості виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів за критерієм «когнітивно-народознавча компетенція» подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості професійного виразного мовлення вихователів КГ та ЕГ за критерієм «когнітивно-народознавча компетенція»

Показник	Група	Рівні %			
		Креативний	Продуктивний	Базовий	Низький
обізнаність із малими жанрами фольклору та їх лексичними особливостями	ЕГ	6	10	44,5	39,5
	КГ	6,2	12	43,8	38
обізнаність з українськими художниками та репродукціями художніх картин, які є методично-доцільними в розвитку виразного і образного мовлення дітей дошкільного віку	ЕГ	5,7	11,2	37,8	45,3
	КГ	4,8	9,8	39,7	45,7
обізнаність із текстами українських народних казок (казкові зачини, казкові кінцівки, безкінечні (надокучливі) казки, творами українських письменників і поетів різних жанрів (гуморески, оповідання, байки, вірші тощо) та образними виразами	ЕГ	7	18,4	42,2	32,4
	КГ	6,4	17,8	41,5	34,3

у їх змісті.					
обізнаність із текстами українських народних пісень (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки)	ЕГ	4	12	32,3	51,7
	КГ	3,4	11,4	35,5	49,7

За показником «Обізнаність із текстами українських народних казок (казкові зачини, казкові кінцівки, безкінечні (надокучливі) казки, творами українських письменників і поетів різних жанрів (гуморески, оповідання, байки, вірші тощо) та образними виразами в їх змісті» креативний рівень засвідчили 7% здобувачів ЕГ та 6,4% – КГ; продуктивний – було виявлено 18,4% студентів ЕГ та 17,8% – КГ. Переважна більшість здобувачів засвідчили базовий (42,2% студентів ЕГ та 41,5% – КГ) та низький (32,4% студентів ЕГ та 34,3% – КГ) рівні.

За показником «Обізнаність із текстами українських народних пісень (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки)» на креативному рівні розвитку виразного мовлення перебувало 4% здобувачів ЕГ та 3,4% – КГ; продуктивному – 12% студентів ЕГ та 11,4% – КГ. У 32,3% здобувачів ЕГ та 35,5% – КГ було зафіксовано базовий рівень. Низький рівень засвідчили 51,7% студентів ЕГ та 49,7% – КГ. Проілюструймо прикладами. Здобувачі базового та низького рівнів сформованості професійного виразного мовлення за критерієм «Когнітивно-народознавча компетенція». Студенти базового рівня не називали серед казок надокучливі та кумулятивні, припускалися помилок при ранжуванні казкових текстів за групами, відчували значні труднощі під час їх лексичного та стилістичного аналізу. Здобувачі низького рівня, здійснюючи лексичний аналіз казкових текстів, припускалися помилок при диференціації засобів виразності. При виконанні експериментальних завдань студенти цього рівня: визначали лише лексичні засоби виразності пісенних текстів; наводили приклади українських народних пісень, але припускалися помилок у їх класифікації за жанрами; з-поміж засобів виразності в текстах визначали лише епітети. Здобувачі низького рівня при заповненні альбому «Знавці українського фольклору» наводили мінімальну кількість текстів прислів'їв, приказок (3-4), лічилок тощо. При здійсненні

стилістичного та лексичного аналізу вони не змогли правильно заповнити пропоновані таблиці, припускаючись помилок у диференціації засобів виразності. Правильно визначалися студентами лише такі: постійні епітети (*зелена трава, жовте сонечко*) та персоніфікація – олюднення тварин та неживих істот (*стіл говорить, скеля розмовляє* тощо). Майбутні вихователі цього рівня мали фрагментарні знання зарубіжних та українських художників, заповнюючи таблицю, називали лише прізвища художників, не ілюструючи прикладами їхніх творів. Сучасних українських художників-ілюстраторів здобувачі майже не називали (1-2 прізвища). Мовлення студентів цього рівня було неемоційним, обмежено виразним, продюковані твори (усні / письмові) не завжди були композиційно оформлені.

Кількісні результати рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО за критерієм «мовленнєво-комунікативна компетенція» подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів КГ та ЕГ за критерієм «мовленнєво-комунікативна компетенція»

Показник	Група	Рівні %			
		Креативний	Продуктивний	Базовий	Низький
вміння використовувати засоби виразності (інтонаційні, фонетичні, лексичні, лексико-семантичні, стилістичні, синтаксичні, графічні, морфологічні, словотворчі) в мовленні	ЕГ	4	11	32,4	52,6
	КГ	3,4	10,5	31,8	54,3
вміння добирати засоби виразності відповідно до ситуації спілкування	ЕГ	5	12,3	33,2	49,5
	КГ	4,9	12,2	32,9	50
вміння продукувати зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне) відповідно до ситуації спілкування	ЕГ	5,2	12,8	32,2	49,8
	КГ	4,5	11,5	31,4	52,6

Як свідчить таблиця, креативний рівень розвитку виразного мовлення за показником «Вміння використовувати засоби виразності (інтонаційні, фонетичні, лексичні, лексико-семантичні, стилістичні, синтаксичні, графічні, морфологічні, словотворчі) в мовленні» засвідчили 4% здобувачів ЕГ та 3,4% – КГ; продуктивний – 11% студентів ЕГ та 10,5% – КГ. Базовий рівень було виявлено у 32,4% студентів ЕГ та 31,8% – КГ. На низькому рівні було 52,6%здобувачів ЕГ та 54,3% – КГ.

За показником «Вміння добирати засоби виразності відповідно до ситуації спілкування» креативного рівня розвитку виразного мовлення досягли 5% здобувачіфв ЕГ та 4,9% – КГ; на продуктивному – було 12,3% здобувачів ЕГ та 12,2% – КГ. Базовий рівень було виявлено у 33,2% студентів ЕГ та 32,9 – КГ. На низькому рівні перебувало 49,5% студентів ЕГ та 50% – КГ.

Проілюструємо окремими прикладами виконання експериментальних завдань здобувачами базового та низького рівнів сформованості виразного мовлення за критерієм «Мовленнєво-комунікативна компетенція». Студенти базового рівня при продукуванні творів використовували засоби виразності, але не завжди. Складені твори були невеликими за обсягом. Наприклад: виконання завдань студентами базового рівня: казка про улюблену пору року *«Кожна пора року є неповторною, дивовижною. Я обожнюю літо! Для мене воно – все! Як не дивно, літом у мене день народження, у липні. Саме тому цей місяць є для мене улюбленим. Для липня характерні короткі, теплі ночі і безкрає синє небо. Я люблю липень!»*; складання монофону *«Сьогодні світить сонце. Спека стала сильною. Сашко стрибнув і стукнувся. Софія сміялась над Сашком. Соромно стало дівчинці»*. Як бачимо, в складеному монофоні відсутня композиційна структура, засоби виразності в тексті майже не використовуються.

На основі результатів з окремих показників рівня сформованості професійного виразного мовлення визначено загальні рівні.

Таблиця 2.4.

**Рівні сформованості професійного виразного мовлення у
майбутніх вихователів ЗДО (констатувальний етап) (%)**

Група	Рівні %			
	Креативний	Продуктивний	Базовий	Низький
Експериментальна	4,95	13,29	35,09	46,67
Контрольна	4,48	12,66	35,50	47,36

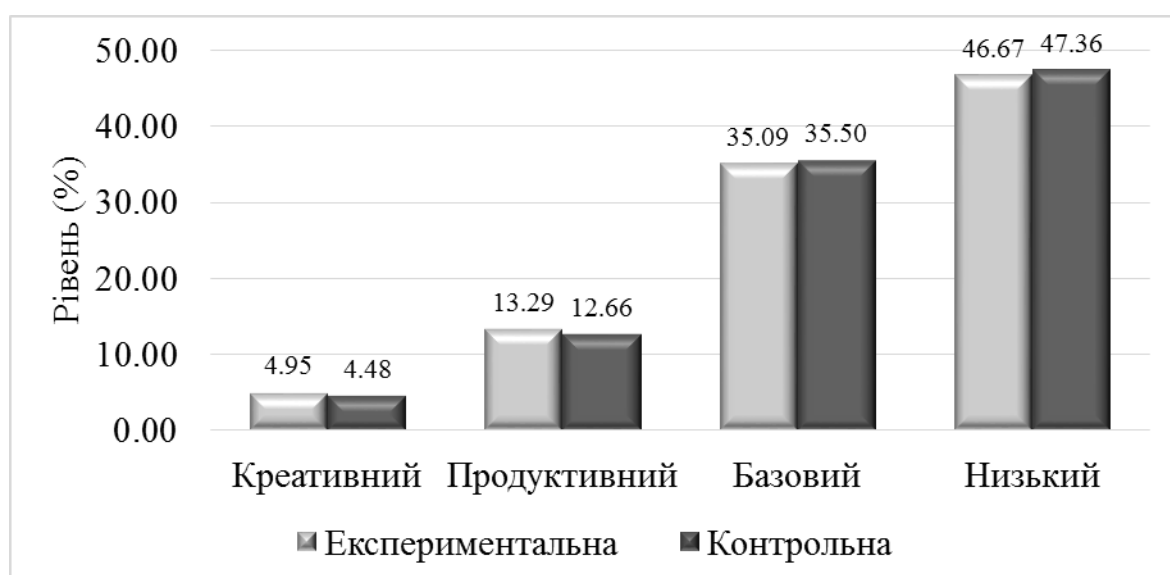

Рис. 2.1. Рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (констатувальний етап)

Як свідчить таблиця рисунок в ЕГ на креативному рівні перебувало 4,95% здобувачів, продуктивному – 13,29%, базовий рівень був у 35,09%, низький – 46,67% майбутніх вихователів. У КГ креативний рівень засвідчили 4,48% майбутніх вихователів, продуктивний – 12,66%, базовий продемонстрували – 35,5%, низький було виявлено у 47,36% студентів.

Отримані результати констатувального експерименту не відповідають вимогам до фахової підготовки майбутніх вихователів. Отже, підтверджено необхідність обґрунтування лінгводидактичної моделі та апробації експериментальної методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

2.2. Лінгводидактична модель формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО

Визначення теоретичних позицій дослідження (педагогічні умови формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів, принципи побудови експериментальної методики) уможливили розробку лінгводидактичної моделі формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів. Лінгводидактична модель охоплювала чотири взаємопов'язаних етапи – когнітивно-збагачувальний, мовленнєво-продуктивний, мовленнєво-креативний, оцінно-рефлексивний (див. рис. 2.2.). Опишемо її. Метою когнітивно-збагачувального етапу було озброєння майбутніх вихователів системою знань щодо нормативного українського мовлення, культури професійного мовлення, мовленнєвого етикету, місця і ролі словників у професійному мовленні. Здобувачів ознайомлювали із сутністю ключового поняття «культурно-значеннєві професійно-зорієнтовані тексти» та їх місцем у розвитку виразного мовлення дітей; вчили складати міні-словники для розвитку виразного мовлення дітей.

На першому – когнітивно-збагачувальному етапі – було реалізовано першу педагогічну умову – інтеграція мовознавчих дисциплін та дисциплін фахової спрямованості у процесі формування виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Задля цього було задіяно здебільшого дисципліни мовознавчого циклу: «Методика ознайомлення дітей з українським народознавством у дошкільних навчальних закладах», «Культура мовлення».

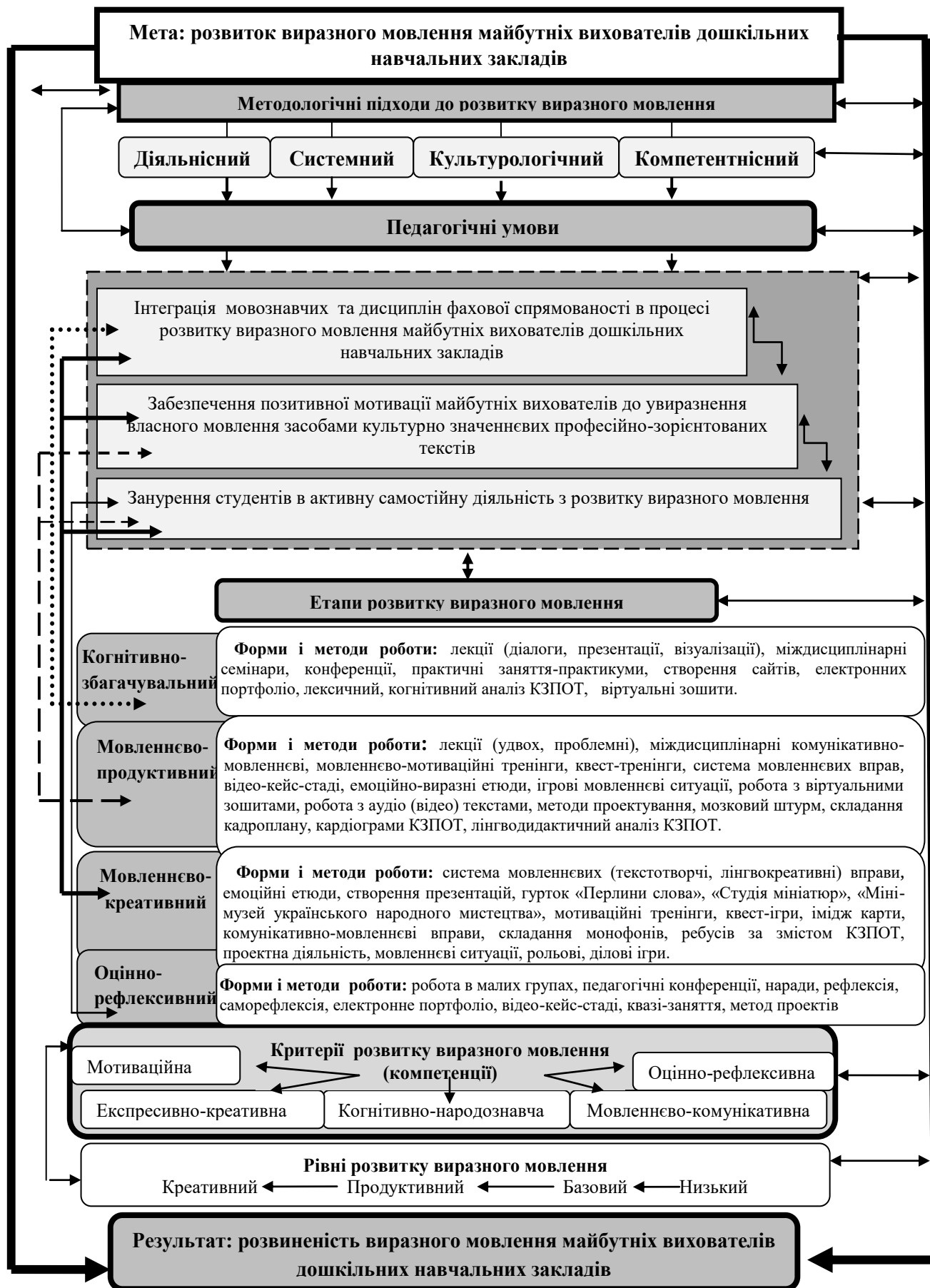

Рис. 2.2 Лінгводидактична модель формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО

Форми і методи роботи: лекції-діалоги, проблемні лекції, лекції-презентації, лекції-візуалізації, семінарські й практичні заняття, використання інформаційно-комунікаційних технологій (створення електронних портфоліо), міждисциплінарні семінари – конференції і практичні заняття – практикуми з проблем розвитку нормативного мовлення, культури мови й мовлення; аналіз (лексичний, семантичний, стилістичний, когнітивний, лінгводидактичний).

Метою другого – мовленнєво-продуктивного етапу – була робота з розвитку техніки мовлення майбутніх вихователів та його виразності (інтонаційна, синонімічна, антонімічна, дидактична, акцентологічна, звукова, синтаксична, фонетична, логічна, емоційна, експресивна, поетична, фразеологічна). У процесі навчання було задіяно дисципліни мовознавчого та фахового циклів.

Форми і методи роботи: лекції-удвох, проблемні лекції, лекції-презентації, система мовленнєвих, мовних вправ, тренінги (комунікативно-мовленнєві; мотиваційні; квест-тренінги, тренінги з розвитку та вдосконалення техніки мовлення, тренінги на розвиток різних видів виразності), побудова індивідуальних комунікативно-мовленнєвих карт формування виразного мовлення, система комунікативно-мовленнєвих, мовленнєвих вправ, спрямованих на формування умінь виразного мовлення та виразного читання, робота з комп'ютерними програмами (Power Point та ін.), відео-кейс-стаді, емоційно-виразні етюди, ігрові мовленнєві ситуації, квазі-заняття за структурою і вимогами ЗДО, робота з аудіо- (відео-текстами), робота з віртуальними зошитами, проєктування, мозковий штурм, індивідуальні план-карти формування виразного мовлення. На цьому етапі роботи було реалізовано такі педагогічні умови: інтеграція мовознавчих дисциплін та дисциплін фахової спрямованості в процесі формування

виразного мовлення майбутніх вихователів; забезпечення позитивної мотивації майбутніх вихователів до увиразнення власного мовлення засобами культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів; занурення студентів в активну самостійну діяльність з формування виразного мовлення.

Третій – мовленнєво-креативний етап – був спрямований на активнотворчу самостійну діяльність майбутніх вихователів з формування професійного виразного мовлення засобами культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів.

Форми і методи роботи: система мовленнєвих вправ, тематичні проєкти, емоційні етюди, створення презентацій, «Студія мініатюр», мотиваційні тренінги, квест-ігри, імідж карти, комунікативно-мовленнєві вправи, складання монофонів, ребусів, проєктна діяльність, мовленнєві ситуації, рольові, ділові ігри, текстотворчі вправи, лінгвокреативні вправи. На цьому етапі реалізувалася друга і третя педагогічні умови: забезпечення позитивної мотивації майбутніх вихователів до увиразнення власного мовлення засобами культурно-значеннєвих професійно зорієнтованих текстів; занурення здобувачів в активну самостійну діяльність з формування власного виразного мовлення.

Метою оцінно-рефлексивного етапу було формування у здобувачів–майбутніх вихователів ЗДО адекватної самооцінки і взаємооцінки; адекватного само- і взаємоконтролю виразного мовлення. Відбувалася реалізація набутих знань і вмінь у двох взаємопов'язаних видах діяльності: в навчально-мовленнєвій квазіпрофесійній діяльності (практичні, лабораторні заняття з експериментального спецкурсу) та безпосередньо в роботі з дітьми дошкільного віку під час педагогічної практики.

Форми і методи роботи: робота в малих групах, педагогічні конференції, наради, рефлексія, саморефлексія, електронне портфоліо, підсумкові мовленнєві, мовні ігри, самоаналіз виразного мовлення, коригувальні мовленнєві тренінги, квазі-тренінги. На цьому етапі було

реалізовано третю педагогічну умову – занурення здобувачів в активну самотійну діяльність з формування виразного мовлення.

Зазначимо, що формувальному етапу експерименту передував пропедевтичний етап, що передбачав розробку методичного комунікативно-мовленнєвого супроводу щодо реалізації педагогічних умов та експериментальної методики, а також пропедевтична робота з викладачами мовознавчих і фахових дисциплін, які були задіяні в експерименті.

Комунікативно-мовленнєвий супровід розуміємо як багатокомпонентне поняття, яке обіймає взаємопов'язаний цикл мовознавчих, психолого-педагогічних та фахових методичних дисциплін, спрямованих на формування виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Комунікативно-мовленнєвий супровід охоплював такі змістові блоки: **мовознавчий**: «Сучасна українська мова «Культура мовлення та виразне читання», «Література для дітей дошкільного віку»; **психологічний**: «Психологія загальна» (теми «Діяльність», «Спілкування», «Мовлення»); «Психологія дитяча (теми «Розвиток мовлення і спілкування у дітей», «Розвиток емоцій і почуттів у дітей»); **фаховий**: «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах», «Дошкільна лінгводидактика», «Методика ознайомлення дітей з українським народознавством», «Теорія і методика музичного виховання дітей дошкільного віку», «Основи образотворчого мистецтва з методикою керівництва», «Методика ознайомлення з довкіллям».

Задля реалізації першої педагогічної умови – інтеграції мовознавчих дисциплін та дисциплін фахової спрямованості у процесі формування виразного мовлення майбутніх вихователівЗДО – на пропедевтичному етапі, було проведено низку міждисциплінарних семінарів професійної спрямованості на розвиток виразності мовлення майбутніх вихователів і дітей.

На семінарах ознайомлювали: зі специфікою процесу увиразнення мовлення майбутніх вихователів; методами формування у студентів позитивних емоційних стимулів щодо увиразнення їхнього мовлення; орієнтування на увиразнення мовлення майбутніх вихователів культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими творами, які використовуються вихователями в професійно-мовленнєвій діяльності з дітьми дошкільного віку; необхідністю двостороннього зв'язку процесу розвитку виразного мовлення здобувачів, сутність якого полягала у поєднанні теоретичного (лекційні, практичні заняття, самостійна мовленнєва діяльність студентів) та практичного (педагогічна практика в ЗДО) .

Оскільки ключовим засобом формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів було обрано культурно-значеннєві професійно-зорієнтовані тексти (автентичний професійно-зорієнтований текст професійної спрямованості зі значним лінгводидактичним потенціалом розвитку виразного мовлення), було дібрано автентичні тексти до кожного жанру малих фольклорних форм, українських народних казок, віршів, оповідань, байок, українських народних пісень, репродукцій та картин, рекомендованих програмами закладів дошкільної освіти, та складено тематичні словники-мінімуми потенційних засобів виразності, які було задіяно в подальшому експерименті.

Зміст словників-мінімумів становили тексти різних жанрів, що рекомендовані програмами навчання та виховання дітей у ЗДО, а саме: українські народні пісні (колискові, веснянки, колядки, щедрівки, посівальні тощо), українські народні казки (про тварин, чарівні, соціально-побутові, надокучливі, кумулятивні та ін.), оповідання, вірші, байки, гуморески, бувальщини, малі жанри українського фольклору (загадки, скоромовки, прислів'я, приказки), фразеологізми тощо.

Зазначимо, що критеріями добору лексики до словників виступили: засоби виразності; наявність у слова (фрази) прямого та переносного значення; частотність вживання слова в реченні; функціональне вживання лексики в мовленні дорослих; можливість вживання лексики у мовленні дитини дошкільного віку; комунікативна доцільність введення слова (фрази) до словника дитини. (Приклади словників-мінімумів подано в Додатку).

На пропедевтичному етапі було укладено фразеологічний словник-мінімум, що складався із двох блоків. Перший блок містив фразеологізми, розраховані на дорослих, другий блок – фразеологізми, які можуть використовуватися в роботі з дітьми дошкільного віку. При укладанні фразеологічних словників-мінімумів ми послуговувалися словником (Г. Удовиченко Фразеологічний словник української мови). Фразеологічний словник укладався за алфавітом.

Також на пропедевтичному етапі було укладено словники-мінімуми прислів'їв та приказок для дітей дошкільного віку. Було упорядковано цей словник-мінімум відповідно до основних освітніх ліній, за Базовим компонентом дошкільної освіти. (Див. додаток). На пропедевтичному етапі

також дібрано до репродукцій художніх картин українських народних художників. Наприклад: репродукція картини Є. Миронової *«Ранковий іній»* – дібрані художні твори: (А. Камінчук *«Іній»*, Р. Завадович *«Зима-зима»*, Л. Первомайський *«Срібні дерева»*); репродукції художніх картин І. Левітан *«Березень»*, А. Куїнджі *«Рання весна»* – дібрані твори: КЗПОТ *веснянок*, О. Олесь *«Весна»*, І. Франко *«Надійшла весна»*, Я. Щоголів *«Травень»*, М. Вороний *«Весна»* тощо.

2.3. Етапи реалізації експериментальної роботи з методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО

Перший етап було присвячено розвитку когнітивно-народознавчої та мовленнєво-комунікативної компетенції майбутніх вихователів шляхом інтеграції навчальних дисциплін. Нами було використано нормативну дисципліну *«Сучасна українська мова з практикумом»*, зокрема такі теми, як *«Мовні норми»*, *«Основи культури української мови»*, *«Словники в професійному мовленнєвому спілкуванні»*. Акцентувалося на значенні професійно-зорієнтованих текстів як засобу формування виразного мовлення. Ураховуючи наявність певних знань з навчальної дисципліни *«Українська мова»* в школі, викладання нового для студентів курсу щодо професійної спрямованості української мови було побудовано як *лекції-діалоги* (передбачалась активізація наявних знань здобувачів щодо мовних норм, правил літературної вимови, мовленнєвого етикету, культури мовлення тощо), *лекції-презентації* з використанням інформаційних технологій навчання, *проблемні лекції*, у ході яких студенти розв'язували професійно-мовні задачі, *лекції-візуалізації*. Проведення лекцій-візуалізацій передбачало ілюстрування викладу теоретичного матеріалу схемами, опорними відео-слайдами, таблицями, ілюстраціями, використання яких активізувало сприйняття матеріалу. Проілюструємо прикладами.

Лекція-візуалізація «Роль засобів виразності в професійному мовленні майбутніх вихователів»

План лекції:

- 1.Виразність мовлення як лінгводидактична категорія.
- 2.Види, типи виразності мовлення.
- 3.Засоби виразності мовлення. Їх класифікація.
- 4.Методи розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів.
- 5.Форми організації навчального процесу у вищій школі з розвитку виразного мовлення.
- 6.Технології розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів

Мета: розкрити значення засобів виразності в професійно-мовленнєвій діяльності майбутніх вихователів, розширити знання здобувачів щодо основних понять лекції: «виразність», «засоби виразності», «види виразності мовлення», «виразність мовлення» (синонімічна, антонімічна, фразеологічна, лексична тощо).

Ключові поняття: виразність, засоби виразності, види виразності мовлення (синтаксична, стилістична, фразеологічна, антонімічна, стилістична виразність, фонетична тощо), форми, методи, засоби, технології.

Засоби візуалізації: презентація, у якій подано ключові поняття лекції.

Особлива увага зверталась на розвиток виразного мовлення майбутніх вихователів на практичних заняттях, які проходили у формі практикуму з української мови. Так, на кожному практичному занятті здобувачам пропонувалася артикуляційна гімнастика: чітка артикуляція голосних і приголосних звуків в ізольованій позиції, у складі, слові, під час позиційних змін звуків-асиміляції, дисиміляції, випадків оглушення дзвінких приголосних тощо; вимова слів з голосними в ненаголошених позиціях, приголосних у різних позиціях, звукосполучень, що зазнають асимілятивних змін, спрощень, вправи на постановку словесного наголосу.

При вивченні орфоепічних норм української мови відбувалося прослуховування запису еталонної вимови голосу дикторів радіо та телебачення, записи фонохрестоматії (професійно-зорієнтованих текстів), записів із голосу студентів з подальшим аналізом щодо їхньої нормативної вимови та усунення мовних вад.

Оскільки виокремлені теми нормативної дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» слугували в подальшому міцною мовною платформою щодо подальшого розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів та розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку в майбутній професійній діяльності, для практичних занять добиралися художні тексти різних жанрів відповідно до програм з розвитку мовлення та художньо-мовленнєвої діяльності дітей у ЗДО. Передбачалося, що виразне читання текстів на практичних заняттях дасть змогу в майбутній професійній діяльності емоційно-виразно їх відтворювати як взірць виразного мовлення для дітей. Проілюструємо прикладами практичних занять.

Тема «Мовні норми». Мікротема. Свята вашої родини.

Мета: вправлення в чіткій вимові шиплячих звуків [ч], [ш]; звукосполук [вя], [дж], [дз], словесному наголосі, правильному вживанні відмінкових закінчень; виразному читанні художніх текстів, складанні діалогів, розповідей, написання творів; визначення їх ролі у розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів.

Артикуляційна розминка. Артикуляція звуків [ч], [ш]; промовляння чистомовок; вправи для розвитку мовленнєвого апарату, на постановку звуків [ч], [ш]. сполучення [вя] (свято), [дж], [дз]. Наголос у словах свята, Великдень, іграшки, визвольний. Граматика. Відмінкові закінчення іменників; вживання прийменників (навколо, у, в, з, до, біля, вздовж). Лексика. Промовляння слів з тематичного словничка.

Аудіювання. Прослуховування фрагментів запису радіо- та телепередач «Говоримо українською мовою».

Читання. Читання творів українських письменників (Т. Коломієць «Найкращий подарунок», А. М'ястківський «Казочка про писанку», С. Жупанін «Щедрівка»).

Говоріння. Читання студентами віршованих текстів, вивчених напам'ять (вірші, щедрівки, колядки тощо); складання розповідей на запропоновані теми («Свята вашої родини», «Різдвяні свята в Україні», «Свято Івана Купала», «Зелені свята» тощо).

Діалогічне мовлення. Складання діалогу за змістом малюнків; діалог на запропоновану тему; діалог за сюжетною ігровою ситуацією; групове мовлення (полілог).

Письмо. Твір-нарис «Великодні свята в Україні». Аналіз виконаних студентами практичних завдань, діалогів, розповідей. Окрім того, було розроблено систему мовних вправ для повторення, закріплення, автоматизації мовленнєвих умінь і навичок, правильної вимови (усне мовлення) та письма. На допомогу студентам до практичних занять було розроблено низку допоміжних таблиць. До кожного практичного заняття розроблено систему вправ, які виконувались як індивідуально, так і парами. Проілюструємо прикладами.

Вправа. Прослухайте й повторіть під час паузи. Чітко вимовляйте звук [ц] у складах і словах.

Ця-ця-ця..., ца-це-цу..., оць-ець-єць..., цю-це-ця... .

Замініть повторення складів складеною вами чистомовкою. Наприклад:

Ця-ця-ця...(ключ: Ти кидаєш папірця)...

Ці-ці-ці...(ключ: Підбери папірці)...

Ець-ець-ець... (ключ: От тепер ти молодець)

Вправа. Прослухайте і повторіть забавлянку під час паузи. Вимовляйте чітко звук [ч]. Не припускайте його пом'якшення, але «ч» не вимовляйте занадто твердо. Вивчіть забавлянку «Калачі» напам'ять .

У лекції-презентації «Текст як форма реалізації мовленнєво-професійної діяльності майбутніх вихователів ЗДО» було розкрито сутність поняття «текст», види і характеристику текстів, роль текстоцентричного підходу до розвитку мовлення й зокрема, виразного мовлення як майбутніх вихователів, так і дітей дошкільного віку. Здобувачі ознайомилися із ключовим поняттям розвитку виразного мовлення «культурно-значеннєві професійно-зорієнтовані тексти», їх видами, характеристикою.

У процесі викладання нормативної дисципліни «Література для дітей дошкільного віку», зокрема в темі «Усна народна творчість» було виділено сутність, види, жанри українського фольклору, схарактеризовано види українських народних казок та малі жанри фольклору (колискові пісні, забавлянки, примовки, веснянки, колядки, щедрівки, лічилки, приказки, загадки, скоромовки тощо) та їх роль у формуванні професійного виразного мовлення майбутніх вихователів.

У процесі вивчення нормативної дисципліни «Українське народознавство в ЗДО» майбутні вихователі опанували методику роботи з українськими народними казками та малими жанрами українського фольклору. За змістом вивчення означених тем проведено низку міждисциплінарних семінарів і практичних занять професійної спрямованості на розвиток виразного мовлення вихователя й дітей. До практичних занять було дібрано систему мовленнєвих вправ з використанням культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів. Опишемо їх.

Тема: «Малі жанри українського фольклору».

Вправа 1. Користуючись електронним зошитом, складіть класифікаційну таблицю малих жанрів фольклору за поданою схемою:

Назва жанру	Визначення	У яких вікових групах використовується

За зразком

Скоромовка	Жартівливий вислів, побудований на навмисно утрудненій вимові ритмізованого тексту, скомпонованого з важких звуків та звукосполучень, які вимовляються у швидкому темпі	Середня, старша групи

Вправа. Користуючись електронним зошитом, виписіть прислів'я та приказки до тем: «Ввічливість, чемність», «Праця-лінощі», «Правда-брехня», які б за своїм змістом були доступні дітям. Визначте місце, час і прийоми роботи з ними в ЗДО.

Вправа. Прочитайте скоромовки (Г. Чубач, В. Ладижець) парами, чітко вимовляйте слова. повторіть їх кілька разів, починаючи з дуже повільного темпу. Вивчіть їх напам'ять. (Див. додаток).

Вправа. Доберіть синоніми до слів: *добридень, до побачення, будь ласка, вибачте.*

Тема: «Українські народні казки»

Вправа. Користуючись електронним зошитом, складіть класифікаційні таблиці українських народних казок відповідно до їх доступності дітям різного дошкільного віку.

Казки про тварин

Вікова група	Назва казки	Форми роботи

Соціально-побутові казки

Вікова група	Назва казки	Форми роботи

Надокучливі казки

Вікова група	Назва казки	Форми роботи

Вправа. До кожного засобу виразності, які використовуються в текстах українських народних казок, доберіть конкретні приклади (назва казки, її вид): гіперболізація (перебільшення), літота (зменшення), персоніфікація (олюднення) тощо.

Вправа. До якого жанру належать подані нижче віршовані тексти? Як вони називаються? Як їх можна використати в роботі з дітьми в розвитку виразного мовлення?

Тема: «Українські обрядові пісні»

Вправа. Доберіть дитячі пісні, в яких оспівується образ Котика та Сну (народні та в літературній обробці) та використовується персоніфікація. Як називаються ці пісні? Порівняйте, чи відрізняються образи народних та літературних пісень? Як ви гадаєте, чому? Порівняльний аналіз мовних засобів текстів пісень занесіть до робочого віртуального зошиту.

Вправа. Випишіть до робочого електронного зошиту обрядові пісні, які можна використовувати в різних вікових групах. Випишіть засоби виразності, що використовуються в дібраних вами текстах обрядових пісень.

Вправа. Випишіть із тлумачних словників значення слів, що трапляються у текстах обрядових пісень: *барзо, війний, гринджоли, капличка, ячати, адамашок, дашто, болона, палити, турма, сонейко, запунниця, кружелі, дівойки, струг, берівочка, газдували, позлітка, фірманчик, фусточка, кукуци.*

У робочому електронному зошиті складіть словник слів, що характерні для обрядових пісень вашого регіону.

Тема: «Малі жанри фольклору. Скоромовки»

Вправа. Мета: вправління студентів у промовлянні скоромовок у швидкому темпі.

Студентам пропонувалося вивчити по 10 скоромовок на кожний звук та презентувати їх під час проведення групових, індивідуально-групових тренінгів (див. Додаток).

Українська народна казка «Котигорошко».

Мета: визначення ролі засобів виразності, використаних у тексті на розвиток виразного мовлення дітей дошкільного віку. Студентам пропонувався текст казки для аналізу (Див. додаток).

Завдання: 1. Прочитати текст (вголос / мовчки). 2. Виписати з уривку казки «Коза-дереза» лексичні засоби виразності. Дати їм класифікацію. 3. Визначити, які засоби виразності використано в тексті. 4. Розставити паузи, схарактеризувати їх.

Зазначимо, що всі види роботи виконувались здобувачами в робочому електронному зошиті.

За аналогією до розроблених на пропедевтичному етапі словників на першому етапі формувального експерименту відбувалось навчання здобувачів освіти укладати словники-мінімуми для роботи з дітьми дошкільного віку. На цьому етапі експериментальної роботи студентам було запропоновано укласти: словник-мінімум до українських народних казок; словник-мінімум загадок; словник-мінімум до прислів'їв та приказок; словник-мінімум за змістом українських народних пісень. Укладаючи словники-мінімуми за змістом здобувачі: класифікували лексику як тропи; визначали шляхи увиразнення означеною лексикою мовлення дітей дошкільного віку.

Задля ефективної реалізації педагогічних умов на *мовленнєво-креативному етапі дослідження* було проведено низку тренінгів зі студентами. Реалізації другої педагогічної умови дослідження – забезпеченню позитивної мотивації майбутніх вихователів до увиразнення власного мовлення сприяло проведення мовленнєво-мотиваційних тренінгів з майбутніми вихователями. Проілюструємо окремими прикладами вправ, за принципом «перехресної мотивації» (С. Занюк) [55], сутність якого полягала у формуванні стійкого інтересу до опанування увиразнення мовлення. Проілюструємо окремими вправами, які входили до змісту роботи тренінгу. Наприклад:

Вправа. Позитивне ставлення до помилок. Мета: підвищення позитивної мотивації щодо увиразнення власного мовлення.

Завдання: здобувачі отримували індивідуальні мотиваційні картки й завдання: 1. Подумати та записати свої висловлювання, що виражають позитивне ставлення до процесу увиразнення власного мовлення. 2. Продумати, які комунікативно-мовленнєві здібності, вміння й навички виразного мовлення потребують формування, розвитку та подальшого вдосконалення. 3. Поміркувати, які методи, прийоми, форми роботи можна використовувати, працюючи над увиразненням власного мовлення. 4. Заповнити таблицю.

Уміння виразного мовлення	Методи (прийоми) вдосконалення уміння	Комунікативно-мовленнєвий супровід формування уміння
1.		
2.		
3.		
4.		

Комунікативно-мовленнєвий тренінг. Мета: вправління студентів у глибокому вдиху і видиху за дихальною гімнастикою О. Стрельнікової.

Матеріал: індивідуальні щоденники для виконання дихальної гімнастики, секундовимірювачі.

Тренінг «Мовленнєва майстерність майбутнього вихователя» (на відпрацювання типів дихання).

Програма тренінгу: дихальна гімнастика О. Стрельнікової; вправи на тренування глибокого вдиху та подовженого видиху; вправи на постановку голосу; на розвиток комунікативних якостей педагогічного голосу (благозвучність, адаптивність, сугестивність, шумостійкість, гучність, стійкість, витривалість); на розвиток мовленнєвого слуху; на тренування дикції; на тренування артикуляції. На початку тренінгу було використано гімнастику О. Стрельнікової. Під час проведення тренінгу учасники мали бути абсолютно здоровими, оскільки захворювання верхніх дихальних шляхів

заважали нормальній роботі органів дихання та знижували ефективність проведення вправи.

Інструкція. Сісти прямо, ноги на підлозі, руки покласти на коліна. Зробити глибокий вдих. Видих робити на звуки «с», «з» або «ш». Зазначимо, що тренований видих у часовому проміжку становить 1 – 2 хвилини. Викладач із секундовимірником фіксував виконання вправ кожним учасником тренінгу. Студенти записували результати до робочих електронних зошитів. Наводимо приклад зошита.

**Щоденник
з виконання комплексу «гімнастики Стрельнікової»
здобувачки _____ курсу, групи _____
прізвище, ім'я по батькові студента**

Дата	Початок виконання	Завершення виконання вправ	Загальний час виконання вправ	Показники тиску	Показники пульсу	Примітка

**Щоденник
з виконання вправ на дихання
здобувачки _____ курсу групи _____
прізвище, ім'я по батькові студента**

Дата	Вдих (в сек)	Видих (в сек)	Час	Примітка
1.09.2014	13 год. 33 хв 0 сек	13 год 33 хв 22 сек		

Після групового тренінгу з розвитку мовленнєвого дихання здобувачі одержували завдання на самостійне вдосконалення мовленнєвого дихання (вдиху та видиху) вдома. Наприклад:

Вправа «Тренування глибокого вдиху»

Процедура виконання: зробити глибокий вдих та видихати, рахуючи до 10, кожного разу змінюючи кінцеву цифру, наприклад: один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять; один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, двадцять; один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім,

вісім, дев'ять, тридцять тощо. Результати тривалості вдиху фіксувались у щоденнику.

Тренінг «Сила голосу». Мета: вправляти майбутніх вихователів у виразному читанні тексту української народної казки з доречним використанням сили голосу, її варіаціями.

Матеріал: роздруковані тексти .

Інструкція. Уявіть, що перед Вами дитяча аудиторія. Вам потрібно провести заняття з художньої літератури. Тема заняття «Читання української народної казки «Котигорошко». Прочитати текст казки виразно з відповідною інтонацією та силою голосу (враховуючи тембральні зміни сили голосу дієвих осіб казкового тексту). Здобувачі аналізували вдале / невдале виконання вправи.

Кейс-технологія, за визначенням лінгводидактів (О. Горошкіна, О. Куцевол, А. Нікітіна, М. Пентиліук та ін.) є дистанційною технологією «сутність якої полягає у використанні кейсів (текстових, аудіовізуальних, мультимедійних навчально-методичних матеріалів» [52, с. 104]. Перевага кейс-метода відносно традиційних, що застосовуються в освітньому процесі, є незаперечною: по-перше, кейс-метод дозволяє зацікавити здобувачів процесом навчання; по-друге, формує сталий інтерес до конкретної навчальної дисципліни; по-третє, сприяє активному засвоєнню знань та навичок. Кейс-стаді передбачає «..активізацію мовленнєвої діяльності студентів,...формує постійну позитивну мотивацію, сприяє підвищенню пізнавальної активності..» [54, с. 80].

Відео-кейси сприяють мобільності, ефективності вирішення навчальних ситуацій, є дидактично-виправданими в мовленнєвому розвитку майбутніх фахівців. З-поміж основних переваг відео-кейсів О. Куцевол визначає: фіксованість ситуації, що дає змогу багаторазового перегляду; синхронність в аналізі пропонованої ситуації (у перегляді відео-кейсу одночасно може брати

участь від 5 до 10 осіб); можливість використання відеокейсів у самостійній та навчально-дослідній роботі студентів [54, с. 274].

Використання кейс-технології (аудіо-кейси, відео-кейси, аудіовізуальні кейси) у дослідженні сприяло: підвищенню рівня позитивної мотивації щодо увиразнення майбутніми вихователями власного мовлення шляхом створення в навчальному процесі ситуацій успіху.

Наводимо орієнтовні теми **кейсів** із курсу «Культура мовлення та виразне читання».

Кейси до розділу «Теоретичні засади виразного читання»: Тема 1. Що таке виразне читання? Тема 2. Основні ознаки виразного читання. Тема 3. Світ виразного читання. Тема 4. Очима нащадків. Тема 5. Мистецтво спілкування. Тема 6. Паттерна – колекція станів людини. Прикладом слугує case-study з теми «Що таке виразне читання?». Під час практичних занять і тренінгів здобувачі виконували низку вправ на розвиток виразного мовлення. Опишемо окремі з них.

Вправа «Музичні асоціації». **Мета:** вчити студентів описувати асоціації, що виникли під час прослуховування музичного супроводу казки, використовуючи мовні засоби виразності.

Матеріал: читання казки «Коза-дереза» під музичний супровід.

Хід виконання: Підготуйтеся до читання казки «Коза-дереза» під музичний супровід (музика М. Лисенко з опери «Коза-дереза»). Які асоціації виникли у вас в ході читання під музику? Свої асоціації запишіть у зошит із виразного читання. Випишіть засоби виразності, які було використано в тексті казки.

Вправа. Читання оповідання О. Іваненко «Чорноморденький».

Процедура виконання: уважно прочитайте текст оповідання Оксани Іваненко «Чорноморденький». Підготуйтеся до переказу твору. Під час переказу намагайтесь дотримуватися композиційної структури тексту

(зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка). При переказі використовуйте мовні засоби виразності. (див. Додаток).

Вправа. Виразне читання української народної казки «Кривенька качечка».

Процедура виконання: Підготуйтеся до виразного читання казки. Розставте паузи, логічний, фразовий наголос. Прочитайте виразно текст казки «Кривенька качечка». Складіть план казки. Визначте, де в тексті зав'язка, розвиток подій, кульмінація. Які засоби експресивності використовуються в тексті? Схарактеризуйте засоби виразності, які використано в тексті казки. Які повтори, віршовані рядки вжито в тексті? Які стилістичні, синтаксичні засоби виразності вжито в тексті? Випишіть знайдені засоби виразності до зошиту з виразного читання. Підготуйтеся до читання казки за ролями.

Вправа. Робота із загадками.

Процедура виконання: Відгадайте загадки. До якого типу загадок вони належать? Коли їх можна використовувати в роботі з дітьми дошкільного віку. Випишіть із загадок слова в переносному значенні. Доберіть до кожної загадки народний відповідник та запропонуйте для відгадування на наступному тренінгу (див. Додаток).

Зазначимо, що в процесі роботи студенти вели індивідуальні зошити з розвитку техніки мовлення, розробляли конспекти занять, сценарії свят, тексти рольових і режисерських ігор, ігор-драматизацій, зміст яких був спрямований на розвиток власного виразного мовлення й виразного мовлення дітей дошкільного віку.

Метою мовленнєво-креативного етапу виступила активізація мовленнєво-творчих проявів майбутніх вихователів щодо формування їхнього виразного мовлення засобами культурно-значенневих професійно-зорієнтованих текстів.

Реалізації педагогічних умов на мовленнєво-креативному етапі сприяли спеціально дібрані методи та прийоми формування виразного мовлення

майбутніх вихователів. Інтеграція змісту мовознавчих та дисциплін фахової спрямованості досягалась виконанням студентами завдань для самостійної роботи. Також мовленнєво-креативний етап передбачав методичний супровід самостійної діяльності здобувачів до розробки ними текстів вправ, мовленнєвих, мовних ігор. Зазначимо, що активно-творча мовленнєва діяльність майбутніх вихователів з формування професійного виразного мовлення на цьому етапі була спрямована здебільшого на майбутню професійно-мовленнєву діяльність з дітьми дошкільного віку. Студенти працювали з розробленими ними на попередніх етапах словниками-мінімумами за змістом різних жанрів, інтернет-програмами, складали різного типу творчі розповіді з наступним їх аналізом, організовували конференції, дискусійні клуби тощо.

Інформаційною підтримкою студентів-вихователів на мовленнєво-креативному етапі виступили: You Tube – перегляд відео-вистав, окремі вправи комунікативно-мовленнєвих тренінгів театральних майстрів; створення презентацій у різних форматах (Power Point) та подальше їх використання в комунікативно-мовленнєвих тренінгах; роботу із зошитами з курсів «Культура мовлення та виразне читання», роботу з комп'ютерними програмами – комп'ютерна програма складання ребусів онлайн; комп'ютерна програма складання кросвордів.

Здобувачі освіти самостійно добирали художні тексти малих жанрів фольклору, оповідань, віршів, байок, казок, надокучливих казок із їх зачинами й кінцівками, гуморесок, байок, легенд; здійснювали їх аналіз, виокремлювали й записували засоби виразності; складали твори-мініатюри (зимовий, осінній, літній ліс, парк, сад), етюди-мініатюри («Букет бузку», «Букет осіннього листя», «Гілка сніжної ялинки», «Конвалії у вазі» тощо), презентації своєї майбутньої професії в текстовому і комп'ютерному варіантах; складали описові загадки й задачі, використовуючи засоби виразності; готували сценарії для театру пантоміми.

На цьому етапі було розроблено систему творчих вправ за змістом українських народних казок. Проілюструємо прикладами.

Тема: «Українські народні казки» (практичне заняття)

Мета: навчити здобувачів аналізувати й виокремлювати засоби виразності в текстах українських народних казок; самостійно складати свої варіанти казок, використовуючи мовні засоби виразності.

Варіант 1. Студентам пропонувалося за поданим казковим зачином придумати розгортання подій у казці. При складанні казки дозволялося використовувати словник-мінімум експресивної лексики.

Пропоновані казкові зачини: *жили-були, та щасливо наживали; сідайте зручненько, я вам казочку розповім; був собі чоловік Сашка, на ньому сіра семеряжка, на голові шапочка, а позаду латочка, чи хороша моя казочка?; то ще за того царя, коли не було сухаря тощо;*

Варіант 2. Скласти творчу розповідь, у якій дійовими особами були б казкові герої.

Майбутнім вихователям пропонувалося складати художні розповіді-описи (розповіді-етюди, розповіді-мініатюри, розповіді-роздуми, розповіді-логічні задачі тощо), використовуючи подані в переліку квіти та рослинні символи України (верба, калина, барвінок) та мовні засоби виразності. Складені твори здобувачі фіксували в робочому зошиті для їх подальшого аналізу та подальшого використання під час тренінгів.

Пропоновані квіти: *гвоздика, льон, айстра, підсніжник, волошка, шафран, мак, барвінок, хризантема, едельвейс, мати-й-мачуха, орхідея, пролісок, латаття, чорнобривці, євшан, айр, цикорій, сон-трава, півонія, конвалія, конюшина, дзвоник, фіалка, кульбаба, плющ, троянда, ірис, звіробій, жоржина, ромашка.*

Вправа. Скласти розповіді-міркування з таких тем: *«Моя улюблена художня картина», «Музика в душі», «Мій улюблений композитор», «Пейзажисти України», «Осінь – золото життя», «Зимові розваги», «Літо.*

Відпочинок. Позитив», «Весна – оживлення природи». При складанні твору використовувати образну лексику, синоніми, антоніми.

Четвертий – **оцінно-рефлексивний етап навчання** – передбачав формування у майбутніх вихователів оцінно-рефлексивної компетенції, а саме вмінь: добирати мовленнєві вправи й ігрові прийоми для адекватної самооцінки і взаємооцінки виразності мовлення дітей; взаємооцінки виразного мовлення однокурсників; самооцінки власного виразного мовлення. Занурення студентів у самостійну квазі-професійну мовленнєву діяльність виступало стимулом щодо увиразнення власного мовлення та оволодіння методикою розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку.

Рефлексивно-оцінювальна діяльність є складним процесом, у якому, на думку вчених, присутні, принаймні, шість позицій, як-от: перша позиція – суб'єкт, яким він є в дійсності; друга – суб'єкт, яким він бачить самого себе; третя – суб'єкт, яким він бачиться іншому; четверта, п'ята та шоста позиції ті самі, тільки з позиції інших, хто оцінює його діяльність [103, с. 248]. Отже, рефлексія виявляється у спільній діяльності суб'єктів як процес подвійного дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного, змістом якого виступає відтворення й оцінка один одного.

На цьому етапі здобувачі презентували свої словники, портфоліо, конспекти занять, сценарії свят, тексти ігор за змістом художніх оповідань, казок, пісень тощо з використанням образних засобів; вікторини за змістом малих жанрів фольклору. Майбутні вихователі одержували завдання презентувати в комп'ютерному варіанті свої творчі доробки, знахідки щодо розвитку виразного мовлення дітей мовними і немовними засобами виразності. Експериментальна робота на цьому етапі відбувалася за двома напрямками: а) в навчально-мовленнєвій діяльності професійної спрямованості та квазіпрофесійній діяльності; б) безпосередньо в професійно-мовленнєвій педагогічній діяльності під час роботи ЗДО.

Завдання 2. Студентам пропонувалось провести ділову гру з розвитку виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Етапи гри: 1. Підготовка вихователя. 2. Організаційний момент. 3. Засоби мовної виразності на занятті. 4. Засоби позамовної виразності. 5. Активність дітей. 6. Виразність мовлення вихователя. 7. Аналіз і обговорення відкритого заняття.

Окрім того, здобувачі отримували завдання, метою яких було навчати студентів здійснювати самооцінювання власного виразного мовлення. З метою формування вмінь рефлексії виразного мовлення використовувалися такі методи: метод міні-проектів, дидактичні, рольові ігри. Наведемо приклади окремих з них.

Вправа «Оціни себе».

Завдання: 1. Здобувачам пропонувалося провести заняття з виразного читання української народної казки дітям дошкільного віку. 2. Після проведення заняття оцінити свою роботу та здійснити рефлексію заняття: 1. Як я працював на занятті? 2. Які методи та прийоми я застосовував? 3. Чи задоволений я результатом проведення заняття? 4. У чому причина мого успіху? 5. У чому причина моїх помилок? 6. Чи вживала я під час читання казки засоби виразності? 7. Чи потрібно було застосовувати під час читання невербальні засоби виразності?

Отже, на оцінно-рефлексивному етапі відбувався розвиток оцінно-рефлексивної компетенції майбутніх вихователів ЗДО.

2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО на прикінцевому етапі роботи

Після завершення формувального етапу експерименту було проведено повторне обстеження майбутніх вихователів контрольної та експериментальної груп, задля чого було використано методику дослідження,

аналогічну констатувальному етапу експерименту та здійснено порівняльну характеристику рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів. Порівняльні дані рівнів сформованості виразного мовлення майбутніх вихователів в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО (констатувальний та прикінцевий етапи)

Показник	Група	Рівні (%)							
		Креативний		Продуктивний		Базовий		Низький	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
усвідомлення майбутніми вихователями необхідності увиразнення власного мовлення	ЕГ	6	22,4	18	44,5	31,2	26,4	44,8	6,7
	КГ	5,7	13,8	16,9	25,2	35,7	34,3	41,7	26,7
наявність інтересу та умотивованості вихователів до збагачення власного мовлення дітей лексикою	ЕГ	5,3	21,2	15	44,3	34,2	22,1	45,5	12,4
	КГ	5,8	15,2	14,7	21,5	32,8	43,2	46,7	20,1
позитивна налаштованість на використання у власному мовленні як засобів виразності у майбутній професійно-мовленнєвій діяльності	ЕГ	6,7	20,5	15	38,8	26	13,5	52,3	27,2
	КГ	5,7	9,8	14,7	23,5	29,8	22,3	49,8	44,4

Як бачимо з таблиці, в ЕГ відбулися відчутні позитивні зміни щодо рівнів сформованості професійного виразного мовлення.

Як засвідчила порівняльна характеристика рівнів сформованості виразного мовлення за критерієм «Мотиваційна компетенція», здобувачі ЕГ продемонстрували інтерес та вмотивованість до увиразнення власного мовлення, засвідчили позитивну налаштованість на використання в майбутній професійно-мовленнєвій діяльності. Укладаючи методичне портфоліо для розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку студенти користувались рекомендованими програмами для дітей ЗДО, інтернет-ресурсами.

Таблиця 2.6.

**Динаміка рівнів сформованості професійного виразного мовлення
майбутніх вихователів у ЗВО на констатувальному і прикінцевому
етапах**

Критерій	Група	Рівні (%)							
		Креативний		Продуктивний		Базовий		Низький	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Мотиваційна компетенція	ЕГ	6	21,37	16	42,53	30,47	20,67	47,53	15,43
	КГ	5,73	12,93	15,43	23,4	32,77	33,27	46,07	30,4
Когнітивно-народознавча компетенція	ЕГ	5,68	23,05	12,9	43,38	39,2	23,85	42,22	9,72
	КГ	5,2	10,58	12,75	20,35	40,13	45,5	41,92	23,57
Мовленнєво-комунікативна компетенція	ЕГ	4,73	23,23	12,03	45,9	32,6	21,47	50,64	9,4
	КГ	4,27	7,1	11,4	16,9	32,03	34,17	52,3	41,83
Експресивно-креативна компетенція	ЕГ	4,85	22,03	15,65	42,93	31,3	20,43	48,2	14,61
	КГ	4,13	6,95	14,7	17,28	30,48	35,23	50,69	40,54
Оцінно-рефлексивна компетенція	ЕГ	3,5	21,57	9,87	42,7	41,9	21,63	44,73	14,1
	КГ	3,07	6,97	9	11,4	42,1	47,47	45,83	34,16

Примітка: КЕ – констатувальний етап, ПЕ – прикінцевий етап.

Проаналізуємо узагальнені дані за критеріями. В ЕГ на констатувальному етапі креативний рівень засвідчили 5,68% здобувачів, на прикінцевому – 23,05%; продуктивний засвідчили 12,90% студентів, на прикінцевому – 43,38%; базовий рівень було зафіксовано у 39,20% здобувачів, на прикінцевому – 23,85%; низький рівень був властивий 42,22% студентів, на прикінцевому – 9,72%. В КГ креативний рівень засвідчили 10,58% здобувачів (було 5,2%), продуктивний 20,35% (було 12,75%), базовий – 45,5% (було 40,13%), залишилося на низькому 23,57% студентів (було 41,92%).

Як бачимо, динаміка розвитку виразного мовлення в студентів ЕГ була позитивною за всіма критеріями. Проаналізуємо узагальнені рівні сформованості професійного виразного мовлення у майбутніх вихователів на прикінцевому етапі експериментального дослідження.

Таблиця 2.7

Порівняльні дані рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО (констатувальний і прикінцевий етапи)

Група	Рівні							
	Креативний		Продуктивний		Базовий		Низький	
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Експериментальна	4,95	22,25	13,29	43,49	35,09	21,61	46,67	12,65
Контрольна	4,48	8,91	12,66	17,87	35,5	39,13	47,36	34,09

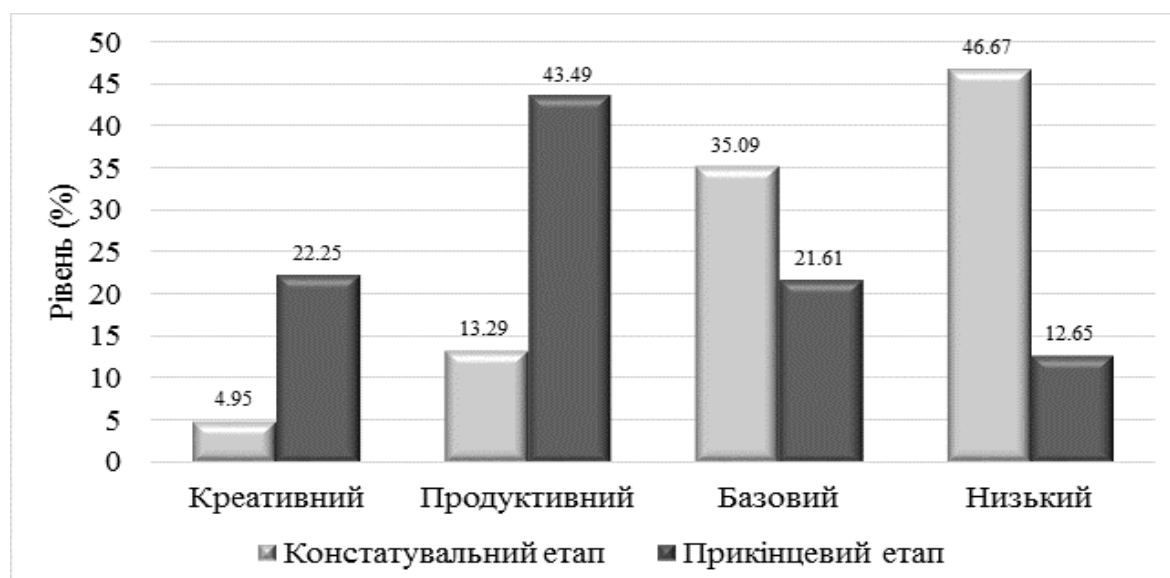

Рис. 2.3. Рівні сформованості виразного мовлення у здобувачів ЕГ (констатувальний і прикінцевий етапи)

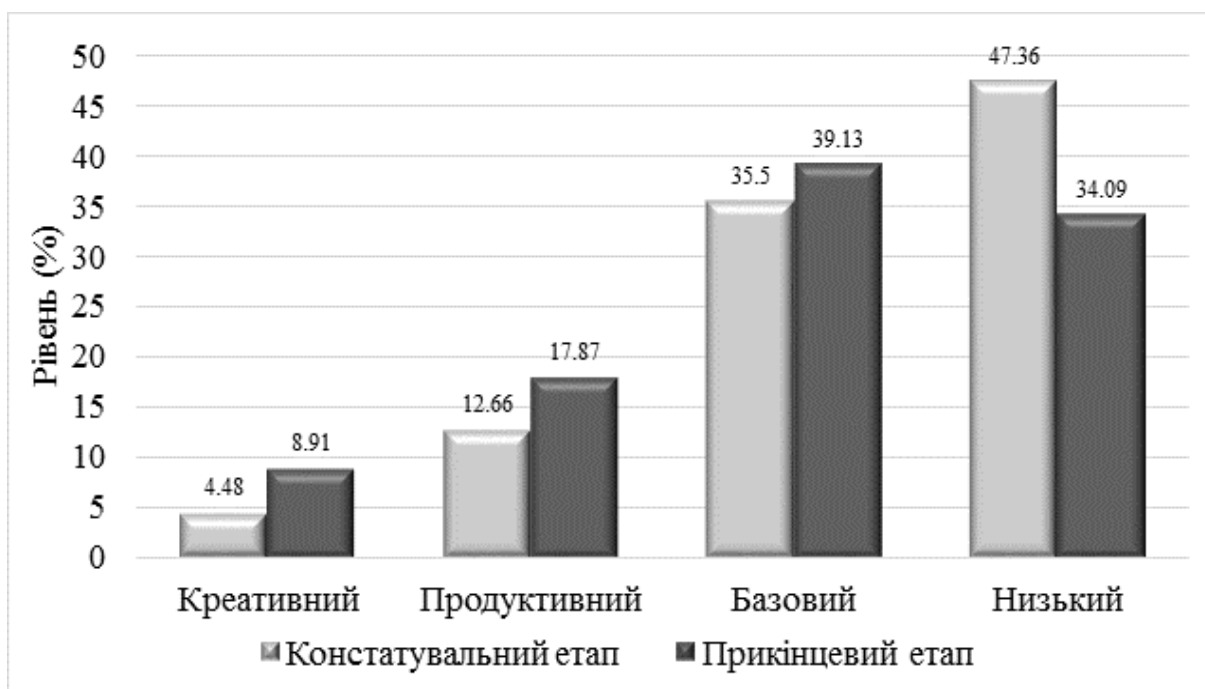

Рис 2.4. Рівні сформованості професійного виразного мовлення у студентів КГ (констатувальний і прикінцевий етапи)

За результатами навчання студенти ЕГ досягли значних позитивних зрушень щодо рівнів сформованості виразного мовлення. Креативний рівень виявили 22,25% здобувачів (було 4,95%); продуктивний – 43,49% студентів (було 13,29%); зменшилася кількість тих, хто перебував на базовому рівні 21,61% (було 35,09%) і низькому 12,65% (було 46,67%) рівнях.

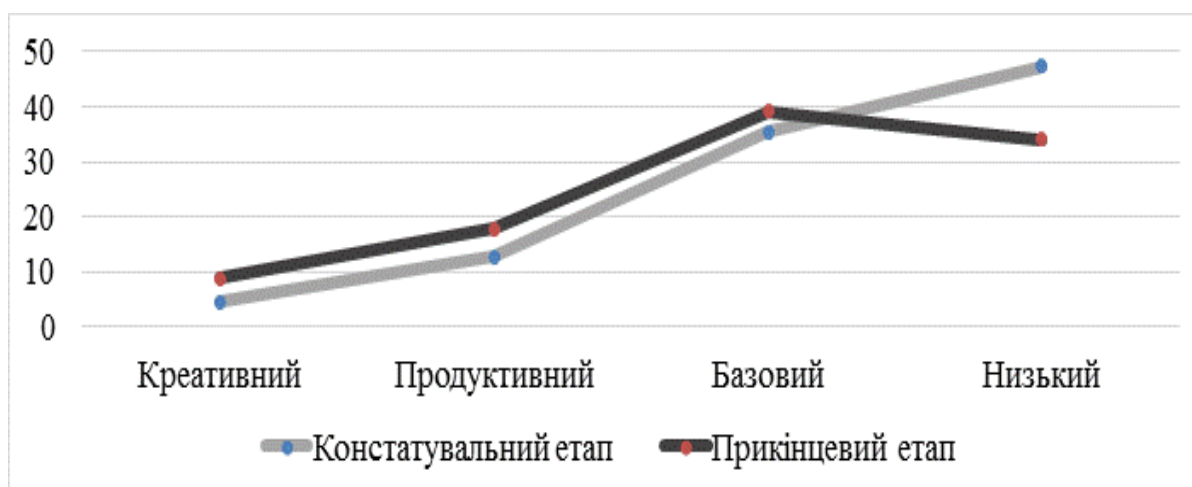

Рис 2.5. Динаміка рівнів сформованості професійного виразного мовлення майбутніх вихователів КГ (на констатувальному та прикінцевому етапі дослідження)

Як засвідчує графік, відбулися певні зміни в рівнях сформованості виразного мовлення студентів КГ, проте вони виявилися не такими відчутними. Так, креативний рівень засвідчили 8,91% (було 4,48%) здобувачів; продуктивний – 17,87% (було 12,66 %); більша частина студентів залишилась на базовому 39,13% (було 35,5%) і низькому 34,09% (було 47,36%) рівнях сформованості виразного мовлення. Отримані дані щодо рівнів сформованості виразного мовлення студентів-вихователів ЕГ підтверджують правомірність висунутої гіпотези дослідження, уможлиблюють позитивну оцінку педагогічних умов і експериментальної методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.

Порівнюючи одержані результати дослідження формування виразного мовлення у вихователів експериментальної та контрольної груп, можемо констатувати зростання показників за всіма критеріями сформованості виразного мовлення в експериментальній групі після проведення педагогічного експерименту.

Залежність результатів сформованості виразного мовлення від врахування особливостей навчально-мовленнєвої професійно-спрямованої діяльності здобувачів - вихователів (позитивна мотивація навчальної та мовленнєвої діяльності студентів; розвиток у майбутніх вихователів стійкої потреби в увиразненні власного мовлення; оптимально-раціональна організація самостійної діяльності з увиразнення їхнього мовлення; спрямованість на майбутню професійно-мовленнєву діяльність вихователів – розвиток виразного мовлення дітей дошкільного віку).

Визначення закономірностей виступило підґрунтям у визначенні теоретичних та методичних орієнтирів організації експериментальної

методики формування виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО. Отже, у результаті проведеного експериментального дослідження доведено ефективність розробленої експериментальної моделі та методики формування професійного виразного мовлення майбутніх вихователів у ЗВО.

Висновки до другого розділу

Апробовано експериментальну методику розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів, що обіймала чотири послідовних етапи: когнітивно-збагачувальний, мовленнєво-продуктивний, мовленнєво-креативний та оцінно-рефлексивний.

Здійснено поетапну реалізацію формувального експерименту. У межах когнітивно-збагачувального етапу студенти-вихователі оволодівали системою знань з нормативного українського мовлення, культурою професійного мовлення, мовленнєвим етикетом, місцем і роллю словників у професійному мовленні. Вихователів ознайомлювали із сутністю ключового поняття «культурно-значеннєві професійно-зорієнтовані тексти» та їх місцем у розвитку виразного мовлення дітей; вчили складати міні-словники для розвитку виразного мовлення дітей. На мовленнєво-продуктивному етапі здійснювався розвиток техніки мовлення майбутніх вихователів та його виразності (інтонаційна, синонімічна, антонімічна, дидактична, звукова, синтаксична, фонетична, логічна, емоційна, експресивна, поетична, фразеологічна. Використано такі форми й методи, як: тренінги (комунікативно-мовленнєві; мотиваційні; квест-тренінги, тренінги з розвитку та вдосконалення техніки мовлення, тренінги на розвиток різних видів виразності), система комунікативно-мовленнєвих, мовленнєвих вправ, робота з комп'ютерними програмами (Power Point та ін.), відео-кейс-стаді, ігрові мовленнєві ситуації, квазі-заняття тощо. На мовленнєво-креативному етапі відбувалася активна, творча робота майбутніх вихователів дошкільних

навчальних закладів з розвитку виразного мовлення засобами культурно-значенневих професійно-зорієнтованих текстів.

На прикінцевому етапі дослідження здійснено діагностику рівнів розвитку виразного мовлення студентів експериментальних і контрольних груп за визначеними критеріями й показниками. Виявлено, що в експериментальній групі 22,25% студентів досягли креативного рівня розвитку виразного мовлення (на констатувальному було 4,95%). Продуктивним рівнем характеризувалися 43,49% студентів (було 13,29%). Кількість студентів які знаходилися на базовому рівні зменшилася з 35,09% до 21,61%. Низький рівень розвитку виразного мовлення виявлено в 12,65% студентів (було 46,67%). У КГ відбулися незначні позитивні зміни: креативний рівень визначено в 8,91% студентів (було 4,48%), продуктивного досягли 17,87% (було 12,66%). Базовий виявлено в 39,13% майбутніх вихователів (було 35,5%). Низький рівень зафіксовано в 34,09% студентів (було 47,36%).

За результатами статистичної обробки експериментальних даних доведено ефективність розробленої експериментальної методики.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі подано теоретико-методологічне обґрунтування наукової проблеми щодо методики розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти на засадах компетентнісного, системного, діяльнісного і культурологічного підходів.

1. Визначено й науково обґрунтовано методологічні та теоретичні засади розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: діяльнісний, компетентнісний, культурологічний і системний. Встановлено, що діяльнісний підхід до розвитку виразного мовлення забезпечив організацію експериментального навчання майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів виразного мовлення шляхом занурення їх в активну мовленнєву діяльність професійної спрямованості в організації продуктивних і рецептивних видів мовленнєвої (слухання, говоріння, читання, письмо) і художньо-мовленнєвої діяльності в процесі фахової підготовки у ЗВО. За системним підходом побудовано цілісну систему з увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Компетентнісний підхід забезпечив формування у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів ключових компетенцій (мотиваційна, когнітивно-народознавча, мовленнєво-комунікативна, експресивно-креативна, оцінно-рефлексивна).

2. Схарактеризовано лінгводидактичні принципи розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів (взаємозв'язок мислення, мови і мовлення; комунікативна спрямованість навчання; комплексний підхід до організації процесу увиразнення мовлення; ситуативність моделювання майбутньої професійно-мовленнєвої діяльності в навчальному процесі).

3. Розкрито сутність феномена «виразне мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів» як професійно-комунікативну якість, що характеризується оригінальністю, емоційністю, образністю в поєднанні з його нормативністю і багатством словника; здатністю впливати

мовними і немовними засобами, дотичними до ситуації спілкування, на мовлення дітей дошкільного віку як взірць для наслідування.

3.«Культурно-значеннєві професійно-зорієнтовані тексти» визначено як такі, що рекомендовані програмами навчання і виховання дітей у дошкільному навчальному закладі, використовуються на заняттях з різних розділів програми, лексико-семантичне поле яких слугуватиме водночас увиразненню мовлення майбутніх вихователів у процесі професійно-мовленнєвої діяльності. Основними характеристиками виступили: можливість і доступність їх використання вихователем у навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти; варіативність відповідно до віку та зони найближчого розвитку дітей дошкільного віку; лексико-семантичні особливості структури тексту; наявність засобів виразності; легкість запам'ятовування.

4.Уточнено поняття «виразність мовлення», «виразне мовлення». «Виразність мовлення» трактується як комунікативна якість мовлення особистості, що в процесі професійно-мовленнєвої діяльності дозволяє успішно реалізовувати комунікативні інтенції учасників процесу комунікації, значно покращуючи її характеристики; полягає в доборі, застосуванні в усному мовленні мовних і немовних засобів виразності; якість мовлення, що підвищує впливовість усного мовлення на учасників спілкування, надає мовленню експресивності, емоційності. «Виразне мовлення» розглянуто як мовлення, що характеризується милозвучністю, емоційністю, експресивністю, образністю, зображувальністю, поетичністю, емотивністю, уміннями і навичками використання в мовленнєвій діяльності мовних та немовних засобів виразності; досконалим володінням технікою мовлення, сформованістю дидактичної, інтонаційної, звукової, синтаксичної, фонетичної, логічної, емоційної, експресивної, поетичної, фразеологічної, синонімічної, антонімічної, пластичної виразності.

5. Визначено критерії розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів ЗДО із відповідними показниками: мотиваційна компетенція (усвідомлення майбутніми вихователями необхідності увиразнення власного мовлення; наявність інтересу і вмотивованості майбутніх вихователів до збагачення власного мовлення лексикою культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів; позитивна налаштованість на використання культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів у власному мовленні як засобів виразності у майбутній професійно-мовленнєвій діяльності); когнітивно-народознавча компетенція (обізнаність із культурно-значеннєвими професійно-зорієнтованими текстами (малими жанрами фольклору) та їх лексичними особливостями; обізнаність з репродукціями художніх картин українських художників-класиків, сучасних художників, з ілюстраціями художників-ілюстраторів, що є методично доцільними в розвитку виразного й образного мовлення дітей ; обізнаність із текстами українських народних казок (казкові зачини, казкові кінцівки, безкінечні (надокучливі) казки), творами українських письменників і поетів різних жанрів (гуморески, оповідання, байки, вірші тощо) та образними виразами у їх змісті; обізнаність із текстами українських народних пісень (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки тощо); мовленнєво-комунікативна компетенція (уміння добирати засоби виразності відповідно до ситуації спілкування; вміння продукувати зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне) з використанням культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів відповідно до ситуації спілкування); експресивно-креативна компетенція (уміння знаходити у змісті текстів емоційно-забарвлену лексику, аналізувати її та здійснювати синонімічну заміну образних і фразеологічних зворотів; уміння пояснювати дітям зміст і переносне значення загадок, прислів'їв, фразеологізмів, образних виразів; уміння доречно використовувати невербальні засоби виразності відповідно до ситуації спілкування; вміння складати тексти-розповіді (описи) для дітей із використанням відповідних

засобів виразності); оцінно-рефлексивна компетенція (уміння добирати мовленнєві вправи й ігрові прийоми для формування адекватної самооцінки і взаємооцінки виразності мовлення дітей; наявність умінь взаємооцінки виразного мовлення своїх колег та вмінь самооцінки власного виразного мовлення). Виявлено та схарактеризовано рівні розвитку виразного мовлення: креативний, продуктивний, базовий, низький.

6. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти: інтеграція мовознавчих дисциплін та дисциплін фахової спрямованості в процесі розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; забезпечення позитивної мотивації майбутніх вихователів до увиразнення власного мовлення засобами культурно значеннєвих професійно зорієнтованих текстів; занурення вихователів в активну самостійну діяльність з розвитку власного виразного мовлення.

7. Розроблено, обґрунтовано й апробовано лінгводидактичну модель (когнітивно-збагачувальний, мовленнєво-продуктивний, мовленнєво-креативний, оцінно-рефлексивний) етапи та експериментальну методику розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів, що ґрунтувалася на взаємодії компетентнісного, культурологічного, системного і діяльнісного підходів до розвитку виразного мовлення, цілеспрямованому використанні традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів навчання.

На когнітивно-збагачувальному етапі майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів було озброєно теоретичними відомостями щодо доцільності використання виразної лексики: репродукцій картин художників-класиків та сучасних українських художників, творів українських композиторів, письменників у процесі розвитку виразного мовлення. Було використано лекції-діалоги, проблемні лекції, лекції-презентації, лекції-візуалізації, практичні та семінарські заняття, міждисциплінарні семінари, практичні заняття-практикуми тощо. На мовленнєво-продуктивному етапі

було проведено тренінги, студенти працювали з комп'ютерними програмами, відео-кейс-стаді, віртуальними зошитами, складали плани за змістом культурно-значеннєвих професійно-зорієнтованих текстів. Мовленнєво-креативний етап передбачав самостійну діяльність майбутніх вихователів з розвитку виразного мовлення (проектна діяльність, проведення презентацій, складання імідж-карт, монофонів, текстотворчих, вправ тощо). Змістом оцінно-рефлексивного етапу було занурення студентів до навчально-мовленнєвої квазіпрофесійної діяльності та роботи з дітьми дошкільного віку (робота в малих групах, педагогічні конференції, рефлексія, саморефлексія, електронне портфоліо, відео-кейс-стаді, квазі-заняття тощо).

8. За результатами навчання студенти експериментальної групи, на відміну від контрольної, досягли значних позитивних змін щодо рівнів розвитку виразного мовлення. Так, креативний рівень виявили 22,25% майбутніх вихователів (було 4,95%) експериментальної і 8,91% (було 4,48%) контрольних груп. До продуктивного рівня віднесено 43,49% (було 13,29%) і 17,87% (було 12,66%) студентів експериментальної і контрольної груп. Базовий рівень засвідчили 21,61% (було 35,09%) майбутніх вихователів експериментальної і 39,13% (було 35,5%) контрольної груп. На низькому рівні розвитку виразного мовлення залишилося 12,65% (було 46,67%) і 34,09% (було 47,36%) студентів експериментальної і контрольної груп. Суттєвість і не випадковість позитивних змін в експериментальній групі дозволяє стверджувати, що мета і завдання магістерської роботи виконані.

9. Виявлено закономірності розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти: зумовленість процесу розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів оптимальним поєднанням принципів, форм і методів організації навчального процесу; залежність ефективності процесу увиразнення мовлення від комунікативно-мовленнєвого потенціалу майбутніх вихователів ЗДО; сформованість рівнів виразного мовлення майбутніх вихователів зумовлюється добором

адекватних мовних засобів; результати методики розвитку виразного мовлення залежать від урахування особливостей навчально-мовленнєвої професійно-спрямованої діяльності майбутніх вихователів.

Проведене дослідження не вичерпує та не вирішує всіх аспектів проблеми розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова В. Мовленнєва культура сучасної молоді // *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 8 (ч. 2). 2013. С. 7–11.
2. Аматаєва О., Саяпіна С. Психологія педагогічної діяльності: курс лекцій [для студ. пед. спец. вищ. навч. закл.]; Слов'ян. держ. пед. ун-т, каф. практ. психології. Слов'янськ: СДПУ, 2010. 305 с.
3. Андрущенко В. П. Філософський словник соціальних термінів / ред. кол.: В. П. Андрущенко [та ін.]. 2-ге вид., доп. К. : Х. : Р.И.Ф., 2005. 672 с.
4. Аніщук А.М. Підготовка майбутніх вихователів до формування мовленнєвої особистості дошкільника. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 2007. № 4. С. 74–76.
5. Артемова О.І. Розвиток креативного мовлення молодших школярів. О., 2001. 20 с.
6. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення : навч. посіб. для ун-тів. Л. : Світ, 1990. 232 с.
7. Баєв Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення. К. : Рад. шк., 1967. 193 с.
8. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
9. Барська З. М. Барви української народної пісні [ноти]: хрестоматія ; гол. ред. Б. Є. Будний. Тернопіль: навч. кн. - Богдан, 2004. 177 с.
10. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с
11. Баюн К. Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/4272/1/11.pdf>
12. Бех. І. Д. Інтеграція як освітня перспектива // *Поч. шк.* 2002. № 5. С. 5–6.

13. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: [монографія]. К. : Світич, 2006. 304 с.
14. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу: монографія. К.: Київськ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. 320 с.
15. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»; за заг. ред. О.В. Низьковської. ТОВ. «Мандрівець», 2017. 256 с.
16. Біляєв О. М. Культура мовлення вчителя-словесника // *Дивослово*. 1995. № 1. С. 37–44.
17. Богуш А. М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник; за ред. А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. К. : Слово, 2011. 704 с.
18. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Х.: Ранок, 2011. 176 с.
19. Богуш А. М., Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. К.: Слово, 2009. 256 с.
20. Богуш А. М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: практикум. К.: Вища шк., 2003. 206 с.
21. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. К.: Либідь, 2005. 400 с.
22. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві. К. , 2002. 32 с.
23. Гавриш Н. В. Слово – образ: розвиток мовленнєвої культури через ознайомлення дітей з національним фольклором // *Дошкільне виховання*. 1994. № 9. С. 8–10.
24. Гаркуша І.В. Риторична культура мовлення сучасного фахівця-психолога: навчальний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. с. 144

25. Гладуш В. А., Лисенко Г.І. Педагогіка вищої школи: теорія практика, історія: навч. посіб. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2014. 416 с.
26. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : Планер, 2010. 308 с.
27. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення // Рівне : Волинські обереги, 2012. 192 с.
28. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. [Вид. друге, доп. й випр.]. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
29. Горєлов І. Н. Невербальні компоненти комунікації. М.: «Наука», 1980. 238 с.
30. Гриб В. П. Постановка мовного голосу: метод. рек. поради та вправи для практ. Занять. Луць : Вежа, 2001. 26 с.
31. Гринчишин Д. , Капелюшний А., Сербенська О. Словник-довідник з культури української мови. К.: Знання, 2006. 367 с.
32. Данильченко І. Принцип інтеграції у формуванні комунікативної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2021. Випю. 2. С. 27-35.
33. Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Наукова думка, 1984. 471 с.
34. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Вінниця, 2018. 101 с.
35. Єлісєєв Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: навч. посіб.; за ред. В. В. Різуна. К.: Атіка, 2008. 204 с.
36. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. ВНЗ. К.: Довіра, 2007. 262 с.
37. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посібник. К.: Либідь, 2002, 304 с.

38. Захарчук-Дукє О. Проблема культури мовлення у науковому полі сучасної лінгводидактики. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6937/1/O_ZAKHARCHUK-DUKE_UMiLYSH_GI.pdf
39. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник. К.: Вища шк., 2004. 422 с.
40. Казанцева Л. І. Теоретичні і методичні засади навчання дітей старшого дошкільного віку української мови в полікультурному просторі: монографія. Донецьк: ЛАНДОН –XXI, 2014.– 449 с.
41. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: навч.-метод. посібник. Мін-во освіти України, ІЗМН. К. : ІЗМН, 1997. 140 с.
42. Калмикова Л.О, Калмиков Г.В., Лапшина І.М, Харченко Н.В. Психологія мовлення і психолінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. Л.О. Калмикової. К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.
43. Кардаш І.М. Формування навичок виразного читання в майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/6_2011/32.pdf
44. Клочек Г.Д. Теорія літератури: навч.-метод. комплекс. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. 46 с.
45. Ковалевська Т. І. Інтонаційні засоби актуалізації емоційного висловлювання // *Наук. часоп. ім. М. П. Драгоманова. Сер. 9 : Сучасні тенденції розвитку мов.* К., 2011. С. 140–143
46. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. К.: Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
47. Колискові пісні: зб. пісень для дітей дошкільного і мол. шкільного віку / упоряд. Віра Іванівна Паронова, Наталія Миколаївна Шевченко. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2010. 96 с.

48. Коломієць В. С. Формування професійних мовленнєвих умінь у студентів іноземного походження засобами комплексних дидактичних ігор. К., 2001. 173 с.
49. Колотілова Н. А. Риторика: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
50. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
51. Кузьминський А. І., Омеляренко В.Л. Педагогіка: підручник 3-тє вид. випр. К. : Знання-Пресс, 2008. 447 с.
52. Культура мовлення вчителя-словесника / [уклад.: О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Л. О. Попова та ін.]. Луганськ : Навч. кн., 2007. 112 с.
53. Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 208 с.
54. Куцевол О.М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): монографія. К.: Освіта України, 2011, 464 с.
55. Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова дільність дітей дошкільного віку. Монографія. О. : ПНЦ АПН України: СВД М. П. Черкасов, 2005. 319 с.
56. Любчак Л., Комарівська Н., Дабіжа Л. Культура мовлення і спілкування як складові фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. (2023) URL: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/article/view/651>
57. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник: Київ: Центр учбової літератури, 2020. 272 с
58. Мардарова І. К. Підготовка майбутніх вихователів до використання комп'ютерних технологій в організації пізнавальної діяльності старших дошкільників . О., 2012. 239 с.
59. Маркотенко Т. С. Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.02 - теорія і методика

навчання (українська мова); Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2011. 20 с.

60. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навч. посіб. для студ.-філол. освітньо-кваліфікац. рівня «магістр»]. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

61. Мисан І. В. Збагачення мовлення дітей старшого дошкільного віку фразеологізмами. О., 2015. 21 с.

62. Михайлова Л. І. Готовність майбутніх вихователів до розвитку розмовного дискурсу дітей // *Міжнар. наук.-практ. конф. «Якість вищої освіти та проблеми підготовки фахівців у вищій школі»*. О., 2009. С. 81–83.

63. Наказ «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/012-Doshk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>

64. Невербальні засоби комунікації як запорука успіху оратора (тези магістрантів слов'янського відділення Інституту філології) / за ред. В. В. Герман та Н. Соларьової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. 48 с.

65. Новий тлумачний словник : в 4-х т. К. : Аконіт, 1999. Т. 2 – 911 с.

66. Окуневич Т. Г. Формування образності мовлення студентів-філологів у процесі професійної підготовки. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12otgppp.pdf>

67. Олійник О. Б. Риторика: навч. посіб. К.: Кондор, 2009. 170 с.

68. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. К. : Українська академія дитинства, 2017. 80 с

69. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / укладач І. І. Коломієць. Умань ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.

70. Островська О.М., Поплавська Л.Л. Реалізація емоційної та експресивної оцінки в художньому дискурсі. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/8/part_1/7.pdf
71. Паласевич І.Л. Зміст підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до комунікативно-мовленнєвої діяльності. 2016. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/2186>
72. Педагогіка: навч. посіб. / [упоряд. : І. М. Богданова, І. А. Бужина, Н. І. Дідусь та ін.]. О. : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2001. 357 с.
73. Педагогічна майстерність : [підручник] / [за ред. І. А. Зязюна]. К.: Вища шк., 2004. 422 с.
74. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Пед. думка, 2001.– 516 с.
75. Пентилюк, М. І. Культура мови і стилістика: Підручник. Київ: Вежа, 1994. 240 с.
76. Пентилюк, М. І. Категорія образності в перспекції культури мовлення, стилістики й лінгвістики тексту. URL: khsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/6377/Пентилюк,%20М..pdf?sequence=1&isAllowed=y#:~:text=У%20лінгвістичному%20аспекті%20образність%20розглядається,і%20як%20комунікативна%20якість%20мовлення.
77. Пентилюк М. І., Маруніч І.І., Гайденко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. К.: Центр видавничої літератури, 2010. 224 с.
78. Полєвікова О. Б. Лінгводидактична підготовка майбутніх вихователів: сутність, традиції та інновації // Формування професійної компетентності кадрового потенціалу дошкільної та початкової освіти у системі трансформаційних процесів : колективна монографія / За заг.ред. Л.Є.Петухової. Херсон: Видавництво ХНТУ, 2018. С.134-155.
79. Пономарів О. Культура слова: Мовнотилістичні поради: навч. посібник. 2-ге вид. К.: Либідь, 2001. 240 с .

80. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
81. Рїрко І., Серєда Н. Роль їнтонанїїної виразностї у професїїному мовленнї викладача. Проблеми та перспективи формування нацїональної гуманїтарно-технїчної елїти : зб. наук. пр. : матерїали мїжнар. наук.- практ. конф. «Їдеї академіка Івана Зязюна у працях його учнїв ї соратникїв», 14–15 трав. 2015 р. Харкїв: НТУ «ХП», 2015. Вип. 43 (47). С. 70–82
82. Руденко М. Ю. Особливостї емоцїїно-експресивної функцїї молодїжної мови. *Науковий вїсник Мїжнародного гуманїтарного унїверситету. Сер.: Фїлологїя*. 2021 № 47 том 2. С. 86-90.
83. Руденко Ю. А. Виразне читання як навчальна дисциплїна у спадщинї В. О. Сухомлинського // *Наука ї освїта*. 2008. № 6. С. 134–138.
84. Руденко Ю. А. До проблеми формування навичок виразного читання у студентїв вищих навчальних закладїв // *Наук. часопис НПУ їм. М. П. Драгоманова. Серїя № 5: Педагогїчні науки: реалїї та перспективи*. К., 2007. С. 82–87.
85. Руденко Ю. А. Тренїнг як засїб розвитку увиразнення мовлення майбутнїх вихователїв // *Наука ї освїта*. 2011. № 4. С. 344–348.
86. Руденко Ю. А. Увиразнення мовлення майбутнїх вихователїв дошкїльних навчальних закладїв: психолїнгвїстичний аспект // *Наука ї освїта*. 2011. № 6. С. 202–206.
87. Савченко Л.Л. Культура мовлення вихователя як засїб професїїної дїяльностї // *Педагогїка формування творчої особистостї у вищїй ї загальноосвїтнїй школах*. 2019 р., № 65, Т. 1. С. 69-73.
88. Сагач Г. М. Риторика Вид. 2-ге, перероб. ї доп., К.: Видавничий Дїм «Їн Ю ре», 2000. 567 с.
89. Семенова А. В., Мельник С. М. Мистецтво мовлення сучасного педагога: навчальний посїбник. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 309 с.

90. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. К. : Академія, 2010. 216 с.
91. Сербенська О. А. Голос і звуки рідної мови. Сучасна українська лінгвістика. Видавництво "Апріорі", 2020. 279 с.
92. Сиваш С. В., Курінна А. Ф., Сущенко Л. О. Культура мовлення майбутнього вихователя як засіб розвитку його професійних якостей. // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021, № 78. С. 240-243
93. Скуратівський В. Т. Берегиня. К. : Рад. письм., 1988. 278 с.
94. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2015. 320 с.
95. Сучасна українська літературна мова: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища шк., 1997. 492 с.
96. Тарасова В. В. Формування риторичної культури майбутніх фахівців дошкільних навчальних закладів. Х., 2012. 19 с.
97. Ткаченко А. В. Художній образ як ключове поняття в естетичному вихованні. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2016/12_2016/13.pdf
98. Ткачук Г.О. Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засіб його увиразнення: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 . Ін- т педагогіки АПН України, К., 2002, 19 с.
99. Трифонова О. С. Фонетична виразність мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів як запорука правильного мовлення їхніх вихованців. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/35_4.pdf
100. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. К.: Вища школа., 1981. 183 с.
101. Українська мова: енциклопедія. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 751 с.

102. Чемерис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності та компетенції // *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 84–87.
103. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. 640 с.
104. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. Т. 1–4. Київ: Аконіт, 1999.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вихователів – практиків закладів дошкільної освіти

1. Яким повинно бути професійне мовлення вихователя?
2. Як Ви розумієте поняття «виразне мовлення»?
3. Які засоби виразності Ви знаєте?
4. Як Ви працюєте над виразністю свого мовлення?
5. Які методи та прийоми Ви використовуєте для розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку?
6. Що Ви можете побажати студентам щодо розвитку їхнього виразного мовлення?

Анкета для здобувачів освіти

Когнітивний блок

1. Назвіть малі жанри українського фольклору, які рекомендовані програмою з навчання і виховання дітей дошкільного віку?
2. Яких дитячих поетів та письменників Ви знаєте?
3. Чи підготували Ви для своєї професійної діяльності портфоліо з художніми текстами відповідно програмових вимог дошкільного навчального закладу?
4. Назвіть художників (українських, зарубіжних), із картинами яких Ви будете знайомити дітей у ДНЗ?
5. Що Ви розумієте під поняттям «Виразне мовлення?»
6. Які Ви знаєте засоби виразності?

Мотиваційний блок

1. Для чого вихователю потрібне виразне мовлення?
2. Чи працюєте Ви над виразністю свого мовлення?
3. Чи плануєте Ви увиразнювати власне мовлення в майбутній професійній діяльності?

Професійно-методичний блок

1. Яким чином Ви готувалися до занять з художнього читання?
2. Як Ви готуєтесь до заучування віршів з дітьми? Напишіть план заняття та пропозиції із заучування віршів.
3. Які засоби і методи виразності Ви використовували для розвитку виразного мовлення дітей?
4. Чи планували і проводили Ви тематичні заняття з розвитку виразного мовлення дітей?
5. Чи вправляєтесь Ви перед читанням дітям окремих творів, віршів у самостійному виразному читанні художніх творів?

Додаток В

Картка самооцінки щодо обізнаності студентів-вихователів з художніми текстами

Художні тексти	Знаю напам'ять			Не знаю
	Кількість художніх творів			
	До 3	До 5	До 10	
Прислів'я, приказки				
Вірші				
Байки				
Забавлянки				
Загадки				
Мирилки				
Лічилки				
Скоромовки				

Додаток В.

Картка самооцінки виразного мовлення майбутніх вихователів

Види мовлення	Характеристика мовлення		
	Завжди (3 бали)	Подекуди використовую засоби виразності (2 бали)	Мовлення не виразне (0 балів)
Діалогічне			
Монологічне			

Додаток В.

Картка самооцінки використання майбутніми вихователями засобів виразності

Ситуація спілкування	Мовні	Не використовую	Немовні	Не використовую
Діалогічне				
Монологічне				

Показник: усвідомлення майбутніми вихователями необхідності увиразнення власного мовлення.

Картка «Якості мовлення вихователя ЗДО »

Мовленнєві якості	Потрібна (непотрібна)	Використання означеної якості в мовленні вихователя дошкільного закладу
Виразність		
Стислість		
Ясність		
Точність		
Логічність		
Доречність		
Лаконічність		
Чистота		
Чіткість		
Доступність		
Зрозумілість		
Правильність		
Нормативність		
Лагідність		
Естетичність		

Картка «Якості виразного мовлення вихователя закладу дошкільної освіти»

Якості виразного мовлення		Якості виразного мовлення	
Виразність		Ритм	
Експресивність		Темп	
Емоційність		Тембр	
Естетичність		Використання в мовленні фразеологізмів	
Художня образність		Використання в мовленні синонімів	
Поетичність		Використання в мовленні тропів КЗПОТ	
Стилістична забарвленість			
Зображувальність			
Емотивність			
Багатозначність			
Милозвучність			

Тексти забавлянок	Засоби виразності забавлянок								
	Епітети	Метафори	Порівняння	Синекдохи	Казкові повтори	Порівняння	Віршовані рядки	Метонімії	Примітка
Мишечко-шкряботушечко, Не йди в поле - Ведмідь сколе. Мишечка не послухала, Пішла в поле, Ведмідь сколов: Кіль, кіль, кіль, кіль.									
Миш книш проточила, Муха борщ пролила, Півень коня задавив - Нічим їхать до млина. А бабині коноплі На печі попріли, А дідові постолі На льоду згоріли.									
Купалися ластів'ята Та в чару-водиці, Щоб були ми білотілі Та ще й білолиці. Купалися ластів'ята Та в чару-водиці, Щоб були ми чорноброві Та ще й білолиці. У любисточку купали, Живу воду наливали, Щоб здоров'я тіло мало, Лиха-горенька не знало.									
В літню спеку віяло Вітерцем повіяло. З нами вітерець погрався - І у віяло сховався.									
Засєць косив, засєць косив, Лисиця згрібала, Павук метав у копицю, А муха топтала.									

Тексти українських народних казок (уривки)	Засоби виразності українських народних казок							
	Епітети	Метафори	Порівняння	Синекдохи	Казкові повтори	Порівняння	Віршовані рядки	Метонімії
«Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже: — Нехай мені буде! А жайворонок каже: — Нехай мені! Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже: — Ну, я лучче його перекушу. Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну. Як вийшли в ліс — то що звірі хочуть яку птицю розірвати, то вони на дерево; або птиця як візьме, літаючи, бити звірів, то вони в нору... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі спочивати. Коли цариця зогледілась — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходить і комашня. Цариця й нагадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева і за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коло крил. На другий день, тільки-но розвиднілось, цариця кричить: — Ану, вставайте воюватися! Птиця що підійметься, то й упаде на землю,— так звір її і розірве. І цариця повоювала царя. А орел бачить, що то лихо, сидить на дереві і не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел так просить його: — Не бий мене, голубчику, я тобі в великій пригоді стану! Стрілець удруге націливсь, він ще його просить: — Візьми лучче мене та вигодуй, то побачиш, в якій я тобі пригоді стану! Стрілець ще наміривсь стріляти, утретє. Орел знов його почав просити: — Ей, голубчику-братіку! Не бий мене та візьми до себе — я тобі у великій пригоді стану! Стрілець повірив йому: поліз, та зняв з дерева, та й несе його додому. А він йому каже: — Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.								

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік із'їв та й каже тому чоловікові: — Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав, та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому: — Ще в мене мала сила — заріж ще одну ялівку! Той чоловік послухав його та й зарізав. Орел із'їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день, увечері знову прилітає та й каже йому: — Заріж ще й бугая! Той чоловік думає: «Що тут робити — чи зарізати, чи ні?» А потім каже: — Більше пропало, нехай і це пропадає! Узяв та й зарізав йому бугая. Він із'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою. Коли це прилітає та й каже йому: — Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене. Той чоловік питається: — Що з того буде? А він йому каже: — Сідай! Той і сів. Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолю. Той чоловік летить додолю, коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже: — А що, як тобі здавалось? А він каже: — Так, наче я вже неживий був. Тоді орел йому каже: — Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся. Потім каже: — Сідай знов! Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла — ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіл скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питається його: — А що, як тобі здавалось? Він йому каже: — Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались. Тоді орел йому каже: — Так само й мені було, як ти вдруge націлявсь. Ну, ще сідай. Той сів. Орел як понесе його аж за хмару, та звідтіл і пустив його додолю, та підхопив уже аж коло самої землі...» «Яйце-райце»									
«...От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змії та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змії, як вогонь, горить,— так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп									

та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхас, аж захлинається, проклятий, а під ним земля тільки стогне. А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: «Слава тобі, господи!» От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де він жив, Кожум'яками...» (Кирило Кожум'яка)									
«...Був один цар і мав трьох синів. Два були розумні, а один дурний. Той цар був уже в глибокій старості. Однієї ночі мав він красний сон: снилося йому, що є така вода, коли вмитися нею, то можна стати молодим.... Рано пробудився він, став оповідати своїм синам і сказав: — Котрий з вас дістане мені тієї води, наполовину царства матиме. Відозвався старший син: — Я вам, тату, дістану тієї води. Зараз наказав майстрам робити корабель. В той час зробили корабель. Взяв він собі кілька жовнірів і поїхав за водою. Вже рік немає його. Середульший син каже до тата: — Я їду, аж я вам, тату, тієї води дістану. Поїхав і другий. Немає і того вже рік, а старшого два роки. Тепер каже третій: — Тату, я поїду, аж я вам тієї води дістану. Відповідає йому тато: — Іди, дурню! Ті розумні поїхали, та й стільки часу їх немає. Почав просити тата. І дозволив йому цар їхати. Поїхав він, взяв з собою лиш два стареньких жовніри. Ну, їдуть вони морем, їдуть місяць, ба й два місяці, немає ніде чужої землі. Їдуть далі, забачили гору, таку високу, що аж страшно дивитися на неї. Каже царевич до своїх вояків: — Будемо під нею ночувати. Приїхали під неї, стали і уздріли світло в тій горі. Прив'язали корабель, а царевич пішов до того світла. Приходить туди, бачить старичка і каже: — Добрий вечір, татуню! Старичок відповів йому і питається його, звідки він там узявся. Той почав йому розказувати всю правду, який татові сон снився за воду. Каже йому той пустельник: — Є така вода, але далеко. Я тут уже сто років живу, а ще не бачив я ні пташки, ні мурашки, аж тебе перший раз. Що б тобі подарувати? Подарую я тобі це весло — що раз погорнеш ним, то й сто миль пройдеш. Подякував старичкові, а старичок каже: — Їдь попід цією горою, там іще моїх два брати живуть, щось і вони подарують тобі.									

Подякував і поїхав. Приїхав до другого знов надвечір. Приходить до другого старичка і каже: — Добрий вечір! Відповів йому старичок і питає його так, як той перший старий. Він і тому всю правду каже. А старий йому відповідає: — Є вода, але ще далеко. Двісті років тут живу, не видів нікого, аж тільки ти до мене в гості прийшов. Треба тобі щось подарувати. На тобі цю сопілочку. Як прийдеш до тієї води, а та вода на дуже високій горі, то заграєш — і все зсунеться на долину. Взяв царевич ту сопілочку і пішов. Але як виходив, казав йому той дідок: — Їдь до мого найстаршого брата, він також тебе нагородить, а як усе зробиш, поверни до нас звідти. Він пообіцяв, що поверне. Поїхав королевич до третього старичка. Приїздить він до нього, той старичок вздрів та й каже: — Куди ти, королевичу, в далеку дорогу пустився? А він зачав розповідати, що за молодильною водою татові. Старик каже йому: — Є вода молодильна, вже не дуже далеко. На ж тобі три пляшечки: як прийдеш до тієї води, набереш одну — буде миша, кинь; набереш другу — буде щур, кинь й другу; набереш третю — буде чиста, сховай! Іще каже: — Королевичу, дорогий, триста літ тут живу, не видів ні пташки, ні мурашки, аж тебе перший раз бачу, то прошу тебе, королевичу, будеш вертатись назад, вступи знов до мене. Ну і поїхав. Приїздить під гору, як подивився на неї, а вона така висока, більше як тисячу сажень. Наказав від'їхати кораблем трохи, вийняв ту сопілочку, що йому дав старичок, як заграє у неї, а гора ізсунулася на долину. Приїздить королевич до берега, виходить з корабля, бере одного вояка з собою і йде на ту гору. Приходить до криниці, зачерпнув однією пляшечкою — є миша, кинув; зачерпнув другою — щур, знову кинув; зачерпнув третьою — чиста вода, сховав її до кишені...» («Молодильна вода»)									
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Додаток Е

Тексти українських народних пісень	Засоби виразності українських народних пісень								
	Епітети	Метафори	Порівняння	Синекдохи	Казкові повтори	Порівняння	Віршовані рядки	Метонімії	Примітка
Десь там, десь там подолянка була, Десь там, десь там молоденька була. Отут вона впала, До землі припала. Отут вона впала, До землі припала. — Устань, устань подоляночко, Промий очки, як скляночка. Та візьмися в бочки, Та поскачи скочки. Та візьмися в бочки, Та поскачи скочки. Скачи, скачи понад бродом Як рибонька попід льодом. Візьми собі панну, ktorую крайню, Візьми собі паничка, ktorого крайнича. Візьми собі панну, ktorую крайню, Візьми собі паничка, ktorого крайнича. (Подоляночка)									
Ходить гарбуз по городу, Питається свого роду: — А чи живі, чи здорові, Всі родичі гарбузові? Обізвалась жовта диня, Гарбузова господиня: — Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові! Обізвались огірочки, Гарбузові сини й дочки: — Іще живі, ще здорові, Всі родичі гарбузові! Обізвались бурячки, Гарбузові своячки: Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!									

Обізвалась бараболя, А за нею ще й квасоля: — Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові! Обізвався старий біб: — Я іздержав увесь рід, Ой ти, гарбуз, ти перистий, З чим тебе ми будем їсти? — Миска пшона, шматок сала, — От до мене вся приправа! «Ходить Гарбуз по городу»								
Бердо, бердо, бердовичко, Як нас мало, невеличко. Гей, гей, мало нас, Под же, дівча, медже нас. Бердо, бердо, бердовичко, Як нас дуже, як велично. Гей, гей, дуже нас, Розийдмесь вшитки враз! «Бердо, Бердо, бердовичко»								
Був собі журавель Та журавочка, Наносили сінця Повні ясельця. Наша пісня гарна й нова, Починаймо її знова: Був собі журавель... «Безкінечна»								
Ой ти, котку, Ой ти сірий, Да й не ходи Коло сіней. Ходи, котку, Дай до хати, Будеш дітки Колихати. На котонька Воркотонька, А на доненьку — Сон — дрімотонька. Ой ти, котку, Ворчи, ворчи. А ти, донько, Засни, засни								

Завдання 4. Мета: з'ясувати вміння майбутніх вихователів застосовувати в мовленні фонетичні засоби виразності в мовленні.

Процедура виконання: вихователям пропонується завдання: 1. Прочитати подані (оповідання, байки, вірші). 2. Виокремити в структурі текстів фонетичні засоби виразності. 3. Класифікувати наявні фонетичні засоби виразності в тексті.

Тексти для опрацювання

Бузиновий цар

У садочку-зеленочку
ходить вишня у віночку.
Хтось їй грає на дуду,
подивлюся я піду.

Баба каже: – Не ходи!
Темні поночі сади.
Там, де вітер шарудить,
бузиновий цар сидить.

Брови в нього волохаті,
сиві косми пелехаті.
Очі різні, брови грізні,
кігті в нього як залізні,
руки в нього хапуни –
так і схопить з бузини!

Я кажу їй: – Бабо, ні!
Очі в нього не страшні.
На пеньочку, як на троні,
він сидить собі в короні.

Грає в дудку-джоломію,
я заграв би, та не вмію.

А навколо ходять в танці
квіти – всі його підданці.
Є оркестри духові,
равлик-павлик у траві.

Є у нього для настрашки
славне воїнство – мурашки.

Три царівни бузинові
мають кожна по обнові.

Невсипущі павуки
тчуть серпанки і шовки.

На царевій опанчі
зорі світяться вночі.
Він сидить у бузині,
усміхається мені!

(Ліна Костенко)

Гумореска «Радіолюбитель»

Заснув татко на дивані, зігрітий обідом,
Хропе, сопе, свище носом, аж чути сусідам.
А синочок слухав, слухав, приглядався скося,
Потім підбіг до батечка і крутнув за носа.
— Що ти, капоснику, робиш? — здивувалась мама.
Виключаю, бо у татка погана програма.

(Павло Глазовий)

Де взялися ми? — онуки спитали в бабусі.
А бабуса пояснила в старовиннім дусі:
— Тебе знайшли на капусті, тебе — в бараболі.
Тебе знайшли під вербою, тебе — на тополі.
Тебе знайшов на соломі біля клуні татко...
— І тут раптом обізвалось якесь онучатко:
— От сімейка, так сімейка! Хоч тікай із дому.

Хоч би одне появилось на світ по-людському...

Завдання 5. Мета: з'ясувати вміння майбутніх вихователів застосовувати синтаксичні засоби виразності в мовленні.

Процедура виконання: Студентам пропонується: 1. Прочитати виразно текст. 2. Розставити паузи (визначити вид паузи). 3. Розставити логічний та фразовий наголос. Зазначити, які фонетичні засоби виразності використано автором твору.

Казка про казку.

Одного разу казка закапризилася:

- Все! З мене досить! Я втомилася! Чому, тільки - но я хочу спати – чую «Розкажи казку!», як тільки сідаю обідати – мене знову згадують, галасують : «Розкажи казку» та не дають спокійно поїсти, як тільки хочу піти на прогулянку, знову хтось мене кличе: «Розкажи казку!». Ніякого спокою! Не дають спокійно жити! Набридло! Це нікуди не годиться! Я вимагаю поваги! Та відпочинку! Все! Іду на відпочинок! Вирушаю негайно!

З цими словами рум'яна та знервована Казка схопила валізу, поклала в нього парасольку, капелюх, та вийшла на подвір'я. Над дверима висіла табличка: «Казка. Офіс № 1. Цілодобово. Без обіду та вихідних».

- Поживете якось і без мене, - поглянувши на надпис, пробурмотіла казка та повісила величезний замок. Задоволена, вона запрямувала до автобусної зупинки. Потім зупинилась, подумала, повернулася, взяла ручку, дістала листочок та написала: «Казка у тривалій відпустці». Казка повісила на дверцята та радісно зітхнула. Замерехтів мотор, автобус наблизився до зупинки, та Казка зникла в його дверцятах...

...Казка схопила великий пляжний рушник та вибігла на берег моря. Ранок, сонце ласкаво пригрівало, Казка вирішила не думати ні про що окрім відпочинку. Вона розтягнулася на золотавому піску, закрила очі та почала насолоджуватися відпочинком. В піднебессі покрикували чайки, пісок шурхотів під ногами пляжників, Казці здалося, що нічого кращого неможливо навіть і придумати. Головне, вона відпочиває від постійних візитів, листів, її ніхто не турбує...

Ближче до полудня Казка вирішила поїсти та відправилася на пошуки кафе. Вона йшла залитим сонцем берегом вздовж білих будинків, що виднілися по сторонах. Біля одного з будинків сидів старенький Дідусь та мовчки курив люльку. Він подивився на Казку, та кивнув до неї. Казка підійшла до дідуса.

- Даремно, ти так, - сказав Дідусь.
- Що «даремно»?
- Від людей втекла.
- Да ну?
- Так. Без тебе не можна ніяк. Потрібна ти.
- Знаю. То й що?
- Так. Втомилася я. потрібно й відпочивати колись..
- Ох... - зітхнув Дідусь, та випустив струю диму зі своєї люльки.
- Ти такий розумний, діду, ну скажи. Що мені робити? Тільки сяду снідати...
- Да все я знаю, спокійно перебив Дідусь, мудрість в тобі, от що. Казка мовчки дивилась на дідуса.
- Знаєш, що розумні люди кажуть? Знову заговорив дідусь. – а говорять вони: «Кому багато дано – з того багато й спитають». От воно що...
- Ну то й що? – почала рюмсати Казка. –Я ж тільки но збираюсь...

- Помовч. Та не ховайся. Не лінуйся. Знаєш, скільки в тебе всього важливого накопичилось? Ніякі фільми та книги не можуть тебе замінити.
- Казка почервоніла ледве стримуючи гордовиту посмішку.
- Ось, протягнув дідусь. – відпочила трохи, та дивись, не довго ...
Він піднявся, витягнув з рота трубку та попрямував до дверей.
- Діду! – гукнула Казка, - невже я насправді потрібна людям? Дідусь посміхнувся, похлопав Казку по плечу та промовив:
-Потрібна, потрібна. Дуже. Завжди. Працєю та не лінуйся.
Дідусь пішов, закривши за собою двері. Казка посиділа ще трохи на порозі його дома та пішла берегом. Про їжу вона вже не думала.
- Через деякий час зустрілася Казці Молода Мама. Вона катила перед собою коляску з Немовлям, та с тривогою поглядала на неї. Казка хотіла прошмигнути непоміченою, але вже було пізно: побачивши Казку, Молода Мама радісно посміхнулася.
- Доброго дня, люба казка! Я дуже рада, що зустріла Вас!
- Скажіть, - недовго думаючи, спитала Казка, намагаючись, щоб її посмішка була якомога привітнішою, - Чому я всім потрібна? Чому всі молоді мами так часто потребують моєї допомоги? Невже без мене неможна?
- Молода Мама на хвилинку розгубилася, потім схватила Казку за обидві руки.
- Ви навіть не уявляєте! – скрикнула вона, дивлячись Казці прямо у вічі. Ви не уявляєте, наскільки Ви мене виручаєте!. Моя дитина – вказала вона на дитину в колисці, - така вередуля.. Але з вашою допомогою у мене все виходить!. Коли він не хоче засинати – я розповідаю йому казку, та він спить всю ніч. Коли він не хоче їсти, ми знову згадуємо казки, та слухаючи їх, він з'їдає все до останньої крихти. Коли він вередує, я саджаю його на коліна, і тихо розповідаю йому казки – моя дитина перетворюється на доброго та чемного хлопчика. Дякую Вам!!!
- Наче на підтвердження її слів, дитина з колиски посміхнулася Казці. Казка попрощалася та пішла далі.
- Нарешті на шляху Казки зустрілося кафе. Казка зайшла, сіла за столик, замовила обід. За сусіднім столиком Казка побачила двох симпатичних жінок. Це були Вихователька та Вчителька. Вони їли морозиво та розмовляли. Їх очі сяяли. Казка спостерігала за ними. Раптом Вихователька побачила Казку.
- Дуже приємно Вас бачити! Будемо рад з Вами поспілкуватися!.
- Казці стало незручно, але їй сподобалась така увага.
- Ви також на конференцію? – спитала Вчителька.
- Ні – ні, пробурмотіла Казка, все ще здивована надмірною увагою до себе.
- Відпочиваєте! Це дуже добре. А ми на сьогоднішньому засіданні доклади про Вас читали. Ви дуже знаменита!!!
- І це не випадково! – додала Вихователька.
- Невже я так потрібна людям?
- Ви ще питаєте?
- Я дуже часто згадую про Вас на своїх уроках. Ви допомагаєте у вихованні дітей, вмієте пояснити, що в житті все не випадково, те що добро обов'язково повертається, погані вчинки караються. Скільки цікавого відбувається завдяки Вам на наших заняттях, - сказала Вчителька.
- А мої діти,- гаряче казала Вихователька, - бачать у природі, людях, набагато більше важливого та цікавого, ніж могли б побачити, без Вас. Я в цьому переконувалась не один раз. Вони виростають добрими, чуйними, смілими, творчими, вірять в свої сили та чудеса, саме тому, що знають Вас! Ви можете не сумніватися.
- Казка мовчала. Вона думала. Вихователька та Вчителька уважно та з посмішкою дивилась на неї.

- Спасибі Вам , - тихо сказала Казка, опустивши очі. Вибачте, я маю йти. Всього Вам найкращого. Казка вийшла з кафе, забувши про свій обід.

Ввечері Казка відчула, що вона скучить за своїм будинком, яскравим квітам коло нього. Вона так стрімко втікала, що нікому не доручала поливати квіти. Хто нагодує її Метафозу та Метонішу, її улюбленців. Вона засмутилася. Раптом Казка згадала про теплий пляж, пісок, море, та їх знову закортіло тут залишитись. Раптом вона почула дитячі голоси. Це дитячий садок йшов на море купатися. Юрба веселих карапузів наближалася до Казки. Побачивши її діти з радісними криками побігли до казки.

- Ура-а-а! Казка!!

- Розкажи казку!

- Казко, привіт!!

Діти обнімали Казку, всі хором щось розповідали, намагались поділитися важливими новинами, сміялись. Наймолодший хлопчик тягнувся до неї, щоб поцілувати. Казка сміялась разом з дітьми, а потім на її очах з'явилися сльози. Якою щасливою вона зараз була. Скільки любові було в дитячих очах, скільки тепла було в їх м'якеньких долоньках, скільки ноток відчувалось у веселих голосах. Казка була зачарована. Казка раділа, обнімала дітей:

- Мої милі! Мої дорогенькі! Я вас також дуже люблю!..

Наступного ранку автобус мчав Казку додому. Не пройшло і двох днів, як вона поверталась до свого будиночку, де цілодобово буде відповідати на дзвінки та листи, зустрічати гостей, творити, творити, згадуючи слова Дідуса: «Працюй. Не лінуйся!». Самими радісними словами, що вона почує, будуть слова: «Розкажи казку».

(автор Аліна Гадомяска)

Літературна карта «Тексти загадок»

Народна загадка	Літературний відповідник народної загадки	Відгадка	Пояснення переносного значення загадки дітям дошкільного віку
Чотири ходуні – Щоб чобітки топтати. Чотири цвіркуни – Щоб чобітки нам дати. А вила над собою – Несе усім на страх. А ззаду – мухо боєм Хлясь – мах! Хлясь – мах! Хлясь – мах! (корова)			
Серед двору стоїть копа, Спереду вила, а ззаду мітла. Спереду — рогач, А на хвості — квач. Огрядна, боката, На молоко багата (корова).			
Проливала дрібні сльози молода дівця. Полоскала довгі коси у чистій водиці. (верба)			
Стоїть дуб-стародуб, на тім дубі птиця – вертинця, ніхто не дістане, ні цар, ні цариця. (сонце)			
Тато високий, мама широка, син кучерявий, невістка сліпа (небо, земля, вода, ніч)			
Дуб –довговік, на ньому 12 гіллів, на кожній гіллі по чотири гнізда, а в кожному гнізді по сім яєць і кожному ім'я є (рік)			

**Завдання на розуміння майбутніми вихователями змісту фразеологічних зворотів
та вміння пояснювати їх значення дітям дошкільного віку**

Завдання. Доберіть до фразеологізмів синоніми

Мета: з'ясувати сформованість умінь майбутніх вихователів розуміти лексичне та семантичне значення фразеологізмів та уміння добирати синонімічні одиниці до них.

Процедура виконання: студентам пропонували фразеологізми, до яких вони мали дібрати літературний відповідник у вигляді синонімів (кількість синонімів не обмежувалась).

Пропоновані фразеологізми: про вовка промовка; губи квасити; губу прикусити; губи копити; вуха розпустити; за вуха не відтягнеш, Вовка ноги годують; Вовк в овечій шкурі; Вовків боятися – в ліс не ходити; Ворожити на бобах; Всевидяче око;. Всипати перцю; Вставляти палиці в колеса; Вуха в'януть; Гидке каченя; За двома зайцями; Годувати обіцянками;. Голод не тітка; Гомеричний сміх;. Ловити гав;. Тримати хвіст бубликом; Десята вода на киселі; Дешево та сердито; Дивитися крізь пальці; Дивитися крізь рожеві окуляри; Диму без вогню не буває;. Дівоча пам'ять; Душа болить; Душа (серце) не на місці; Жити чужим розумом; Життя прожити – не поле перейти; Заварилося каша; Заговорювати зуби; Закидати камінням; Закон не писаний; Закопувати свій талант; Заморити черв'ячка; Зарубати на носі; За сімома печатками;. За словом в кишеню не лізе; За що купив, за те продаю; Збитися з пантелику; З вовками жити – по –вовчому вити; З вогню та в полум'я; З горем пополам; Згущувати фарби; З одного тіста; З паршивої вівці хоч вовни жмут;. З пустого в порожнє переливати; Зуби проїсти;. І в вус не дуги;. І за соломину вхопиться, хто топиться;. І за холодну воду не братися; Собака на сні; Піти по стопам;. Іти (плити) проти течії; Їсти очима;. Казанська сирота; Каламутити воду; Крокодилячі сльози; Лебедина пісня;. Манна небесна; Мухи не скривдив; На безриб'ї і рак риба;. Пошитися в дурні;

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння майбутніх вихователів пояснювати зміст синонімів за змістом фразеологічних зворотів

Процедура виконання: Складіть ситуацію, яв якій доречно було б використати синонім та фразеологічний зворот, який витлумачує його значення. За необхідності користуйтеся ІКТ.

Пропоновані фразеологізми: *рота роззявити; гав ловити; триматися руками і ногами; різати вуха; п'яте колесо до воза; пальці облизувати; і риби наловити і ніг не замочити; тедзь укусив; гладити по голівці; волосся на голові піднімається; вітру в полі шукай; кішка пробігла; кінці в воду.*

Показник: вміння доречно використовувати невербальні засоби виразності відповідно до ситуації спілкування.

Завдання 1.

Мета: з'ясувати вміння студентів доречно використовувати невербальні засоби виразності відповідно ситуацій спілкування.

Ситуація 1. «Спілкування з однокурсниками». Студентам-вихователям пропонується відеозапис ситуації комунікативно-мовленнєвої гри «Вгадай пісню». Завдання: 1 визначити, які засоби виразності використано учасниками відеозапису. 2. Запропонувати свій варіант використання невербальних засобів виразності, задля точнішого відгадування назви зашифрованої пісні.

Ситуація 2. Студентам пропонується відеозапис педагогічної ситуації «Гра в крокодил» з дітьми старшої вікової групи. Завдання: 1. Проаналізувати чи доречно вжито вихователем та дітьми невербальні засоби виразності. 2. Чи відповідають невербальні засоби виразності змісту гри (чи можна здогадатися, який саме предмет показує вихователь, діти?). 3. Порадити вихователю та дітям, які засоби виразності було б найдоречніше застосовувати для показу того чи іншого предмета.

Ситуація 3. «Один дитиною». Студентам пропонуються картки і зображенням міміки та жестів дитини першого року життя. Завдання: 1. Відгадати в якій ситуації спілкування було використано означені жести. 2. Запропонувати словесний супровід до міміки та жестів, які аналізуються.

Ситуація 4. «Розкажи та покажи». Студентам пропонується відеозапис розповіді вихователем української народної казки «Рукавичка». Завдання: 1. Визначити які невербальні засоби виразності будуть адекватними при розповіданні цієї казки. 2. Свою думку обґрунтувати.

Казкові зачини

1. Був цар. Він мав три сини і дочку. У царя одно око сміялося, а друге плакало.
2. Були собі чоловік і жінка, і була в них дівчина. Дуже бідно жили вони. Ходив той чоловік ловити рибу. Що пійме тої риби, то одну продасть, а другу — самі з'їдять. Так вони й жили.
3. Жив їден старий дід з сином. І дуже вони були бідні, навіть не мали чим ся вкрити.
4. Жили собі три брати — два розумних, третій дурний.
5. Один чоловік оженився, завів собі сім'ю і мав три сини, та довго щастя не велося, тому що померла його молода жінка. Остався чоловік із трьома діточками, мучився сам та й мусів знайти собі другу дружину. Взяв він молоду дівчину, яка вийшла за нього не по любові, вийшла за старого чоловіка за господарку. І не хотілося їй бути його жінкою, але жила заради господарки і заради дітей: не було в неї своїх діток. Вона переживала, страждала і мучилася, що мусить працювати на чоловікових дітей.
6. Давно-давно була все ніч, а дня не було. Була ніч, бо закрили сонце змії. І жив тоді один старий мисливець.
7. Був чоловік. Мав він двох хлопчиків. І були ті хлопчики між собою дуже схожі.
8. Одна жінка викинула в ліс маленьку дитину. Там дитину нашли вакарі. Вони прикладали хлопчика до корови і хлопчик ссав. А як виріс він, то стали його звати Коров'ячий Синок.

9. Раз був, де не був, у тій землі, де уже край світу, один чоловік: бідненький, худобненький, як церковна миша. А мав трьох синів.

10. Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле.

Таблиця

Рефлексія «Використання мовних засобів виразності вихователем»

№ аналізованого відеозапису	Засоби виразності, які використано вихователем під час проведення заняття											Примітка
	Немовні	Інтонаційні	Фонетичні	Лексичні	Лексико-семантичні	Стилістичні	Синтаксичні	Графічні	Морфологічні	Словотворчі	Тропи	
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												

Приклади виконання завдань студентів на констатувальному етапі

Ірина.(базовий рівень), аналіз фрагмента конспекту заняття з розвитку мовлення на збагачення словника дітей формулами мовленнєвого етикету: *«Я вважаю, що для розвитку виразного мовлення дітей на цьому занятті можна запропонувати дидактичні вправи на розвиток мовного дихання, для того щоб діти закріпили правильний тип дихання та їхнє мовлення було виразним»*

Карина . (низький рівень), аналіз фрагмента заняття з художньої літератури «Читання оповідання В.Осєєва «Чарівне слово»: *(Продивившись цей конспект заняття, я вважаю доцільним провести з дітьми бесіду про те, як треба виконувати обіцяне, також можна провести бесіду на морально-етичну тему)».*

Аналіз мовлення вихователів – практиків

Юлія . (базовий рівень): *«Я вважаю мовлення Світлани невиразним, оскільки вона повсякчас ставить неправильний наголос у словах, у неї дуже багато діалектизмів».*

Каріна. (низький рівень): *«Мовлення виховательки Олени, яку я побачила на відео, є виразним, оскільки вона знає дуже багато мовознавчої термінології, наприклад, «текст», «дискурс», «монолог», «діалог», корисних та цікавих для дитини дошкільного віку, збагачуючи цими словами словник дитини, можна досягти виразності їхнього мовлення».*

Аналіз власного виразного мовлення

Анна. (базовий рівень): *«Своє мовлення вважаю невиразним, оскільки я не вживаю в мовленні зразків художньої літератури».*

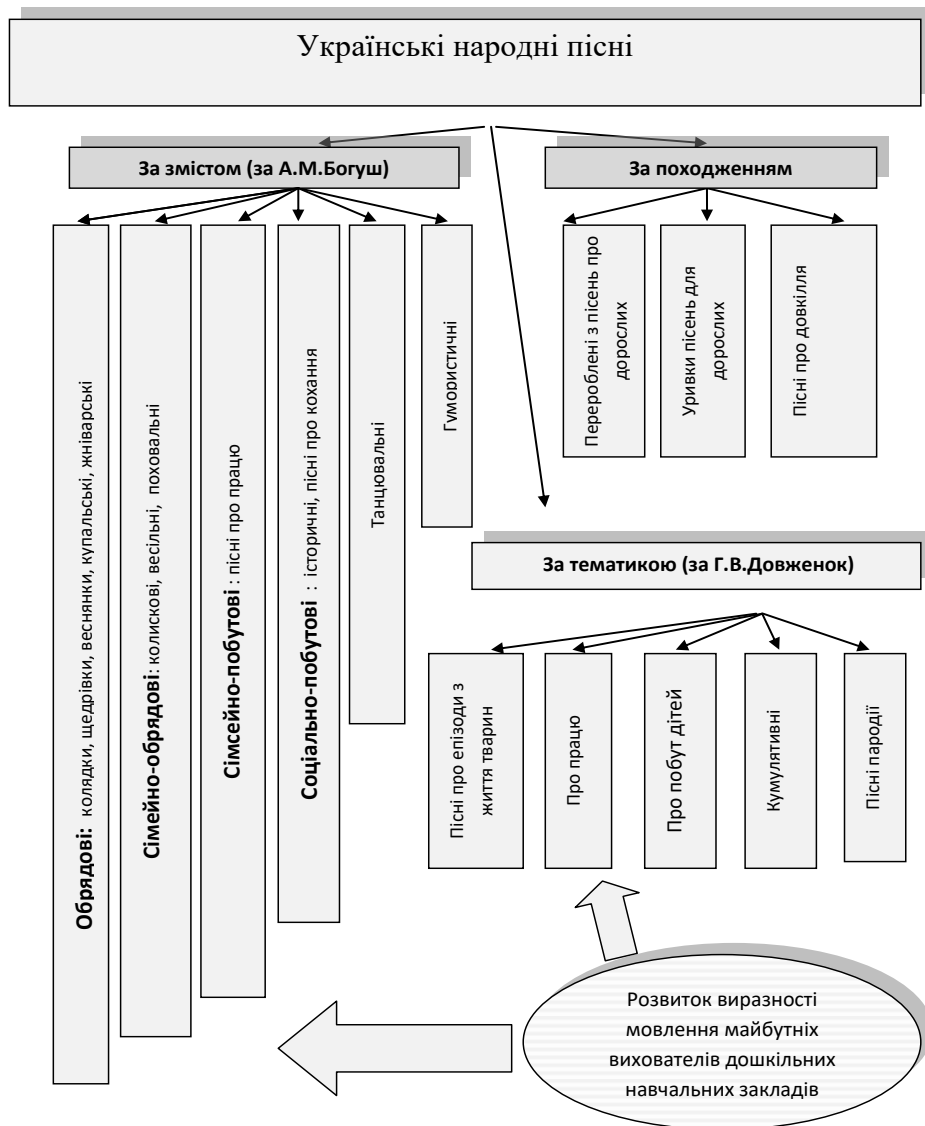
Анастасія. (низький рівень): *«Я думаю, мої друзі кажуть, що моє мовлення невиразне, тому, що заздрять мені. У мене є багато гарних модних речей, а в них немає».*

**Інтеграція курсу «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей
в закладах дошкільної освіти»**

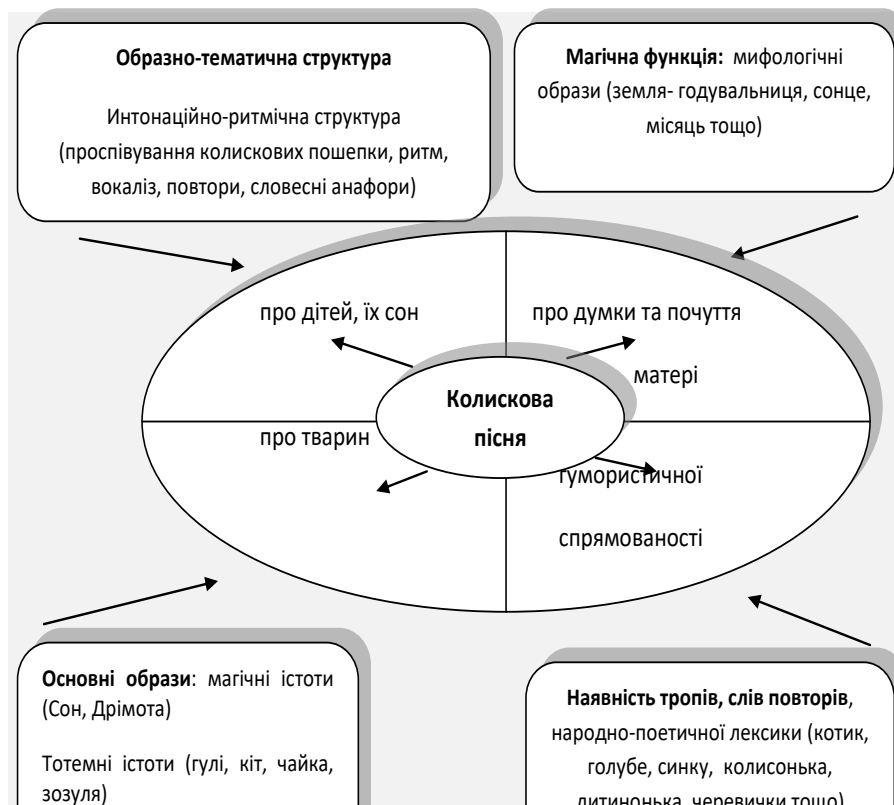
Тема	Професійно орієнтовані завдання			
	Лекційні	Практичні	Для самостійного	Індивідуально-навчально-
			опрацювання	дослідні завдання
Тема Становлення і розвиток методики організації художньо-мовленнєвої діяльності				
Підтема: Костянтин Дмитрович Ушинський	Ознайомлення з педагогічною спадщиною вченого, внеском у становлення методики організації художньо-мовленнєвої діяльності оповіданнями для дітей дошкільного віку	Проведення тренінгів, веб-квестів з використанням словників мінімумів та дібраних творів К.Д.Ушинського	Побудова словників мінімумів згідно дібраних творів, за такими критеріями: (за віковими групами, за частинами мови)	Добір творів для дітей дошкільного віку, унормування дібраних текстів відповідно рекомендованого переліку за програмами «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти», «Українське довір'я», «Впевнений старт»
Підтема Функції художньої літератури	Ознайомлення з функціями художньої літератури	Складання конспектів занять по ознайомленню дошкільників з дібраними творами	Унормування дібраних творів за віковими групами, укладання словників мінімумів	Добір творів на ілюстрування кожної функції, складання лінгвістичного портфоліо
Тема				
Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільних закладах				
Підтема				
Методика ознайомлення з малими фольклорними жанрами				
Мікротема	Українські народні загадки	Участь професійно-орієнтованих ситуацій за змістом українських загадок	Добір українських загадок: народних, авторських Укладання словників мінімумів за змістом загадок	Складання конспектів занять по ознайомленню із загадкою, що рекомендовані програмою навчання і виховання в дошкільному закладі Укладання творчих есе за змістом українських народних загадок для дорослих

				Презентація українських народних казок у відео та аудіо
				форматі (за змістом кожної загадки було підготовлено відео презентацію, що передбачала сприймання загадки за допомогою відео чи аудіо носіїв)
Мікротема українські прислів'я та приказки	Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з українськими прислів'ями та приказками	Участь у проведенні тренінгових занять на ознайомлення та закріплення усталених мовленнєвих кліше в активному мовленні	Добір рекомендованих програмою прислів'їв та приказок та укладання словників мінімумів за їх змістом	Розробка творчих завдань, складання конспектів занять на ознайомлення дітей дошкільного віку з прислів'ями та приказками;
Мікротема Українська народна казка. Жанри української народної казки (про тварин, чарівні, соціально-побутові)	Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з українською народною казкою	Проведення тренінгових занять, веб-квестів, кейс-стаді, спрямованих на ознайомлення сприймання усвідомлення майбутніми вихователями змісту казкових текстів	Укладання словників мінімумів за змістом українських народних казок за трьома категоріями (казки про тварин, чарівні та соціально-побутові).	Розробка творчих завдань, складання конспектів занять на ознайомлення дітей дошкільного віку з українською народною казкою
Мікротема Методика читання художніх творів	Озброєння студентів з методикою ознайомлення дітей з художніми творами;	Участь у проведенні ділових ігор, професійно-орієнтованих мовленнєвих ситуаціях за змістом художніх творів	Добір текстів українських письменників та поетів згідно рекомендованого переліку, укладання словників мінімумів експресивно-забарвленої лексики	Складання конспектів занять з ознайомлення з художніми творами

Тема. Організація театралізованої діяльності дітей дошкільного віку	Види театралізованої діяльності дошкільників, види театрів	Проведення інсценізацій та ігор-драматизацій за змістом художніх творів. При підготовці до проведення можна користуватися словниками експресивної лексики	Добір творів для проведення інсценізацій та драматизацій за змістом художніх творів	Укладання сценаріїв для проведення творчих завдань в дошкільних навчальних закладах за змістом художніх творів
Музично - мовленнєва діяльність	Ознайомлення з видами музично-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку	Проведення музичних свят за змістом художніх творів Музикування студентів (зображення характерних рис казкових персонажів, оживлення музичних образів за допомогою музики та слова)	Опрацювання нотної грамоти, Добір музичних творів для дітей дошкільного віку, за орієнтовним переліком та за бажанням	Укладання сценаріїв проведення занять з музично-мовленнєвої діяльності за змістом художніх творів

Класифікація текстів українських народних пісень

Додаток

«Словник-мінімум за змістом колискових пісень».

- Молодша група
- Колискова «Люлі, Люлі, Люлі –ляй»: *пташечка, сон приходить, віконце.*

Словник-мінімум за текстами українських народних казок.

- Колискова «Ой ходить сон коло вікон»: *Дрімота, будинок, малюк, малесенький, колисочка, головонька, личко.*
- Колискова «Котику сіренький»: *котику сіренький, біленький, волохатий, дитя, воркотати, дрімота, люлі- люлі.*

Українська народна казка «Рукавичка»: *цуцня, рукавичка, мишка-шкряботушка, лягушка – квакушка, вовчок-сірячок, вовчок-сірий бочок, лисичка-сестричка, кабан-кликан, ведмідь-набрідь.*

Українська народна казка «Колобок»: *колобок, засіки, борошенце, гарненько, призьба, зайчик, зайчик-лапанчик, пісенька, по засіку метений, із борошна спечений, вовчику-братуку, ведмедику, сідай мені на язик.*

Українська народна казка «Ріпка» (Полтавщина): *давно – предавно, Марушка, собака Жучка, кіт Мурчик, ріпка, бабка, дідка, солодка, кріпка, велика-превелика, тягне-потягне, витягнуть не може, кицька, мишка, Жучка.*

Українська народна казка «Ріпка» (версія Івана Франка): *дід Андрушка; баба Марушка; донечка Мінка; собачка Хвінка; товаришка; кицька Варварка; вихованка; мишка Сіроманка; велика грядка; грабельки; набравши води полон рот; до життя охоти додавав; зелений чуб; ріпка, як дідова голова; сорочка, спідничка, сидить в землі, як пень; лапка; собачка; мишка; хвостик; шусть у шпарку.*

УНК «Солом'яний бичок»: *солом'яний бичок; майдан; майданник; мички прясти; кужіль; бичок-трецячок, з соломи зроблений, смолою засмолений; обідраний; пасись-пасись бичку, на травичці, поки я мички попряду; зайчик-побігайчик; м'якенька, тепленька, рукавичка.*

Середня група

Оповідання «Пелюстка і квітка» (В. Сухоминський): *найголовніша, муравлик, найкраща, тоненькі пелюстки.*

Оповідання «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку»: *глибоке озеро, великий білий лебідь, срібляста рибка, лебедю, красеню білокрилий, велетню чорнодзьобий, зелена жабка, жабка-скрекотушка, горобчик-молодчик, маленька дівчина, швиденько, горобчикові, старенькі черевики.*

Наталя Забіла «Біла шубка»: *Стрибайчик, побігайчик, хвалько, зайчик-вихваляйчик, найрозумніший, найспритніший, вихвальки, дрібнота, зелений куцик, молоденький, задоволений, пожовкло, посіріло, листя пооблітало, зайчик гукає, товстий, пухнастий, пухнастіший, сіра шубка, дзеркальце, сіра, непоказна одежина, блискупа, біла шубка, чудове убрання, найгарніше зайчєня, прожогом вискочити, земля біла, куці білі, дерева білі, блищати на сонці, високий дуб, пригріло сонечко, перший сніг, сірий, рудий, сухе листя, трава, аж очі вбирає, свіже повітря, занадто показна, хвалькувата пісенька, чорний, недобачати від старості, руде листя, свіжа зайчатина, чепурун, гарний комір,*

захисна, непомітна, стати в пригоді, побігайчик, шубка – біла, зимова, непомітна, сіра, захисна гарна, літня.

Старша група

Словники-мінімуми за текстами українських народних казок

Українська народна казка «Золотий черевичок»: зернятко, Ганна-панно, пожурився-пожурився, сидіти згорнувши руки, причепуритися, поплаче нишком, коверзує, ледащо, криничка; вода, чиста, як слюза; зім'яти, потрапати, потіпати, попрясти, зубами заскреготіти, донечко; мичку спрядеш, а не спрядеш, то й так принесеш, нетіпахо, вербо, яра, відчинися, гарно-гарно, князівна, королівна, князенко, дрантя, паночка як сонце гарна, панночка, як сонце сяє, маленький, золотий черевичок, ніженькі біленькі, задрипо, опудало».

Українська народна казка «Мудра Оленка»: зласкавився, як кіт наплакав тієї роботи, прудкіше, ситніше над панські кабани, миліше за гроші, ситніша над усе – земля, прудкіша над усе – думка, швиденько, сердешний, стеблинка, драний, прицькувати, світлиця.

Загадки. **Тема «Явища природи»:** Золота діжа, праліс (Сонце); Без рук, без ніг, а двері відчиняє (Вітер); повна ніч паляниць, посередині книш (зорі, місяць); **Тема «Овочі»:** в сто сорочок одіта серед літа (капуста); без рук, без ніг; пнеться як батіг (квасоля); без вікон, без дверей, повна хата людей (гарбуз); без рук, без ніг, а вилізе на пліт (гарбуз); дівка в коморі, коса надворі (морква). **Тема «Тварини»:** хвостик, як ниточка; сама, як калиточка; очі, як насінинки (миша).

Оповідання **«На зеленій гілці пташка співала»**, **Марія Підгірянкa:** звучна, милозвучна, звучна співанка, пташка співуча, клітка блискуча, водичка, опустити крильця, серденько, золота клітка, клітка-могила, втішно задзвеніла співанка.

«Чорноморденький», **Оксана Іваненко:** небезпечні часи, вухами не ворухити, сірий зайчик, чорна плямочка, розумні промови, стара зайчиха, зелений світ, славиться розумом, сосновий бор, розумна зайчиха, чорноморденький зайчик, неслухняний, легковажний, бідний заячий рід, мисливські собаки, задні ноги, маленьке зайчатко, довгі вуха, зайча засоромилось, легенький рух, шарудіння, голодний вовк, хитра лисиця, сердитий собака, противне листя, найбільша ведмедиха, старий дуб, чудовий барліг, мухи злючі-презлючі, красивіший, скорчити зворушливу мордочку, чемненько спитати, морквичка, ходити ходором, забута морквичка, зелена ялинка, мудра зайчиха, котитися немов білий м'ячик, совіне дерево, ведмежий барліг, перший куцик, довгі ноги, тримати вухо насторожі, вскочити прожогом, пухке, біле, красивий, засоромлений, неслухняність, легковажність.

Словник-мінімум фразеологізмів

Авгієві стайні.	Висока матерія	З'їсти пуд солі
Аж жаль бере	Виходити сухим з води	За двома зайцями
Аж земля дрижить	Від горшка два вершка	За сімома печатками
Аж пір я летить	Від дошки до дошки	За словом в кишеню не лізе
Аж у піт кинуло.	Відбиватися і руками і ногами	За що купив, за те продаю
Аж шкіра болить	Відбити охоту	Заварилася каша
Ахілесова п'ята	Відвага мед п'є	Заговорювати зуби
Баба з возу - кобилі легше	Відвести очі	Закидати камінням
Баба надвоє наворожила	Відвести погляд	Закон не писаний
Бабині літо	Віддати пальму першості	Закопувати свій талант
Багато води сплигло	Віддати сторицю	Заморити черв'ячка
Без году тиждень.	Віділлються вовкові овечі сльози	Зарубати на носі
Без душі	Відірвати голову	Збитися з пантелику
Без зайвих слів	Відкрити душу.	Згущувати фарби
Без мене мене женили	Вік живи, вік – учись	Зуби проїсти
Без муки немає науки	Вітер у голові	І в вус не дуги
Без роду й племені	Вовк в овечій шкурі	І за соломину
Без сьомої клепки в голові	Вовка ноги годують	вхопиться, хто топиться
Без ума	Вовків боятися – в ліс не ходити	І за холодну воду не братися
Бити байдики	Ворожити на бобах	І карти в руки
Бігти не чуючи ніг	Всевидяче око	І сміх і сльози
Бідному ніч коротка	Всипати перцю	І сміх, і гріх.
Біла ворона.	Вставляти палиці в колеса	І стіни мають вуха
Біла пляма	Вуха в'януть	Істи очима
Бісики пускати	Гидке каченя	Їсти очима
Блимати очима.	Годувати обіцянками	Іти (плити) проти течії
Блудний син	Голод не тітка	Іти по п'ятах
Брати бика за рога	Гомеричний сміх	Казанська сирота
Буде і на нашій вулиці свято	Двічі літа не буває	Каламутити воду
Буйна головонька	Десята вода на киселі	Комар носа не підточить
Було та загуло	Дешево та сердито	Крокодилячі сльози
Бура у склянці води	Дивитися крізь пальці	Лебедина пісня
Бучу збивати	Дивитися крізь рожеві окуляри	Ловити гав
Вавилонське стовпотворіння	Диму без вогню не буває	Манна небесна
Вашими устами та мед пити	Дівоча пам'ять	Мов муха в окропі
Вбивати клин	Докласти рук	Мухи не скривдив
Ведмежа послуга	Душа (серце) не на місці	На безриб'ї і рак риба
Ведмідь на вухо наступив	Душа болить	На всі руки майстер
Велике древо поволі росте	Жити чужим розумом	Наче й не було
Велике цабе	Життя прожити – не поле перейти	Не з руки
Великому кораблю – велике плавання	З вовками жити – по – вовчому жити	Не кажи гоп, поки не перескочиш
Виводити на чисту воду	З вогню та в полум'я	Ні до чого руки не
Виколупати з пальця	З горем пополам	
Вилазить боком.	З неба впасти	
Вимотувати кішки.	З одного тіста	

Висмокувати з пальця	З паршивої вівці хоч вовни жмут	стоять.
Піти по стопам	З пустого в порожнє переливати	Палець об палець не
Почивати на лаврах.	Сім п'ятниць на тиждень	вдарити
Пошитися в дурні	Сісти в калюжу під гарячу руку	Тримати хвіст бубликом
Розводити руками	Собака на сні	Швидкий на руку
Сам собі пан.	Стояти з довгою рукою	Як без рук
Семеро одного не чекають		Як мед так і ложкою
Сидіти як на голках		Як на голках
Синій птах		

Додаток Н

Словник-мінімум прислів'їв та приказок (скорочена версія)

Прислів'я та приказки про природу

Багато снігу - багато хліба.
 Буває март за всіх варт.
 Буде той голодний, хто жнивами холодочку шукає.
 В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде.
 Весна днем красна, а на хліб тісна.
 Високі гори мають глибокі доли.
 Влітку один тиждень рік годує.
 Вночі тріщить, а вдень плющить.
 Восени і горобець багатий.
 Восени і курчата курми будуть.
 Восени ложка води, а цебер грязі.
 Гора з горою не сходиться.
 Гора народила мишу.
 Грім гримить - хліб буде родить.
 Дай полю гною - дасть хліба вволю.
 Двічі літа не буває.
 Де багато пташок, там нема комашок.
 Де високі гори, там глибокі доли.
 До першого грому земля не розмірзається.
 З гори вскач, а на гору хоч плач.
 З гори не треба пхати — само піде.
 За рідною землею і в небі скучно.
 Заступи природу дверима, то вона тобі вікном ввійде.
 Зима без снігу - літо без хліба.
 Зима біла, та не їсть снігу, а все сіно.
 Зима літо з'їдає, хоч перед ним і тікає.
 Зимне тепло - як мачушине добро.
 Зимова днина така: сюди тень, туди тень, - та й минув день.
 Зимове сонце - як вдовине серце.
 Зимою бійся вовка, а літом мухи.
 Зимою деньок, як комарів носок.
 Зимою сонце крізь плач сміється.
 Зимою сонце світить, та не гріє.
 І за горами люди живуть.

Кинь ячмінь в болото - вбере тебе в золото.
Коли цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як мак, то не так.
Коси, коса, поки роса, а як роса додолу, то ми додому.
Ластівка день починає, а соловей його кінчає.
Літо збирає, а зима з'їдає.
Літо на зиму робить.
Літом ногою копнеш, а зимою рукою візьмеш.
Майська роса коням краще вівса.
Мороз не велик, та стоять не велить.
На небо не скочиш, а в землю не закопаєшся.
На новий рік прибавилось дня на заячий скік.
Не можна на небо злізти та через голову штанів скинути.
Нема гори без долини.
Нема тієї драбини, щоб до неба дістала.
Овес каже: сій мене в грязь - буду я князь, а ячмінь каже: сій мене в болото - буду золото, а гречка каже: сій мене хоч і в воду, аби впору.
Осіння муха боляче кусає.
Пищить снігур - скоро зима буде.
Поле бачить, а ліс чує.
Поле має вуха, а ліс очі.
Поля, що й курці лапкою нема де ступити.
Посієш вчасно, то і вродить рясно.
Посій в пору, будеш мати зерна гору.
Прийде врем'ячко - досягає яблучко й само відпаде.
Прийшов спас - держи рукавиці про запас.
Природа одному мати, другому — мачуха.
Рада б мати до дітей небо прихилити та зорями вкрити.
Раді люди літу, а бджоли цвіту.
Ранній пар родить пшеничку, а пізній метличку.
Садок літом - як кожух зимою.
Синиця пищить - зиму віщить.
Сій овес в кожусі, жито в брилі.
Сій хліб у годину - будеш їсти кожну днину.
Сім год мак не родив і голоду не було.
Сім погод на дворі: сіє, віє, мутить, крутить, рве, зверху ллє, знизу мете.
Сніг, завірюха, бо вже зима коло вуха.
Сумний грудень і в свято, і в будень.
Сухий березень, теплий квітень, мокрий май - буде хліба урожай.
Сухий марець, мокрий май - буде жито, як той гай.
Там того поля на заячий скік.
Тоді просо засівається, як сухий дуб розвивається.
Трапляється і такий год, що на день по сім погод.
У петрівку день - рік.
Улітку дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть, не там, де просять, а там, де косять.
Хоч мороз і припікає, зате комарів немає.
Хто в марті сіяти не починає, той про своє добро забуває.
Хто полю годить, тому жито родить.
Хто рано посіє, рано й поже.
Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому.
Швидше жніть до обніжка, то буде пирогів діжка.

Як багацько птиць - не буде гусениць.
Як зазиміє, то й жаба оніміє.
Як зелене жати, то нічого не мати.
Як листя жовтіє, то поле смутніє.
Як лютий не лютуй, а на весну брів не хмур!
Як небесна височина, так морська глибина.
Як прийде марець, то замерзне старець.
Як прийшов май - у землю дбай, прийшов іюнь - хоч сій, хоч плюнь!
Як сіно косять, то дощів не просять, - самі йдуть.
Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.
Якби не зима, то б літо було довше.

Прислів'я та приказки про тварин

Вовка боятися - в ліс не ходити.
Волом зайця не здоженеш.
Горобець маленький, а сердечко має.
Гусак свині не товариш.
Дивиться, як баран на нові ворота.
Жди, коли рак свисне.
Знай, коза, своє стійло.
Кожен кулик своє болото хвалить.
Коня кують, а жаба ногу підставляє.
Крутиться, як білка в колесі.
На те шука в морі, щоб карась не дрімав.
Не страши kota салом.
Одна ластівка весни не робить.
Пливе шука з Кременчука.
Сова хоч би літала під небеса, то соколом не буде.
Сорока на хвості принесла.
Телят боїться, а воли краде,
Тремтить, як миша перед котом.
Яйця курей не вчать.

А бійся мовчазною.
Без постави кінь-корова.
Безрога корова хоч шишкою та боднет.
Буває і ведмідь літає... коли з кручі зіштовхнуть.
Великий осел, та воду возить;
Вовк не пастух, свиня не городниця.
Вовка ноги годують.
Годуй корову ситніше, молоко жирніше.
Два ведмеді в одному барлозі не уживуться.
Два коти в одному мішку дружби не заведуть.
До собаки ззаду підходь, до коня - спереду.
Добрый коник не навезет на пеньок.
Зайця ноги носять,
Знає кішка, чиє м'ясо з'їла.
Кінь копитом дає здачі.
Кішки гризуться - мишам роздолля.

Кожна лисиця свій хвіст нахвалює.
Лисиця все хвостом прикриє.
Лисиця і уві сні курей вважає.
Лисиця сімох волков проведе.
Лисичка завжди сытей вовка буває.
Мимоволі заєць біжить, Коли літати не на чому.
Не бійся собаки брехливою,
Не вір козлу в городі, а вовк у кошарі.
Не все коту масниця.
Не жени коня батогом, а жени його вівсом.
Не та собака кусає, що гавкає,
Стара лисиця приймочкою риє,
Худо вівцям, де вовк у пастухів.
Як не крутись собака, а хвіст ззаду.
А та, що мовчить та хвостом виляє.
А хвостом сліди замітає.
Вовка зуби годують,
Лисицю хвіст береже.
Малий сокіл, та на руках носять.
У корови молоко на язиці.

Прислів'я та приказки про працю

Бджола мала, а й та працює.
Без діла жить — тільки небо коптить.
Без діла слабіє сила.
Без охоти нема роботи.
Без роботи день роком стає.
Без сокири не тесляр — без голки не кравець.
Без труда нема плода.
Будеш трудиться — будеш кормиться.
Губами говори, а руками роби!
Де руки й охота, там скоро робота.
Для нашого Федота не страшна робота.
Діло майстра величає!
Добре діло утіха, коли ділові не поміха.
Добре роби — добре й буде!
Добрий початок — половина діла.
Добра пряжа на скіпку наряде.
Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує!
За один раз не зітнеш дерева враз.
Заклопотався, як квочка коло курчат.
Зароблена копійка краща за крадений карбованець.
Кожна птичка своїм носиком живе.
Коли є до чого жагота, то кипить в руках робота.
Коли почав орати, то у сопілку не грати!
Лежачого хліба ніде нема.
Маленька праця краща за велике безділля.
На дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить.
На охочого робочого діло найдеться.
Не в цім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить.

Не взявшись за сокиру, хати не зробиш.
Не дивись на чоловіка, а на його діло.
Не кайся рано встати, а кайся довго спати.
Не місце красить чоловіка, а чоловік місце.
Не одяг красить людину, а добрі діла.
Не святі горшки ліплять, а прості люди.
Не сокира теше, а чоловік.
Недаром говориться, що діло майстра боїться.
Печені голуби не летять до губи.
Під лежачий камінь вода не тече.
Поки не упріти, поти не уміти.
По роботі пізнати майстра.
Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
Працює, як чорний віл.
Працюй, як коняка, а їж, як собака.
Ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки ллють.
Рання пташка росу оббиває.
Роби до поту, а їж в охоту!
Робить, як чорний віл.
Роботі як не сядеш на шию, то вона тобі сяде.
Старається, як мурашка.
Того руки не болять, що уміють.
Треба нахилиться, щоб з криниці води напиться.
Труд чоловіка кормить.
Трудова копійка годує довіку.
Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
Хто багато робив, той і багато знає.
Хто в роботі, той і в турботі.
Хто рано підводиться, за тим і діло водиться.
Хто робить кривно, той ходить певно.
Хто що вміє, то і діє.
Хто що знає, тим і хліб заробляє.
Чесне діло роби сміло!
Щира праця мозолева.
Що ранком не зробиш, то вечором не згониш.
Щоб рибу їсти, треба в воду лізти.
Як без діла сидіти, то можна одубіти.
Як дбаєш, так і маєш.
Як ручки зароблять, так ніжки сходять.

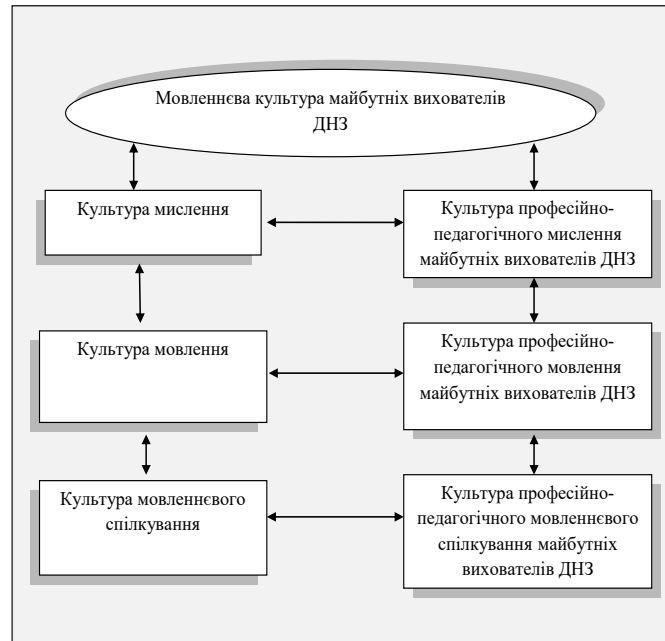
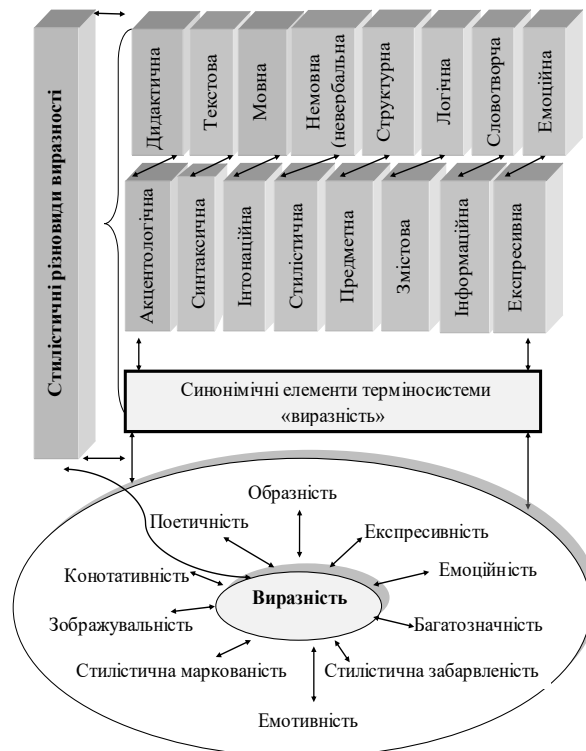

Рис. Складові мовленнєвої культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в аспекті увиразнення їхнього мовлення

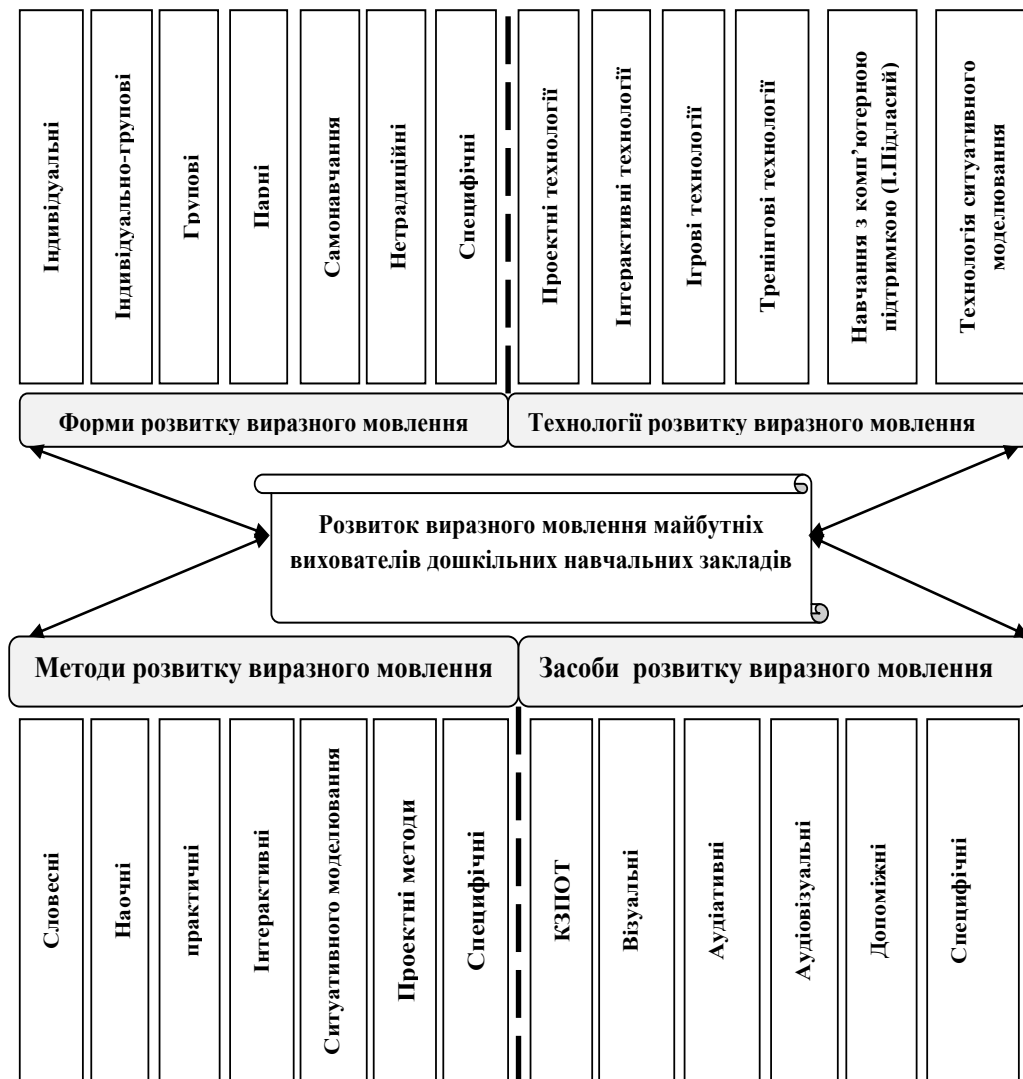

Рис. Форми, технології, методи та засоби розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти

Текст колискової пісні «Калачі»

*Я печу, печу, печу
Діткам всім по калачу.
Маком я їх потрушу,
В піч гарячу посажу.*

Калачі

*Випікайтесь, калачі,
У натоплений печі, -
Буду діток скликати,
Калачами частувати.*

*Жив жучок між бур'янами.
Жив без тата і без мами.
Жив і жив, і не тужив –
Жовтим листям ворухив.
Жаба квакнула: «Попався!»
Жук завмер, так налякався*

(Ганна Чубач)

*Горобець, горобеня
Галушок везуть горня,
Горобчиха – горошину,
Кличуть гуску на гостину.*

(Віталій Ладижець)

*Жив собі дід Сажка,
На ньому була сіра семиряжка,
На голові шапочка,
Під носом капочка,
На семиряжці латочка.
Чи хороша моя казочка?
Жив собі дід Сажка,
На ньому була сіра семиряжка..*

*Був собі дід та баба,
А в них — садок,
А за садком — ставок,
А в ставку — рак,
А хто хоче байки,
Той — дивак!
Був собі дід та баба,
А в них — садок..
І т.д.*

*І чому так у сідлі
Разом звірики малі:
Зайчик, котик, левеня
Посідали на коня?
І куди вони так мчать?
Я питаю — всі мовчать.
Чистий цирк.
Тільки чути: дзінь і дзень —
Їдуть-їдуть цілий день.
Тільки дзень, і тільки дзінь —
Звідки тут узявся кінь?
І хто їде на коні..
І т.д.*

*Був дід Монька,
Тримався злегенька,
Шапочка капустиана,
Дашок солом'яний.
Сірі бички мав,
На припічку запрягав.
Гов, тпрру, до ярма!
Обернувся, та й нема.
Був дід Монька,
Тримався злегенька..*

Скоромовки для тренінгових занять

У лузі журавлик
Щипав собі щавлик.
Купить йому горщик -
Він зварить вам борщик.
Кіт котові каже
- Коте, до комори
кадуб вкотили.
В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини.

Котик мишку наздогнав
І сказав: м'яв!
А вона на те: пі-пі,
Дуже ніколи мені!
Бабрили в брудній баюрі
Два бобри брунатно-бурі:
- Правда, брате бобре, добре?
- Дуже добре, брате бобре!

Т.Бойко

У шоколаду шок -
Зашили в мішок.

Від солі у Соні
Всі супи солоні.

Як місили тісто в місті,
Усе місто стало в тісті.

На полиці цукор
Відцурався від цукерок.

Червона перчина
Борщ переперчила.
Ігор Січовик

Хмариноньки-хмаринки,
Химерні, волохаті,
Вмостились на хвилинку
У хлопчика на хаті.
Ми горобчиків попросим:
- Не летіть до діда в просо.
Вранці просо дід покосить,
Ляже просо у покоси.
Натовчем для вас пшона
Із просяного зерна.
Обережний хитрий лис
До нори вечерю ніс.
Біг додому лісом лис,
Шелестів над лісом ліс.
Мила милитись не вміла.
Мама мило з рук не змила.
Мама милила уміло,
Мама з Мили мило змила

Т.Бойко

Химерний мухомор

Мухомор - не без химер:
Замість моху взяв мохер.
Мухоморчику-хлопчині
Сплів мохерову шапчину.
Хором, миром мухомори
Про химерника говорять.

Жабка

Забажала жабка в жбанку
На базар везти сметанку.
Їжакам
І жукам
У банки
Наливає жабка сметанки.
А коли розпродасть
цілий жбанчик -
На зелений заробить жупанчик.

Киця

Смужечка на смужечці -
Наша Мура мружиться.
Мружиться - не журиться,
А муркоче й жмуриться.
(Леся Мовчун)

Тренінг «Невербальні засоби виразності»

Мета тренінгу: розвиток комунікативно-мовленнєвої компетенції майбутніх вихователів ЗДО; розвиток виразного мовлення; формування умінь застосовувати невербальні засоби виразності в процесі спілкування.

Назва вправи	Зміст
Ім'я-рух	Учасники стають у коло. Кожен по черзі вимовляє своє ім'я, супроводжуючи його певним рухом
Безмовна Самопрезентація	Кожен з учасників презентує себе групі в будь-якій символічній формі, не використовуючи слів (за допомогою жестів, поз, пантоміми)
Гра Контакт	Кожен з учасників має в будь-якій невербальній формі встановити позитивний контакт із групою
Увага	Вимагається увійти до уявної групи, привітатися з дітьми й повернути до себе увагу без мовного спілкування — засобами міміки, пантоміміки, зору. Потім потрібно звернутися до якоїсь дитини, використавши різні прийоми (прохання, вимога, попередження, похвала, жарт, запитання, натяк, наказ, побажання тощо). Необхідно знайти не тільки потрібні інтонації, але й пластику міміко-пантомімічної інтонації, правильне положення тіла (стежити за м'язовою свободою і знімати зайве м'язове напруження). Потрібно бути готовим зреагувати в несподіваних ситуаціях (наприклад: увійшовши до групи, Ви чуєте вибух сміху)
Відгадай, що я відчую	Ведучий пропонує 2-3 учасникам залишити приміщення та подумати, яким чином кожен із них може зобразити за допомогою міміки, жестів, інтонації стан, в якому він знаходиться в даний час. Потім кожен із них виконує це завдання перед членами групи, а вони мають якомога точніше визначити цей стан у процесі загального обговорення
Улюблений казковий герой	Ведучий пропонує учасникам розподілитись на творчі підгрупи (4-5 чоловік) та за допомогою невербальних засобів виразності зобразити уривок з улюбленої казки. По черзі кожна підгрупа демонструє завдання. Інші учасники відгадують.
Відгадай пісню	Робота проводиться творчими мікро групами (2-3 учасника). Учасники розподіляються на мікро групи. Ведучий дає завдання, за допомогою невербальних засобів виразності зобразити уривок улюбленої дитячої пісні. Учасники виконують завдання, згодом кожна творча група по черзі демонструє завдання, інші учасники відгадують.

Відгадай, хто я такий?	Учасники загадують себе в образі будь якої тварини. Потім за сигналом кожний учасник позиціонує свій образ за допомогою невербальних засобів виразності.. Інші учасники відгадують. Орієнтовна тематика: морська пучина, лісова галявина, хижі та домашні тварини, птахи тощо.
Відгадай який у мене настрій	Учасники по черзі позиціонують свій внутрішній стан (настрій) за допомогою невербальних засобів виразності. Всі інші учасники намагаються відгадати.
Візуальне чуття	Учасники сідають по колу. Тренер просить, щоб кожен уважно подивився в обличчя інших учасників. За 2-3 хвилини всі мають заплющити очі й спробувати уявити обличчя інших членів групи. Упродовж 1-2 хвилин потрібно фіксувати в пам'яті обличчя, яке вдалося уявити найкраще. Після виконання вправи група обмінюється своїми враженнями та повторює вправу. Цього разу потрібно відтворити в пам'яті якнайбільшу кількість обличч учасників. Мета вправи: вдосконалювати перцептивні навички сприйняття одне одного
Крізь скло	Один з учасників загадує текст, записуючи його на папері, але передає його ніби крізь скло, тобто мімікою й жестами. Група намагається зрозуміти та назвати те, що було передано. Ступінь збігання переданого та записаного текстів свідчать про вміння встановлювати контакт
Фіксація жестів	Учасникам тренінгу пропонують пояснювати новий матеріал (у ролі дітей — колеги). Слухачі фіксують жести та оцінюють їх. У такий спосіб відпрацьовують усі типові педагогічні жести.
Міміка	Заняття з мімічних рухів: учасники в парах дають одне одному мімічні завдання (наприклад, висловити мімічно: невдоволення, гнів, образу, радість, схвалення), а потім міняються ролями

Пропоновані загадки.

Як прийде весна в садочок —
до лиця білий віночок,
ну а восени цій кралі
приглянулися коралі. (Калина)

Цвіту я запашиим духмяним цвітом,
В затінку гілок сховаю літом.
Для захисту колючки маю,
Тому мене й не зачіпають. (акація)

Проликала дрібні сльози
молода дівця.
Полоскала довгі коси
у чистій водиці. (Верба)

Наче сонечко на вітах,
зацвіли пахучі квіти.
Втішилась сім'я бджолина, —
буде з медом вся родина. (Липа)

Навесні вона в теплі
Виростає з-під землі.
Має трунок, має вроду
І дарує насолоду. (квітка)

Я гордо голову тримаю,
І перед вітром не схиляю,
Я жовтий, білий, полум'яний
І наче яблуко рум'яний
В саду я квітну навесні.
Скажіть, яке ім'я мені? (тюльпан)

Стережуть колючки її
цвіт весняний запашиий,
а осінньої години —
червонясті намистини. (Шипшина)

